

Politieke in(kt)vloed

Een vergelijkende visuele analyse van politieke cartoons uit *De Roode Vaan*, *De Schelde*, *Volk en Staat*, en *De Standaard* (1929-1945)

Pauline Stofferis (student)

Masterproef aangeboden binnen de opleiding
master in de geschiedenis

Promotor: dr. Kas Swerts (promotor)

Academiejaar 2024-2025

347007 tekens

*Copyright informatie:
studiewerk van een student in het kader van de academische opleiding en
examenbeoordeling.
Na deze beoordeling vond geen correctie plaats
van het studiewerk.*

**Ik verklaar me akkoord met de code of conduct van de faculteit Letteren voor
geloofwaardig auteurschap**

Abstract

Deze masterproef onderzoekt hoe politieke cartoons uit de ideologisch uiteenlopende Vlaamse pers, met name het communistische weekblad *De Roode Vaan*, de Vlaams-nationalistische dagbladen *De Schelde* en zijn opvolger *Volk en Staat*, en de centrumrechtse krant *De Standaard*, de internationale geopolitieke spanningen tussen 1929 en 1945 verbeeldde. Hoewel deze periode al uitgebreid bestudeerd is, bleven Vlaamse politieke cartoons tot nu toe onderbelicht in de historiografie. Dat bleek niet alleen uit de persstudies over bovenstaande dag- en weekbladen, maar ook uit transnationale cartoonstudies, die dezelfde insteek hebben als deze thesis. Die laatstgenoemden tonen aan dat het waardevol is om cartoons als primaire bronnen te analyseren. Zoals Luc Pauwels benadrukt in *Reframing Visual Social Science*, zijn cartoons immers niet louter culturele artefacten, maar ook vensters op de cultuur waarin ze tot stand kwamen. Het concept van reflexiviteit, zoals uitgewerkt in zijn werk, vormt bovendien een theoretisch kader om het scepticisme rond het gebruik van visuele bronnen als volwaardige primaire bronnen te counteren.

Om de lacune in het historisch-wetenschappelijke veld op te vullen, verzamelde deze scriptie al het bronnenmateriaal uit vier Vlaamse kranten, die behoren tot drie verschillende ideologische stromingen. Vervolgens vergeleek dit onderzoek de cartoons thematisch, namelijk per land. Het combineerde een visuele analyse met een discoursanalyse, aangezien de bijhorende artikels en onderschriften vaak cruciale informatie bevatten over de beoogde boodschap van de cartoonist. Op die manier bracht deze studie zowel gelijkenissen als verschillen in beeldvorming aan het licht.

De resultaten tonen aan dat cartoons in alle onderzochte kranten functioneerden als ideologische wapens. De kranten bekritiseerden, karikaturiseerden of demoniseerden hun vijanden, terwijl hun eigen politieke visie of hun ideologische bondgenoten verheerlijkt werden. Daarnaast viel het op dat sommige beeldmotieven de ideologische grenzen van de kranten overstegen. Zo maakten de dag- en weekbladen gebruik van dezelfde landelijke personificaties, animalisering en symbolen om hun politieke standpunt kracht bij te zetten. Cartoonisten visualiseerden eveneens het menselijke leed, dreven de spot met de notie van beschaving en maakten selectief gebruik van raciale stereotyperingen. Bovendien vermengden sommige vijandbeelden zich en werden rivale internationale bondgenootschappen voorgesteld als intern verdeeld of opportunistisch.

Deze masterproef toont aan dat politieke cartoons waardevolle primaire bronnen zijn, aangezien de bovenstaande bevindingen bijdragen aan de bredere academische studie van de beeldcultuur, de Vlaamse persgeschiedenis en de politieke communicatie in de tweede helft van het interbellum en tijdens de Tweede Wereldoorlog. Toekomstig onderzoek kan deze analyse uitbreiden naar de nationale context, zoals de Belgische

regering of collaborerende partijen, of aansluiting zoeken bij transnationale studies. Hoewel de inkt opgedroogd is, blijft de 'politieke inktvloed' in Vlaamse cartoons krachtig aanwezig en nodigt ze uit tot nieuwe ontdekkingen.

Dankwoord

Toen de moed me voor de zoveelste keer in de schoenen zonk, weerklonk plots *I'm Still Standing* van Elton John uit de klokken van de Universiteitsbibliotheek, recht door het dakraam van mijn kot in de Blijde Inkomsstraat. Een teken van God? Dat betwifel ik, maar ik ben er wel zeker van dat dit lied op nummer één prijkt in mijn *Spotify Wrapped* van 2025. Telkens als het even tegenzat, blies ik deze plaat door mijn oortjes, want het opzweepende deuntje gaf me steeds weer de energie om verder te werken aan deze veel te omvangrijke thesis. Het kroonstuk van mijn opleiding geschiedenis heeft me heel wat slapeloze nachten bezorgd, maar wat ben ik opgelucht dat het af is.

Sommige mensen hebben me erdoor gesleurd en hen ben ik dan ook ontzettend dankbaar. Vooreerst wil ik graag professor Swerts bedanken voor haar bemoedigende woorden en constructieve feedback. Toen ik eind april besloot mijn onderzoek in te perken vanwege het overvloedige bronnenmateriaal, begreep ze mijn keuze en vonden we samen een werkbaar compromis. Ook in de laatste weken motiveerde ze me om met de nodige grondigheid goed door te werken. Voor elke vraag kon ik bij haar terecht, zelfs tot op het allerlaatste moment voor de deadline, en dat waardeer ik enorm.

Daarnaast wil ik via deze weg mijn mama bedanken voor haar nimmer aflatende steun. Zonder haar had ik überhaupt nooit een universitaire opleiding tot een goed einde kunnen brengen. Ook mijn vier grootouders verdienen een speciaal woord van dank, want de vele taxiritjes, de deugddoende babbels en hun onvoorwaardelijke liefde hielpen me er dikwijls weer bovenop. Verder wil ik mijn lieve Kulakvrienden bedanken voor de voorbije jaren. Ik heb me het afgelopen semester opgesloten in mijn kamer, maar toch staat jullie deur altijd voor me open. *And last but not least*, Xander, bedankt om al meer dan drie jaar lang de grootste supporter te zijn langs de zijlijn van mijn academisch parcours.

Inhoudstafel

Abstract	3
Dankwoord.....	5
Inhoudstafel	6
Inleiding	8
Context	15
1 De Roode Vaan	15
2 De Schelde en Volk en Staat.....	16
3 De Standaard.....	17
De Europese grootmachten.....	19
1 De expansiedrang van nazi-Duitsland	19
1.1 Van straatgeweld naar staatsmacht	19
1.1 De beeldvorming rond de <i>Führer</i>	23
1.2 Symbolen van het nazisme.....	26
1.3 Nazi-kopstukken.....	29
1.4 De uitbreiding van het Derde Rijk	33
1.5 Tussentijdse conclusie.....	45
2 Het Italiaanse fascisme.....	47
2.1 Mussolini en de <i>Partito Nazionale Fascista</i>	48
2.2 De inval van Abessinië.....	54
2.3 Van Rome naar Berlijn.....	59
2.4 Tussentijdse conclusie.....	63
3 De Sovjet-Unie als wereldmacht	65
3.1 De erfenis van Lenin en het Stalinisme	65
3.2 Interne vijanden	74
3.3 Kameraden op het internationale toneel	79
3.4 Een pact tegen alle verwachting in	86
3.5 Tussentijdse conclusie.....	93
4 Het Britse beleid.....	95
4.1 Groot-Brittannië onder leiding van Chamberlain	95
4.2 Groot-Brittannië onder leiding van Churchill.....	102
4.3 Tussentijdse conclusie.....	125
Casestudy: de voorafspiegeling van de Tweede Wereldoorlog	127
1 Europese inmenging in de Spaanse Burgeroorlog	127
2 Franco als speelbal van de fascisten	130
3 Steun van Stalin?	138

4	Vrijwilligers, verraad en verdriet.....	142
5	Tussentijdse conclusie.....	149
Over de Europese grenzen heen		151
1	Het Japanse Keizerrijk op oorlogspad	151
1.1	Van trouwe partner naar de Tweede Chinees-Japanse Oorlog	151
1.2	Japan als één van de asmogendheden.....	157
1.3	Tussentijdse conclusie.....	159
2	De Amerikaanse interventie.....	161
2.1	De gekarikaturiseerde president.....	161
2.2	De Anglo-Amerikaanse samenwerking	163
2.3	De Grote Drie	167
2.4	Roosevelts entourage.....	173
2.5	<i>Uncle Sam</i> en andere Amerikaanse stereotyperingen.....	175
2.6	Tussentijdse conclusie.....	178
Besluit.....		180
Bibliografie.....		183
1	Bronnen.....	183
2	Gedrukte werken	183
3	Digitale informatie	185

Inleiding

Op 30 oktober 1936 publiceert de Vlaams-nationalistische krant *De Schelde*, zoals wel vaker, een cartoon, die op krachtige wijze de toenmalige geopolitieke spanningen visualiseert. De verpersoonlijking van wereld lijdt aan zware migraine door de talrijke conflicten, die zich afspelen op zijn hoofd. De vredesengel staat bezorgd naast hem en vreest dat deze pijn hem opeens fataal zal worden gezien zijn hoge leeftijd.¹ Met illustraties namen cartoonisten niet alleen de actuele gebeurtenissen op de korrel, maar beïnvloedden ze ook actief de manier waarop lezers naar de actualiteit keken. In dit geval oogt de werelddol fysiek uitgeput, wat de nabijheid van een mogelijk einde des te dreigender maakt. Bijgevolg zijn deze visuele bronnen niet louter culturele artefacten op zich, want ze vormen ook een venster naar de cultuur waarin ze geproduceerd zijn, zoals Luc Pauwels benadrukt in *Reframing Visual Social Science*. De cartoonist stuurt de lezer als het ware in bepaalde richting. Daarom weerspiegelen spotprenten niet alleen de politieke en maatschappelijke context van hun tijd, maar geven ook inzicht in de heersende normen, waarden, overtuigingen en sociale verhoudingen. Door hun gelaagde beeldtaal lenen ze zich uitstekend voor analyse als primair historisch bronmateriaal. De combinatie van beeld en taal vormt

¹ *De Schelde*, 30 oktober 1936, 2.

namelijk de unieke mogelijkheid om collectieve denkbeelden en ideologieën beter te doorgronden.² In deze masterproef staat de manier centraal waarop cartoonisten de geopolitieke spanningen van 1929 tot het einde van de Tweede Wereldoorlog in beeld brachten.

Nochtans stonden historici lange tijd sceptisch tegenover het gebruik van visuele bronnen. Afbeeldingen, video's of cartoons dienden hoogstens als aanvullend of decoratief materiaal, want vaak luidde de kritiek dat beelden te vatbaar zijn voor subjectieve interpretatie, waardoor ze ongeschikt zouden zijn als betrouwbare basis voor wetenschappelijk historisch onderzoek.³ De Britse cartoonanalist Roy Douglas benadrukte terecht dat het niet eenvoudig is om altijd de precieze boodschap of intentie van spotprenten te achterhalen, aangezien deze afkomstig zijn uit een andere politieke context of tijdperiode. Daardoor kunnen bepaalde betekenissen anders geïnterpreteerd worden, en blijven sommige figuren of ideeën onbekend. Toch weerhield dat hem er niet van om een reeks studies uit te brengen onder de titel *The Cartoonists' Vision*, waarin hij respectievelijk spotprenten uit de Eerste Wereldoorlog, het interbellum en de Tweede Wereldoorlog analyseerde. In zijn werken vergeleek hij politieke cartoons uit de nationale pers van diverse landen, waaronder de Sovjet-Unie, Groot-Brittannië en Duitsland. Op die manier trachtte hij te achterhalen hoe uiteenlopende samenlevingen — elk met hun eigen politieke context en ideologische blik — visueel reageerden op grote internationale gebeurtenissen. Via spotprenten kreeg hij inzicht in welke stereotyperingen en beeldtalen er over de grenzen heen circuleerden. Daarnaast bracht hij in kaart hoe nationale identiteiten en vijandbeelden visueel werden geconstrueerd. Cartoonisten vervulden een niet te onderschatten rol in het beïnvloeden van de publieke opinie, want met slechts enkele pennentrekken konden zij een persoon afbeelden als bewonderenswaardige leider of juist als mikpunt van spot. Hoewel hun doel vaak was om te polariseren, betekent dat niet dat de politieke realiteit in prenten altijd vereenvoudigd is, want veel illustratoren slaagden erin om complexe situaties met gelaagdheid, nuance en kritiek treffend in één beeld samen te vatten.⁴

Between the wars 1919-1939: the Cartoonists' Vision en *The World War 1939-1945: the Cartoonists' Vision* van Douglas zijn chronologisch opgebouwd en opgedeeld per thema. Ieder hoofdstuk begint met een inleiding over het onderwerp en daarna beschrijft hij vrij kort de verschillende cartoons uit diverse kranten. Zo bracht hij de veelzijdige waarheid van een gebeurtenis aan het licht.⁵ Deze thesis heeft ongeveer hetzelfde opzet, maar integreert de politieke cartoons meteen in de tekst, waardoor de tijdsgebonden context geleidelijk aan wordt

² De Schelde, 30 oktober 1936, 2; Luc Pauwels, 'Researching 'found or 'pre-existing' visual materials', in *Reframing Visual Social Science: Towards a More Visual Sociology and Anthropology* (Cambridge: University Press, 2015), 47-51.

³ Luc Pauwels, 'Social scientific filmmaking and multimedia production: key features and debates', in *Reframing Visual Social Science: Towards a More Visual Sociology and Anthropology* (Cambridge: University Press, 2015), 180-187.

⁴ Roy Douglas, *Between the Wars 1919-1939: The Cartoonists' Vision* (London: Taylor & Francis, 2013), 350-353; Roy Douglas, *The Great War, 1914-1918: The Cartoonists' Vision* (London: Routledge, 1995); Roy Douglas, *The World War 1939-1945: The Cartoonists' Vision* (London: Routledge, 1991).

⁵ Douglas, *Between the Wars 1919-1939*, 352-353; Douglas, *The World War 1939-1945*.

belicht aan de hand van de illustraties. Daarnaast bevat deze masterproef afbeeldingen van belangrijke politici en andere relevante figuren om de analyse te versterken. De fotorealistische weergave draagt bij aan de objectiviteit van het onderzoek en versterkt het betoog. In *World War II in Cartoons* van Mark Bryant en *Churchill in Punch* van Gary L. Stiles, twee publicaties die de vormgeving van deze scriptie mee hebben beïnvloed, zijn eveneens geen afbeeldingen opgenomen. Beide werken hanteren een strikt chronologische structuur, wat een thematische of diepgaand vergelijkende analyse bemoeilijkt.⁶ Bij Bryant resulteert dat in een eerder chaotische opbouw, waarbij het lastig is om een duidelijke rode draad te ontdekken in de opeenvolging van prenten.⁷ Stiles' studie oogt meer gestructureerd, omdat hij zich beperkt tot één centrale figuur, namelijk Winston Churchill. In het Brits satirisch tijdschrift *Punch* werd hij door de jaren heen zowel geïdealiseerd als geridiculiseerd, afhankelijk van de politieke context en zijn rol binnen de regering. Voordat hij aantrad als Brits eerste minister, had hij namelijk al tal van ambten bekleed.⁸

Het bronnenmateriaal van bovenstaande werken bestaat voornamelijk uit Russische, Britse, Duitse, Italiaanse en Franse kranten en tijdschriften, maar hoe verhiel zich dat tot de Vlaamse pers? Om te achterhalen in welke mate er al onderzoek is gedaan naar politieke cartoons uit de Vlaamse dagbladpers, werden verschillende persstudies over *De Roode Vaan*, *De Schelde*, *Volk en Staat* en *De Standaard* geraadpleegd. Zowel in *Kanttekeningen bij een bewogen geschiedenis*, dat de ontstaans- en ontwikkelingsgeschiedenis van het communistische weekblad *De Roode Vaan* behandelt, als het lemma over de krant in de *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging* werd nauwelijks gebruikgemaakt van visueel materiaal.⁹ Daarnaast onderzocht Michiel Mottie in zijn scriptie de representatie van de Vlaamse beweging in de media door het discours in *De Roode Vaan* te vergelijken met het discours in *De Schelde*. Ook hij voerde geen visuele analyse uit.¹⁰ Eveneens lag in de masterproef *De verleiding van de Nieuwe Orde in Vlaanderen* van Geert Geukens de focus op het discours in de Vlaams-nationalistische kranten. Hoewel het werk geen politieke cartoons opnam, zelfs niet ter ondersteuning van enkele analyses, biedt het wel een waardevolle context voor dit onderzoek.¹¹ Daarnaast werd *De Standaard: het levensverhaal van een Vlaamse krant* van de Vlaamsgezinde journalist Gaston Durnez geraadpleegd. Het is opvallend dat dit omvangrijke werk nauwelijks foto's of cartoons bevat, hoewel de centrumrechtse krant veel visueel materiaal bevatte.¹² Nochtans geldt Durnez als één van de eersten in Vlaanderen, die onderzoek deed naar spotprenten. Zijn boek *De lachende*

⁶ Mark Bryant, *World War II in Cartoons* (London: Grub Street, 2014); Gary L. Stiles, *Churchill in Punch* (Lewes: Unicorn Press, 2022).

⁷ Bryant, *World War II in Cartoons*.

⁸ Stiles, *Churchill in Punch*, 5-19.

⁹ *Kanttekeningen bij een bewogen geschiedenis*. (Vlaamse Progressieve Uitgeverij, 1987); Werner Vandenabeele en Elias Degruyter, 'De Rode Vaan', *De digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging*, 2024, <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/de-rode-vaan>.

¹⁰ Michiel Mottie, 'Media tijdens het interbellum: de aanwezigheid van de Vlaamse beweging' (Leuven, KU Leuven. Faculteit Letteren, 2024).

¹¹ Geukens Geert, 'De verleiding van de Nieuwe Orde in Vlaanderen (1933-1940): een studie van de kranten *De Schelde-Volk en Staat* en *Hier Dinaso!*' (Leuven, K.U.Leuven. Faculteit Letteren, 2008).

¹² Gaston Durnez, *De Standaard: het levensverhaal van een Vlaamse krant: 1914 - 1948*. (Tielt: Lannoo, 1985).

tekenpen: grafiese humor uit Vlaanderen richt zich echter hoofdzakelijk op naoorlogse Vlaamse cartoonisten en valt daarmee buiten de afgebakende onderzoeksperiode van deze masterproef.¹³

Een andere pionier in dit onderzoeksgebied is de striptheoreticus en -historicus Pascal Lefèvre. Zijn werk *De onbekende voorgeschiedenis van het beeldverhaal in Vlaanderen* bood waardevolle inzichten, onder meer over de interne recyclage van cartoons binnen kranten. Bepaalde illustraties doken herhaaldelijk op in verschillende edities, wat suggereert dat de boodschap van sommige illustraties als tijdloos en breed inzetbaar werden beschouwd. Bovendien keren bepaalde beeldtaalpatronen geregeld over de verschillende dagbladen heen terug, wat aantoont dat spotprenttekenaars elkaar inspireerden. Lefèvre pleit daarnaast voor een diepgaande vergelijkende stijlanalyse om de identiteit van cartoonisten te achterhalen. Door het ontbreken van naamsvermeldingen, het gebruik van pseudoniemen of onleesbare signatures blijft de herkomst van vele cartoons echter moeilijk te traceren. Hoewel de focus van deze masterproef op de illustraties zelf ligt en niet op de identiteit van de illustrator, wordt soms aanvullende informatie over de spotprenttekenaar gegeven om de context van de cartoon beter te kaderen.¹⁴

Aangezien Vlaamse spotprenten nauwelijks zijn opgenomen in vergelijkende transnationale studies en beeldmateriaal in persstudies vrijwel niet voorkomt, kan geconcludeerd worden dat er tot op heden bijzonder weinig onderzoek is verricht naar het Vlaamse cartoonlandschap, zeker wat betreft politieke cartoons uit Vlaamse dag- en weekbladen. De lacune van visueel materiaal in persstudies als de lacune van Vlaamse spotprenten in transnationale cartoonstudies leidde tot de volgende onderzoeksvraag: 'Hoe verbeeldden politieke cartoons uit de ideologisch uiteenlopende Vlaamse pers, met name het communistische weekblad *De Roode Vaan*, de Vlaams-nationalistische dagbladen *De Schelde* en zijn opvolger *Volk en Staat*, en de centrumrechtse krant *De Standaard*, de internationale geopolitieke spanningen tussen 1929 en 1945?'¹⁵ Het onderzoek is origineel, omdat politieke cartoons uit Vlaamse bladen met uiteenlopende ideologische achtergronden nog nooit eerder systematisch met elkaar zijn vergeleken. Zo draagt deze scriptie bij aan de bredere academische studie van beeldcultuur en politieke communicatie. De onderzoeksperiode loopt van de beurscrash van Wall Street in oktober 1929, vanwege de grote impact op de economieën van veel Europese landen, tot het einde van de Tweede Wereldoorlog in 1945, omdat het relevant is om te onderzoeken of de beeldtaal veranderde tijdens de oorlog ten opzichte van de jaren dertig. Hoewel deze periode al uitgebreid bestudeerd is, biedt deze masterproef dankzij zijn focus op politieke cartoons nieuwe inzichten in de wijze waarop visuele media tussen 1929 en 1945 inspeelden op politieke, sociaaleconomische en religieuze ontwikkelingen in Europa, die ook in Vlaanderen voelbaar waren.

¹³ Gaston Durnez, *De lachende tekenpen: grafiese humor uit Vlaanderen.*, Vlaamse pockets 147 (Hasselt: HeideLand, 1964).

¹⁴ Pascal Lefèvre, 'De onbekende voorgeschiedenis van het beeldverhaal in Vlaanderen in geïllustreerde weekbladen 1868-1900', in *Stripgids*, nr.16 (2025), 6-11, geraadpleegd 3 juni 2025, , https://stripgids.org/stripgids_edities/stripgids-16/.

¹⁵ *De Roode Vaan*, 1932-1945; *De Standaard: dagblad voor staatkundige, maatschappelijke en economische belangen*, 1929-1944; *De Schelde*, 1929-1936; *Volk en Staat*, 1937-1944.

Als methodologie werden niet alleen visuele analyses uitgevoerd, maar ook discoursanalyses, omdat de bijbehorende artikels of onderschriften veel informatie bieden over de boodschap van de spotprenten. Af en toe voegden redacties echter illustraties toe zonder tekstuele toelichting. Zonder deze context vergroot de kans dat de onderzoeker de illustratie verkeerd of subjectief interpreteert. Het concept 'reflexiviteit' uit het hoofdstuk *Social Scientific Filmmaking and Multimedia Production* van Pauwels vormt hiervoor een waardevol theoretisch kader. Deze term, een fundamenteel element in de antropologie, benadrukt dat een onderzoeker zich altijd bewust moet zijn van de invloed die hij, zij of hen heeft op het onderzoek. Een kritische zelfreflectie bij de analyse van visueel materiaal is van cruciaal belang. Aangezien elke historicus een unieke achtergrond, uiteenlopende ervaringen en andere persoonlijke voorkeuren heeft, is geen enkele analyse honderd procent objectief. Een bepaalde cartoon kan voor de ene beledigend of provocerend overkomen, terwijl de andere de satirische prent juist grappig en onproblematisch vindt. Reflexiviteit voorkomt dat een analyse eenzijdig of bevooroordeeld wordt.¹⁶ Daarom licht deze masterproef eerst het interpretatiekader van de onderzoeker toe, gevolgd door een toelichting van het geselecteerde en het gebruikte bronnenmateriaal. Het interpretatiekader van deze studie is geworteld in de academische achtergrond van een masterstudent geschiedenis aan de KU Leuven. Naast de verplichte bachelor- en mastervakken lag de focus tijdens de opleiding vooral op de nieuwste tijd, met een bijzondere interesse voor vakken zoals *Het Derde Rijk en het nationaalsocialisme: geschiedenis en herinnering*, gegeven door hoogleraar Georgi Verbeeck.¹⁷ Deze kennisvergaring bood een gerichte invalshoek om de politieke context van de onderzoeksperiode te begrijpen en vormde daarmee een belangrijke basis voor de duiding van de cartoons, die nauw verweven zijn met bredere politieke en maatschappelijke ontwikkelingen uit die tijd. Daarnaast leverden enkele gezaghebbende werken zoals *Internationale Politiek* van Paul Van der Meersch, *Hedendaagse Geschiedenis* van Emmanuel Gerard en *De Tweede Wereldoorlog* van Luc De Vos waardevolle inzichten om de historische gebeurtenissen beter te begrijpen.¹⁸ Verder werden voor meer specifieke onderwerpen andere toonaangevende studies geraadpleegd, zoals *De strijd om Spanje: de Spaanse Burgeroorlog* van Antony Beevor.¹⁹

Alle edities van de onderzochte kranten uit de periode 1929 tot 1945 zijn digitaal raadpleegbaar via belgicapress, het online krantenarchief van de Koninklijke Bibliotheek van België (KBR). Er werd gekozen voor een gerichte aanpak, waarbij enkel politieke cartoons werden geselecteerd en toegevoegd aan een databank. Dit onderzoek formuleerde, op basis van secundaire literatuur en afgestemd op het eigen onderzoeksdoel, een werkdefinitie van

¹⁶ Pauwels, 'Social scientific filmmaking and multimedia production: key features and debates', 180-187.

¹⁷ Georgi Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme* (Leuven: acco, 2016).

¹⁸ Paul Van der Meersch, *Internationale politiek 1815-2005*, Tweede geheel herziene uitgave (Leuven: Acco, 2006); Emmanuel Gerard, *Hedendaagse geschiedenis.*, 12e, herziene uitgave, herdruk druk (Leuven: Acco, 2010); Luc De Vos, *De Tweede Wereldoorlog.*, 2de druk (Leuven: Davidsfonds, 2004).

¹⁹ Antony Beevor, *De strijd om Spanje: de Spaanse burgeroorlog, 1936-1939*. (Amsterdam: Anthos, 2006).

de politieke cartoon.²⁰ Een politieke cartoon wordt gedefinieerd als ‘een tekening die door middel van symboliek, karikaturen en overdrijvingen kritiek levert op actuele maatschappelijke gebeurtenissen of politieke tendensen, met als doel bepaalde beslissingen, politieke figuren of grotere machtsstructuren aan de kaak te stellen’. Stripreeksen, karikaturen van sporters of kunstenaars, en illustraties in reclame blijven daardoor buiten beschouwing. Met deze definitie als leidraad kregen de databases per krant geleidelijk aan vorm, samen goed voor ongeveer 700-tal cartoons. Elke record van de databank bevat een schermafbeelding van de illustratie, de publicatiedatum van de spotprent, het paginanummer en enkele sleutelwoorden. Hierna volgde een thematische herschikking van de cartoons, zodat de prenten met betrekking tot een specifiek land over de verschillende bladen heen samenkwamen in een deeldatabank. In tegenstelling tot Douglas, Bryant en Stiles is deze masterproef dus niet chronologisch opgebouwd, omdat thematische analyses leiden tot een dieper inzicht in de heersende sentimenten van de kranten ten opzichte van een bepaald land.²¹ Deze benadering laat toe om terugkerende patronen, evoluerende symboliek en verschuivende politieke boodschappen beter te identificeren, wat leidt tot een rijkere en meer contextuele interpretatie van het visuele bronnenmateriaal. Deze scriptie trachtte bovendien zoveel mogelijk prenten uit de thematische databanken te verwerken in het betoog, zodat de eindselectie niet gekleurd lijkt.²²

Het eerste deel van deze thesis is een contextuele beschrijving van de geselecteerde Vlaamse dag- en weekbladen. Vervolgens ligt de nadruk op de verschillende landen, die voortdurend terugkeerden in de politieke cartoons. Vooreerst komt nazi-Duitsland aan bod, aangezien de acties van dit land in de daaropvolgende hoofdstukken een prominente rol spelen. Daarbij gaat de aandacht niet alleen uit naar Adolf Hitler, maar ook naar andere invloedrijke nazikopstukken. Daarna bespreekt deze thesis de fundamenteën van de expansiedrang van nazi-Duitsland, die in de loop van het onderzoek verder worden uitgewerkt. Vervolgens komt Italië aan bod, waar ook een fascistische leider aan de macht was, namelijk Benito Mussolini. Zijn aanval op Abessinië wordt uitgebreid behandeld, evenals de gevolgen hiervan, want de veroordeling van de Volkenbond zorgde ervoor dat hij toenadering tot Hitler. Zo kwam de As Rome-Berlijn tot stand.²³ Als grote rivaal van de fascistten volgt een hoofdstuk over de Sovjet-Unie. In spotprenten uit de Vlaamse pers werden Sovjetleider Joseph Stalin, de minister van Buitenlandse Zaken Maksim Litvinov en hun beleid zowel geprezen als bekritiseerd. Het vijfde hoofdstuk gaat over Groot-Brittannië, waarin de Britse premiers Neville Chamberlain, bekend als voorvechter van het appeasementbeleid, en zijn opvolger Winston Churchill centraal staan. Uiteindelijk volgt een casestudy over de Spaanse Burgeroorlog, waarin de eerdergenoemde mogendheden zich mengden met duizenden slachtoffers als gevolg. De oorlog vormde op kleinere schaal een voorafbeelding van de Tweede Wereldoorlog, wat zich eveneens

²⁰ Koen Destoop, ‘Politieke cartoons en hun publiek. De cartoonist Marcel Antoine in *Le Face à Main* en *L’Action Libérale*’, (Gent, Universiteit Gent. Faculteit Letteren en Wijsbegeerte, 2018), 6-27.

²¹ Douglas, *The Great War, 1914-1918*; Douglas, *Between the Wars 1919-1939*; Douglas, *The World War 1939-1945*; Bryant, *World War II in Cartoons*; Stiles, *Churchill in Punch*.

²² Pauwels, ‘Social scientific filmmaking and multimedia production: key features and debates’, 180-187.

²³ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 239-245.

laat aflezen in de beeldtaal, die cartoonisten gebruikten om de twee conflicten te visualiseren. Vervolgens wordt het blikveld verruimd naar gebieden buiten Europa om de kritiek op een te eurocentrisch narratief te vermijden, ook al ligt dat voornamelijk aan het bronnenmateriaal zelf. *De Roode Vaan*, *De Schelde*, *Volk en Staat* en *De Standaard* publiceerden namelijk relatief weinig cartoons over regio's die slechts beperkt aan bod kwamen in hun berichtgeving. Deze masterproef analyseert eerst de cartoons over de Tweede Chinees-Japanse Oorlog en daarna over Japan als één van de drie asmogendheden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Tot slot bespreekt deze thesis zowel de passieve als de actieve rol van de Verenigde Staten in dit conflict met speciale aandacht voor Amerikaans president Franklin Delano Roosevelt (FDR). Belangrijk om te vermelden: de cartoons worden niet apart opgenomen in de bibliografie. De specifieke verwijzing naar een gebruikte cartoon is terug te vinden in het voetnotenapparaat.

Er dient hierbij nog een kanttekening gemaakt te worden, want net zoals Groot-Brittannië, speelde Frankrijk een belangrijke rol op het politieke wereldtoneel tussen 1929 en 1945. Toch besloot dit onderzoek geen apart hoofdstuk te wijden aan tekeningen over Frankrijk, aangezien dat vaak een herhaling zou zijn van wat al uitgelegd was. Daarom duiken politieke cartoons over Frankrijk geregeld op doorheen de verschillende hoofdstukken. Daarnaast bevat het bronnenmateriaal tientallen cartoons over de Belgische regering en collaborerende partijen. Aangezien dit onderzoek zich richt op internationale aangelegenheden, blijven deze voorlopig onaangeroerd, maar ze liggen klaar voor toekomstig onderzoek. In de hoofdstukken over nazi-Duitsland, Groot-Brittannië en de Verenigde Staten passeren enkele spotprenten over België de revue, maar lang niet al het beschikbare materiaal wordt besproken in deze scriptie. Deze bronnen vormen daarmee een degelijke basis voor een aanvullende studie naar nationale beeldvorming, die het inzicht verdiept in de manier waarop Vlaamse spotprenten nationale kwesties verbeelden. Een dergelijk onderzoek versterkt eveneens de waardering van cartoons als waardevolle primaire bronnen binnen de Vlaamse context.

Context

Dit onderdeel geeft meer informatie over de gekozen dag- en weekbladen, waaruit het bronnenmateriaal voor dit onderzoek gehaald is. Niet alleen de ontstaanscontext, maar ook de ideologische achtergrond en de belangrijkste cartoonisten van de kranten zijn in dit hoofdstuk beschreven.

1 *De Roode Vaan*

In 1921, kort na de Russische Revolutie, werd in België de Kommunistische Partij (KP) opgericht. De partij lanceerde daarbij onmiddellijk een weekblad om haar ideeën verder te verspreiden. Eerst werkte het blad nauw samen met haar Franse tegenhanger *Le Drapeau Rouge*, maar geleidelijk aan wou het een sterker Vlaams karakter opbouwen. In het begin zag het blad een kans om samen met Vlaams-nationalistische organisaties het kapitalistische staatsmodel te bestrijden, maar dat plan werd al snel aan de kant geschoven. Het blad zocht daarom andere manieren om het lezerspubliek uit te breiden, onder meer door de redactie te vestigen in Gent en Antwerpen. In 1937 veranderde het weekblad van naam. Hoewel in de voetnoten voor de duidelijkheid de naam *De Roode Vaan* werd behouden, heette het blad officieel *Het Vlaamsche Volk*, om ook een breder publiek dan enkel communisten aan te spreken. Jef Van Extergem, één van de oprichters van de Vlaamsche Kommunistische Partij (VKP), een afsplitsing van de Belgische KP, werd hoofdredacteur. In januari 1940 verbood de Belgische regering het blad, waarna de redactie pogingen ondernam om clandestien verder te publiceren. Omdat deze uitgaven echter te fragmentarisch waren, zijn ze buiten beschouwing gelaten in dit onderzoek. Deze bladen werden eveneens verboden door de Duitse bezetter. Na de arrestatie van Van Extergem in 1943 maakte het Vlaamse karakter van het blad opnieuw plaats voor het Belgische narratief. Vanaf 5 september 1944 verscheen *De Roode Vaan* opnieuw legaal als dagblad. Dit was echter niet meer onder de VKP, aangezien die partij inmiddels was opgeheven. Het blad was meer een vertaling van de Franse tegenhanger geworden. Na de val van de USSR in 1991 stopte ook *De Roode Vaan* met verschijnen.²⁴

Het is niet verwonderlijk dat het communistische blad zich ideologisch verbond met de Sovjet-Unie en bijgevolg anti-imperialistisch en antifascistisch was. Dat uitte zich ook duidelijk in de cartoons.²⁵ Eén van de meest wederkerende spotprenttekenaars in het blad was Willy Michaux, onder het pseudoniem 'Willyam' of 'Wil'. Hij was eveneens de huiscartoonist van *Le Drapeau Rouge*.²⁶ Daarnaast publiceerde de krant veel illustraties van de onbekende Jean Pruvoot. Bovendien haalde het blad veel prenten uit de internationale communistische pers, waardoor het veel Russische propagandacartoons bevatte. Bijgevolg zijn er veel spotprenten van de Franse

²⁴ Vandenabeele en Degruyter, 'De Rode Vaan'; Rudi Van Doorslaer, 'Van Extergem, Jef', De digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging, 2023, <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/van-externgem-jef>.

²⁵ Vandenabeele en Degruyter, 'De Rode Vaan'.

²⁶ 'Willy Michaux', [lambiek.net](https://www.lambiek.net/artists/m/michaux_willy.htm), geraadpleegd 16 mei 2025, https://www.lambiek.net/artists/m/michaux_willy.htm.

cartoonist Henri Monier opgenomen in dit onderzoek.²⁷ Na 1937 werd het Vlaamse karakter van het blad nog sterker in de verf gezet. Zo riep de redactie, ook via cartoons, op om deel te nemen aan de IJzerbedevaart en aan activiteiten van het Verbond der Vlaamsche Oud-Strijders (VOS).²⁸

2 *De Schelde en Volk en Staat*

Om verwarring met andere dagbladen te vermijden, wijzigde *Het Vaderland* in 1918 zijn naam naar *De Schelde*. Vooreerst was het blad liberaal en Vlaamsgezind, maar door de nieuwe hoofdredacteur Pol de Mont werd het blad de spraakbuis van de Vlaams-nationalistische partij *Het Vlaamsche Front*. In 1934 sloot de nieuwe hoofdredacteur Herman van Puymbrouck zich aan bij de collaborerende partij het Vlaamsch Nationaal Verbond (VNV), waardoor de krant nu de ideeën van die partij ging promoten. Toch wilde Van Puymbrouck niet dat de partijleiding zich zou inmengen in de werking van de redactie. Dat leidde tot spanningen, die tot op hun kookpunt kwamen toen *De Schelde* herdoopt werd in november 1936 tot *Volk en Staat* en het openingsartikel verklaarde dat de krant en de partij niet als éénzelfde mochten beschouwd worden. Het dagblad richtte zich eerder tot nazi-Duitsland, want Van Puymbroek was op zoek naar financiële steun omdat er een faillissement boven zijn hoofd hing. Het blad werd gered door de maandelijkse subsidiëring door het propagandaministerie. VNV-leider Staf Declercq was de berichtgeving van Van Puymbroek beu en ging heimelijk in gesprek met het propagandaministerie. Bijgevolg werd Van Puymbroeck ontslagen, waardoor het blad in handen viel van het VNV.²⁹

De partij had eindelijk een eigen partijblad, waarin ze zelf konden kiezen welke ideeën ze verspreiden. Dat gebeurde ook aan de hand van politieke cartoons.³⁰ De belangrijkste spotprenttekenaars van het blad waren 'Jam', alias Paul Jamin, en 'Pik', alias Armand Panis. In de onderzochte kantenedities duiken er tientallen illustraties van deze twee op. Ze bekritiseerden fel de geallieerde mogendheden tijdens de oorlog en promootten fel het Vlaams-nationalisme.³¹ Ondertussen bleef nazi-Duitsland het blad financieel steunen, maar dat stopte in juni 1939 doordat het verboden werd. Na wat woelige tijden en onderhandelingen met Duitsland bleef *Volk en Staat* wel bestaan als het partijblad van het VNV tijdens de bezetting. De berichtgeving lag in lijn met de Duitse propaganda en het blad verdedigde openlijk alle vormen van collaboratie. De krant droeg bijgevolg een duidelijk

²⁷ 'Henri Monier', lambiek.net, geraadpleegd 30 maart 2025, https://www.lambiek.net/artists/m/monier_henri.htm.

²⁸ Vandenabeele en Degruyter, 'De Rode Vaan'.

²⁹ Bruno De Wever, 'Volk en Staat', De digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging, 2023, <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/volk-en-staat>.

³⁰ De Wever, 'Volk en Staat'.

³¹ 'Paul Jamin', lambiek.net, geraadpleegd 24 mei 2025, https://www.lambiek.net/artists/j/jamin_paul.htm; 'Armand Panis', lambiek.net, geraadpleegd 13 mei 2025, <https://www.lambiek.net/artists/s/sinap.htm>; Pieter Jan Verstraete, *Armand Panis: karikaturist en tekenaar*. (Kortrijk: Pieter Jan Verstraete, 2007), 11-26.

wij-zijverhaal uit. Na de Tweede Wereldoorlog werden de journalisten van *Volk en Staat* vervolgd wegens hun samenwerking met de Duitse bezetter.³²

3 *De Standaard*

Arnold Hendrix, Frans Van Cauwelaert en Alfons Van De Perre wilden als Vlaamsgezinde katholieke intellectuelen een nieuw medium oprichten om hun ideeën te delen met de buitenwereld. In 1911 verscheen het weekblad *Ons Volk Ontwaakt* als opstapje naar een breder doel, namelijk een eigen dagelijkse krant publiceren. Drie jaar later brachten ze *De Standaard* uit, genoemd naar een gelijknamige Nederlandse protestantse krant. De Eerste Wereldoorlog verhinderde de lancering van het eerste nummer echter, waardoor het pas op 4 december 1918 verscheen. Spanningen en ontwikkelingen binnen de Vlaamse bewegingen en de oprichting van een Vlaams-nationalistische partij zouden een blijvende invloed hebben op de ideologische insteek van de krant. *De Standaard* was oorspronkelijk de spreekbuis van de Katholieke Vlaamse Kamergroep en volgde vanuit de katholieke vleugel de traditie van de Vlaamse beweging. Ze stelde zich kritisch op tegenover de Franstalige Belgische elite en schaarde zich achter de ideeën van Lodewijk De Raet, namelijk een economische en culturele emancipatie van Vlaanderen. In 1925 stierf de toenmalige hoofdredacteur Van de Perre. Gustaaf Sap, die zich niet kon vinden in de gematigde toon van de krant, verwierf dankzij financiële steun van zijn schoonvader het merendeel van de aandelen, waardoor de krant een verschuiving naar rechts maakte. Bijgevolg werd Frans Van Cauwelaert, die meer gematigd was, langzaamaan gemarginaliseerd.³³

Doorheen de jaren dertig stootte *De Standaard* niet alleen de kerk tegen de borst, maar ook de Belgische regering. Het blad uitte zich bovendien steeds kritischer over nazi-Duitsland, dat als heidens werd beschouwd. Daarnaast keurde het dagblad het communisme volledig af, wat ook duidelijk merkbaar is in de spotprenten.³⁴ De krant haalde niet alleen veel cartoons uit de internationale pers, bijvoorbeeld uit de Britse, Duitse en Nederlandse, maar had ook een eigen huiscartoonist, namelijk Frans van Immerseel. Doorheen dit onderzoek duiken geregeld portretten op, die door hem gemaakt zijn. Ondertussen engageerde Van Immerseel zich voor het Vlaams-nationalisme. Bijgevolg trad hij tijdens de Tweede Wereldoorlog toe tot de Waffen-SS en tot de Algemeene SS-Vlaanderen. Hij verzorgde de illustraties voor in de collaboratiepers, bijvoorbeeld in *De SS Man*. In 1945 kreeg hij de doodstraf opgelegd maar die werd later omgezet naar een levenslange gevangenisstraf, en uiteindelijk herleid tot een straf van tien jaar. In 1950 kwam hij vrij.³⁵

³² De Wever, 'Volk en Staat'.

³³ Durnez, *De Standaard*, 43-79, 237-259, 321-334, 349-370; Gaston Durnez, Nico Van Campenhout en Karel Van Nieuwenhuyse, 'De Standaard (1914-)', De digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging, 2023, <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/de-standaard-1914>.

³⁴ Durnez, Van Campenhout en Van Nieuwenhuyse, 'De Standaard (1914-)'.

³⁵ 'Frans Van Immerseel', [lambiek.net](https://www.lambiek.net/artists/v/van-immerseel-frans.htm), geraadpleegd 17 april 2025, <https://www.lambiek.net/artists/v/van-immerseel-frans.htm>; Bernard Van Causenbroeck, 'Van Immerseel, Frans', De digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging, 1998, <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/van-immerseel-frans>; Frank Seberechts, 'De

Toen de Duitsers België binnenvielen, viel de productie van *De Standaard* stil. Toch werd er al snel een nieuw dagblad opgericht door de Duitsers, namelijk *Het Algemeen Nieuws*. Deze bronnen zijn niet opgenomen in het onderzoek, omdat *De Schelde* en *Volk en Staat* al werden onderzocht. *De Standaard* verdween dus als onafhankelijke krant, maar in 1944 paste het blad onder druk van nazi-Duitsland haar ideologie aan. Het dagblad verdedigde openlijk de Nieuwe Orde. Na de bevrijding dienden enkele redacteurs zich te verantwoorden in de rechtbank en werden bestraft wegens collaboratie. Dat tastte de reputatie van de krant zwaar aan. Op 5 oktober 1944 verscheen de *Standaard* opnieuw, zij het onder een nieuwe naam, namelijk *De Nieuwe Standaard*, om een duidelijke breuk met het verleden aan te geven. De nieuwe hoofdredacteur Tony Herbert zorgde dat de ideologie was geëvolueerd naar een gematigde en Belgisch-Vlaamsgezinde krant, maar dat stuitte op kritiek van *De Standaard* haar vooroorlogse lezers. Bijgevolg ontstond een groep, die de oude *Standaard* wilde terugbrengen. Het zou nog enkele jaren duren vooraleer de spanningen tussen de verschillende groepen zouden verminderen, en *De Standaard* zich terug volledig kon ontplooien in het Belgische medialandschap³⁶

oostfronttekeningen van Frans Van Immerseel', in *WT. Tijdschrift over de geschiedenis van de Vlaamse beweging* 69, nr. 1 (1 januari 2010), 33-50.

³⁶ Durnez, *De Standaard*, 439-540; Durnez, Van Campenhout en Van Nieuwenhuyse, 'De Standaard (1914-)'.

De Europese grootmachten

1 De expansiedrang van nazi-Duitsland

Dit hoofdstuk opent met een analyse van het verval van de Weimarrepubliek. De politieke instabiliteit, de economische crisis en de groeiende maatschappelijke onvrede vormden een vruchtbare voedingsbodem voor de opkomst van het nationaalsocialisme.³⁷ Daarbij krijgen de gecontesteerde verkiezingen van de vroege jaren dertig, waarmee het naziregime zijn greep op de macht wist te verstevigen, een centrale plaats in de analyse. In het tweede deel verschuift de focus naar de beeldvorming van Hitler in de Vlaamse dagbladpers. Vervolgens komt de totalitaire beeldtaal van het Derde Rijk aan bod, met nadruk op de visuele strategieën waarmee het naziregime een gevoel van nationale eenheid en ideologische herkenbaarheid trachtte te bevorderen. Hierop volgt een bespreking van de representatie van enkele prominente nazi-kopstukken. Dit hoofdstuk eindigt met een chronologische reconstructie van de territoriale expansie van nazi-Duitsland, op basis van een zorgvuldig gekozen reeks spotprenten.

1.1 Van straatgeweld naar staatsmacht

Na de Eerste Wereldoorlog heerste onder de Duitse bevolking een wijdverspreid gevoel van verraad, onrecht en vernedering. Het Verdrag van Versailles legde Duitsland in 1919 bijzonder zware lasten op, zoals hoge herstelbetalingen, een totale demilitarisering, het verlies van de Duitse koloniale gebieden, en herenigingsverbod met Oostenrijk. Vooral het afbetalingsschema bleef jarenlang onderwerp van discussie, want in Duitsland leefde sterk de indruk doelbewust gevisieerd te zijn, hoewel andere landen ook schuld troffen. In deze context kwam de jonge Weimarrepubliek tot stand. De bevolking stond vanaf het begin sceptisch tegenover het beleid. Zo wantrouwde het volk de nieuwe liberale grondwet en de democratische instellingen met als gevolg dat de republiek zich niet op duurzame manier kon ontwikkelen.³⁸ In 1923 zorgden de bezetting van het Ruhrgebied en de hyperinflatie ervoor dat de sociale spanningen toenamen. Toch bevond Duitsland zich tussen 1924 en 1929 in een evenwichtiger situatie, waarbij de economie stilaan heropleefde. Deze voorzichtige vooruitgang kreeg echter een forse terugslag toen in oktober 1929 de wereldwijde economische crisis uitbrak. Bijgevolg schoten de werkloosheidscijfers in Duitsland sterk de hoogte in.³⁹

³⁷ Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 85-90.

³⁸ Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 65-70.

³⁹ Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 75-80.

Hitler, leider der Deutsche national-socialisten.

HUGENBERG

De samenkomst van het politieke wantrouwen en de Grote Depressie leidde ertoe dat het democratische middenveld langzaamaan begon af te brokkelen. De gematigde centrumpartijen stonden onder druk en een steeds groter deel van het electoraat neigde steeds meer naar rechts. Adolf Hitler besepte na zijn gevagenschap door de mislukte *Bierkellerputsch* in München in 1923, dat de tijd van gewelddadige staatsgrepen voorbij was. Daarom paste hij zijn strategie aan en hoewel de NSDAP een partijverbod had, trachtte hij via mantelorganisaties en gelijkgestemde groeperingen opnieuw voet aan grond te krijgen op het politieke toneel. Hitler zocht toenadering tot de reactionaire *Deutschnationale Volkspartei* (DNVP), een partij die gekant was tegen het liberalisme, het marxisme, het jodendom, en de parlementaire democratie. Bovendien streefden zowel de DNVP als Hitler naar internationaal eerherstel en wilden ze het Verdrag van Versailles ongedaan maken. Hoewel alle kernaspecten van Hitlers ideologie ook binnen de DNVP aanwezig waren, klonken ze er minder uitgesproken, en had de partij eerder een monarchistisch-conservatieve koers voor ogen in plaats van een totalitair regime. Daarnaast ontbrak het haar aan een charismatische leider, die brede bevolkingslagen kon aanspreken.⁴⁰ Deze cartoon uit *De Standaard* illustreert bijvoorbeeld dat de leider van de DNVP, Alfred Hugenberg, wel degelijk een autoritaire koers wou varen, maar net zoals de Franse keizer Napoleon tijdens zijn terugkeer in 1815, wist hij onvoldoende steun te vergaren om zijn ambities waar te maken. Het onderschrift trekt een parallel tussen het Congres van Wenen en de Vredesconferentie van Parijs, waarbij gesuggereerd werd dat de pogingen om een conservatieve orde in Duitsland te herstellen even gedoemd waren te mislukken als Napoleons tweede bewind. Hitler zou daarentegen er wel in slagen om de volksmassa op te zwepen door in te spelen op de sociaal-economische frustraties en het patriottisch bewustzijn te vergroten.⁴¹ De steun van invloedrijke figuren, zoals Hugenberg, was onmiskenbaar om de NSDAP opnieuw politieke legitimiteit te verschaffen, maar al snel bleek dat Hitler niet van plan was zich te schikken naar de agenda van de conservatieve elites.⁴²

⁴⁰ *De Standaard*, 31 augustus 1930, 3; *De Standaard*, 8 maart 1933, 3; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 61, 75-90; John A. Leopold, 'The Election of Alfred Hugenberg as Chairman of the German National People's Party', in *Canadian Journal of History* 7, nr. 2 (1972), 149-172.

⁴¹ *De Standaard*, 19 december 1929, 8; Frank McDonough, *Hitler and the Rise of the Nazi Party*, Seminar Studies in History (Harlow: Pearson, 2003), 82-87.

⁴² Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 83-87, 95, 98-103.

Hoewel de nationaalsocialisten goed op weg leek om een absolute meerderheid in de Reichstag te verwerven, vielen de verkiezingsresultaten in de herfst van 1932 tegen. In december datzelfde jaar benoemde president von Hindenburg generaal Kurt von Schleicher tot rijkskanselier. Om de groeiende invloed van de NSDAP in te dammen, stelde von Schleicher voor om Hitler op termijn toch een regeringsfunctie te geven in de hoop zijn radicalisering via samenwerking te temperen.⁴³ Die inschatting zou echter een fatale misrekening blijken, zoals deze spotprent uit *De Standaard* aantoont. Het tijdperk van politieke intimidatie en aanvaard openlijk geweld ging van start officieel van start bij de benoeming van Hitler. Vandaar dat twee gewapende leden van de *Sturmabteilung* (SA), de paramilitaire groepering van de NSDAP, te zien zijn in de cartoon. Hun optreden illustreerde hoe het nieuwe

regime zich niet alleen via wetten, maar ook via straatterror hun gezag uitoefenden.⁴⁴ Uiteindelijk effende Franz von Papen het pad voor Hitlers aanstelling als leider van de zogenaamde regering van nationale concentratie. Nog geen maand na Hitlers benoeming werden enkele fundamentele vrijheden ingeperkt, zoals de vrijheid van meningsuiting, de vrijheid van verenigen en de persvrijheid. Bovendien vaardigde het regime na de Rijksdagbrand op 27 februari 1933 de Rijksdagbrandverordening uit, waardoor politieke partijen nog nauwelijks de mogelijkheid hadden om samen te komen of zich te organiseren.⁴⁵

Van september tot december 1933 vond het Reichstagsbrandproces plaats in het *Reichsgericht* te Leipzig. Hoewel overtuigend bewijsmateriaal ontbrak, stonden er vijf verdachten terecht, namelijk de Nederlandse communist Marinus van der Lubbe, de Duitse rijksdagafgevaardigde Ernst Torgler, en drie Bulgaarse communisten Blagoj Popov, Vasil Tanev en Georgi Dimitrov. De laatstgenoemde omschreef het proces als een groot nationaalsocialistisch complot. Hij

beschuldigde Hermann Göring er openlijk van dat de zaak bedoeld was om de propaganda van de NSDAP te versterken en dus het communisme in diskrediet te brengen.⁴⁶ Het proces kreeg veel internationale media-aandacht, wat ook aanleiding gaf tot de publicatie van deze spotprent in *De Roode Vaan*.⁴⁷ Göring draagt een

⁴³ Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 85-87, 93-95; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 233-235.

⁴⁴ *De Standaard*, 16 januari 1933, 1.

⁴⁵ Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 85-103; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 233-235.

⁴⁶ Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 95-96; G. T. J. De Jongh, *De brand: het proces Van der Lubbe* (Amsterdam: Blitz, z.d.), 8-20.

⁴⁷ Leonard Mosley, *De rijksmaarschalk: een levenbeschrijving van Hermann Göring* (Brussel: Manteau, 1974), 177-182.

hakbijl op de schouders en sleurt een groep rechters met zich mee, die vastgebonden zijn met een halsband zoals honden. Ze brengen de nazigroet uit, terwijl documenten met het opschrift *faux* uit hun jaszakken vliegen. De rechters volgen blindelings de bevelen van de NSDAP en zijn niet meer te vertrouwen.⁴⁸ Bovendien verwijst het onderschrift niet toevallig naar een bekende anekdote over Frederik de Grote. Toen deze Pruisische vorst de molen van een man uit Potsdam wou overkopen om zijn buitenverblijf Sanssoussi uit te breiden, dreigde de molenaar naar de rechter te stappen. Frederik de Grote zou daarop geantwoord hebben dat er nog rechters in Leipzig zijn, waarmee hij verwees naar zichzelf. Toch won Frederik II van Pruisen de rechtzaak niet en bleef de molen in het bezit van de Potsdammer.⁴⁹ De spotprent speelt in op dit verhaal, maar draait de moraal radicaal om. Waar Frederik II als verlicht despoot de onafhankelijkheid van de rechtspraak respecteerde, toont de cartoonist aan hoe Göring de rechters volledig naar zijn hand zet. De illustratie is dus een scherpe aanklacht tegen het verlies van de scheiding der machten en de uitholling van de rechtsstaat onder het nationaalsocialisme.⁵⁰ Uiteindelijk werd alleen Van der Lubbe verantwoordelijk gehouden voor de Rijksdagbrand, maar het blijft tot op heden onduidelijk of hij daadwerkelijk de brand stichtte. Hij kreeg de doodstraf opgelegd.⁵¹

Daarnaast keerde de hakbijl als symbool van bedreiging van de rechtstaat meermaals terug in spotprenten uit het communistische weekblad.⁵² De tweede spotprent uit scherpe kritiek op het gemanipuleerde referendum van 12 november 1933, dat zowel het vertrek van Duitsland uit de Volkenbond moest

legitimeren als de schijn van brede steun voor het naziregime moest wekken.

Een stem uitbrengen was verplicht en er was maar één partij waarop de Duitse

bevolking kon stemmen, namelijk de NSDAP. Vandaar dat propagandaminister Joseph Goebbels een stembiljet vasthoudt met tweemaal 'ja' op als keuzemogelijkheid. Samen met nazikopstuk Herman Göring wacht hij de kiezers op, die onder druk worden gezet door een bijl en een pistool op het achterhoofd. Met deze beeldtaal benadrukt de cartoonist de repressieve aard van het verkiezingsproces. De uitslag, waarbij ongeveer negentig procent van de stemmen naar het regime ging, krijgt in dit kader een andere betekenis, aangezien deze niet

⁴⁸ *De Roode Vaan*, 6 oktober 1933, 1.

⁴⁹ Johan Bakker, 'Onsterfelijke roem voor molenaar', in *De Molenaar*, jaargang 113, nr. 11 (13 augustus 2010) 34; Bettina Hartlieb, 'Verlicht despotisme', in *Over Multatuli*, jaargang 25, delen 50–51 (2003), *Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren*, 62–64, https://www.dbnl.org/tekst/_ove006200301_01/_ove006200301_01_0036.php.

⁵⁰ *De Roode Vaan*, 6 oktober 1933, 1; Verbeek, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 95–96.

⁵¹ De Jongh, *De brand: het proces Van der Lubbe*, 104–112.

⁵² *De Roode Vaan*, 26 november 1938, 3; *De Roode Vaan*, 25 november 1933, 1.

zozeer de werkelijke overtuiging van de kiezers weerspiegelt, maar eerder het resultaat was van terreur en angst.⁵³

1.1 De beeldvorming rond de *Führer*

In *De Schelde* verschenen in 1933 en 1934 regelmatig foto's van Adolf Hitler, die zijn publieke imago als bekwame

en charismatische leider dienden te versterken. In de eerste afbeelding staat hij achter een preekgestoelte, een positie die zijn reputatie als meeslepend redenaar benadrukt. Met zijn theatrale toespraken profileerde hij zich bij zijn achterban en naar de buitenwereld toe als visionair, want enkel hij zou Duitsland naar een glorieuze toekomst kunnen leiden. Hitler droeg een uitgesproken wij-

zijverhaal uit en speelde sterk in op het gevoel van de massa.⁵⁴ In de tweede foto is Hitler te zien tijdens de verkiezingscampagne van de zomer van 1934, omringd door zijn entourage. Door het hele land af te reizen en zich te tonen aan duizenden burgers, wist hij zijn aanhang door de jaren heen aanzienlijk te vergroten.⁵⁵ Ondertussen doken de eerste karikaturen van hem op in *De Roode Vaan*, waarin hij werd neergezet als een knecht of marionet van het grootkapitaal. Volgens de marxistische theorie vloeiende zijn opkomst voort uit de economische crisis, want de bourgeoisie zocht haar heil bij radicale figuren zoals Hitler om de bestaande klassenverhoudingen te bestendigen en de opmars van het proletariaat af te remmen. Hoewel kapitaalkrachtige elites inderdaad de verkiezingscampagnes van de NSDAP financierden, schiet deze verklaring deels tekort. Ze maakt namelijk niet duidelijk waarom net Duitsland zo'n radicale wending doormaakte, terwijl ook andere Europese landen een ernstige economische ontwrichting meemaakten.⁵⁶

⁵³ *De Roode Vaan*, 25 november 1933, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 236-237; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 102-103.

⁵⁴ *De Schelde*, 15 juli 1933, 1; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 72, 77-78, 81-82; Trevor Salisbury, *De opkomst van Hitler: zeldzame foto's uit oorlogsarchieven*, Oorlog in foto's (Numansdorp: Veldboek Lektuur, 2016), 32-33, 54-61, 153; McDonough, *Hitler and the Rise of the Nazi Party.*, 72-74.

⁵⁵ *De Schelde*, 22 augustus 1934, 1; Salisbury, *De opkomst van Hitler: zeldzame foto's uit oorlogsarchieven*, 9, 36-37, 70-71; McDonough, *Hitler and the Rise of the Nazi Party.*, 72-73.

⁵⁶ *De Roode Vaan*, 2 juni 1934, 3; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 41-42, 73, 82-83.

Zowel in *De Roode Vaan* als in *De Standaard* was de beeldvorming rond Hitler halverwege de jaren dertig opvallend gelijk. De cartoonisten portretteerden hem stevast met zijn typerende donkere snor, een strenge uitstraling en een verzorgd uiterlijk. Toch verschillen de krantenartikelen die bij de karikaturen horen sterk qua inhoud.⁵⁷ De eerste illustratie verscheen bij een artikel met de titel 'Het Hitleriaanse oorlogsbeest bereidt zich om toe te springen', waarin expliciet gewaarschuwd werd voor de expansieplannen van de *Führer*, die de Duitse militaire slagkracht stelselmatig vergrootte.⁵⁸ Zo werd de herbewapening versneld en de algemene dienstplicht opnieuw ingevoerd. Deze maatregelen gingen lijnrecht in tegen het Verdrag van Versailles.⁵⁹ Bovendien voerde het naziregime in die periode intensief propaganda in het Saargebied, waar een volksraadpleging uitwees dat meer dan negentig procent van de bevolking voor een aansluiting bij Duitsland was. Daarnaast gaf het Verenigd Koninkrijk later dat jaar aan Duitsland de toestemming om ongeveer een derde van de Britse oorlogsvloot en een gelijk aantal duikboten in bezit te hebben, waarover later meer.⁶⁰ Vanaf 1935 bracht *De Roode Vaan* aan de hand van spotprenten Hitler dus steeds meer naar voren als een bedreiging voor de vrede, terwijl *De Standaard* hem in de kerstperiode van datzelfde jaar nog afbeeldde als een kindervriend die pakjes uitdeelde. Dit contrast benadrukt hoe de perceptie van Hitler geleidelijk aan veranderde, waarbij de kloof tussen extreemlinks en centrumrechts steeds groter werd. Dit leidde op zijn beurt tot toenemende verdeeldheid in de publieke opinie over Hitler als politiek leider, variërend van oorlogszaaier tot kerstman.⁶¹

⁵⁷ *De Roode Vaan*, 4 mei 1935, 3; *De Standaard*, 27 december 1935, 2.

⁵⁸ *De Roode Vaan*, 4 mei 1935.

⁵⁹ Verbeek, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 65-70.

⁶⁰ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 238-240.

⁶¹ *De Roode Vaan*, 4 mei 1935, 3; *De Standaard*, 27 december 1935, 2.

In aanloop naar of tijdens de Tweede Wereldoorlog bleven de fysieke kenmerken van Hitler in de spotprenten uit het communistische weekblad ongeveer wel hetzelfde, maar de bijschriften verscherpten hun toon. Hij werd explicieter voorgesteld als de belichaming van oorlogszucht, als een directe bedreiging voor democratie en stabiliteit, en als hoofdverantwoordelijke voor het bloedvergieten.⁶² Het bijschrift van de eerste cartoon spoorde

het publiek aan om zich niet te laten intimideren door Hitlers retoriek of door de Duitse oorlogsvoering. De anonieme illustrator moedigde lezers aan om niet laf mee te stappen in zijn expansieplannen, maar om weerstand te bieden aan zijn politieke ambities.⁶³ In de derde spotprent heeft Hitler eerder een monsterlijk gelaat met hakenkruisen in zijn ogen, die zijn ideologische verblindings voorstellen.⁶⁴ Kritiek op zijn onmenselijke militaire campagne keerde talloze keren terug in de cartoons uit *De Roode Vaan*, zoals ook deze twee prenten aan de linkerzijde aantonen.⁶⁵

Aangezien er van enige charmante indruk hierboven absoluut geen sprake is, staat de geschetste beeldvorming van Hitler uit *De Roode Vaan* in schril contrast met de representatie van Hitler in *Volk en Staat* vanaf 1935. De

foto's van de *Führer* in de Vlaams-nationalistische krant droegen actief bij aan de constructie van een positief imago. Zo doken er geregeld afbeeldingen op van de Duitse staatsleider naar aanleiding van symbolische geladen momenten, zoals zijn vijftigste verjaardag in 1939 of de jaarlijkse herdenking van de mislukte

Bierkellerputsch van 9 november 1923.⁶⁶ Serieuze portretten legden de nadruk op zijn vastberadenheid en plichtsbesef, wat zijn uitstraling als een beredeneerde en moreel verantwoorde leider versterkte.⁶⁷ Daarnaast publiceerde de krant soms afbeeldingen van Hitler in het gezelschap van kinderen of omringd door enthousiaste burgers. Ze noemen hem 'een groot leider van een groot volk'. Dergelijke voorstellingen bekrachtigden niet alleen Hitlers charisma als kindervriend of vaderfiguur, maar benadrukten ook zijn al dan niet vermeende populariteit

⁶² *De Roode Vaan*, 26 februari 1938, 1; *De Roode Vaan*, 19 maart 1938, 1; *De Roode Vaan*, 14 mei 1938, 1.

⁶³ *De Roode Vaan*, 26 februari 1938, 1.

⁶⁴ *De Roode Vaan*, 14 mei 1938, 1.

⁶⁵ *De Roode Vaan*, 19 november 1938, 1; *De Roode Vaan*, 11 februari 1939, 1.

⁶⁶ *Volk en Staat*, 20 april 1939, 1; *Volk en Staat*, 11 november 1941, 1.

⁶⁷ Salisbury, *De opkomst van Hitler: zeldzame foto's uit oorlogsarchieven*, 9, 36-37, 108.

binnen de Duitse samenleving.⁶⁸ Bovendien koppelde *Volk en Staat* zijn leiderschap aan zijn militaire verleden in de Eerste Wereldoorlog. De bijbehorende artikelen beschreven hem als iemand die het gebruik van strijdkrachten voor politieke spelletjes afkeurde. De redactie profileerde hem dus als iemand die voeling had met de soldaten.⁶⁹ Daaraan gerelateerd verschenen er vaak foto's van hem in overleg met zijn generaals of in geprek met Duitse militairen, waarmee zijn directe betrokkenheid bij het militaire beleid en zijn aanwezigheid aan het front in de verf werden gezet.⁷⁰ Deze positieve berichtgeving en visuele representaties bevestigden dus sterk het vertrouwen in zijn leiderschap.

Rijkskanselier Hitler wordt gelukgewenscht.

Bij den 52sten Verjaardag van den Führer

EEN GROOT LEIDER VAN EEN GROOT VOLK

Meer vert geroch het Duitse Volk den verjaardag van zijn Führer. Dit voor ons, meermalen voor alle Duitse volken, heeft den verjaardag van meer dan een gewone mens. Wij hebben in deze gelegenheid hier een reeks der schoonste foto's van den Führer. — Van links naar rechts: De Führer wanneer hij vroeger verspreiden ontbonden — De Führer bij zijn afscheid — De Führer onder zijn wapen — De Führer onder zijn wapen — (Foto's uitgegeven in Bonn)

Hitler

Gesloten dan ooit staat het Duitse volk rond zijn Führer.

(Foto Stohr)

Rijkskanselier Hitler aan het front, beraadslaagt met zijn generaals

1.2 Symbolen van het nazisme

Binnen de nationaalsocialistische propaganda speelden bepaalde denkbeelden en symbolen een grote rol, maar hun wortels reikten verder dan het Duitsland van de jaren dertig. Zo circuleerden er al sinds het einde van de achttiende eeuw in elitaire kringen antisemitisch complottheorieën over de joodse gemeenschap. Het jodendom werd voorgesteld als een heimelijke macht, die de westerse politiek en economie vanuit de coulissen bestuurde. Dit denkbeeld vindt neerslag in *De Protocollen van de Wijzen van Sion*, een vervalst document dat in het begin van

⁶⁸ *Volk en Staat*, 10 november 1939, 1; *Volk en Staat*, 20 april 1941, 1; Salisbury, *De opkomst van Hitler: zeldzame foto's uit oorlogsarchieven*, 62-63, 69, 84, 91, 111, 119-125, 132, 137-143, 147, 153.

⁶⁹ *Volk en Staat*, 29 april 1939, 1; Verbeek, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 62-65.

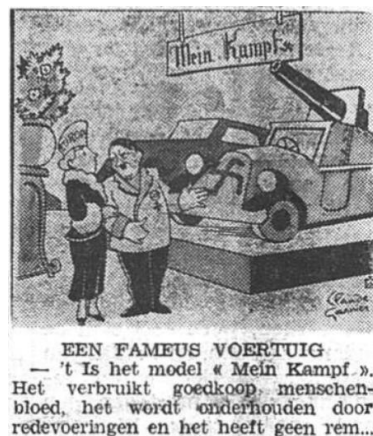
⁷⁰ *Volk en Staat*, 31 januari 1942, 1; *Volk en Staat*, 21 juni 1940, 1; Salisbury, *De opkomst van Hitler: zeldzame foto's uit oorlogsarchieven*, 66, 93.

de twintigste eeuw werd verspreid in Europa om antisemistische gevoelens op te wekken.⁷¹ Na de Eerste Wereldoorlog kregen deze ideeën een nieuwe impuls, want volgens de dolkstootlegende heeft Duitsland de strijd niet verloren aan het front, maar door toedoen van interne vijanden, zoals joden en communisten. Net als een groot deel van de Duitse bevolking omarmde ook Hitler deze theorieën. Bovendien ontwikkelde hij reeds voor zijn politieke doorbraak een uitgesproken vijandig denkbeeld over specifieke raciale groepen door zijn verblijf in Wenen, destijds de culturele metropool van Europa met een grote etnische diversiteit.⁷² Na de mislukte *Hitler-Ludendorff-Putsch* of de *Bierkellerputsch*, kreeg Hitlers ideologie verder vorm tijdens zijn gevangenschap in Landsberg, waar hij *Mein Kampf* schreef. Dit boek was niet enkel een autobiografie, maar fungeerde ook als een soort partijprogramma van de NSDAP.⁷³ In het boek combineerde Hitler een antisemitisch narratief met de groeiende angst voor het opkomende communisme, wat leidde tot de constructie van het vijandbeeld van de

Hitler, op 35-jarigen ouderdom, in de gevangenis van Landsberg, waar hij negen maanden in vestingsstraf zat wegens den mislukten staatsgreep van München.

Joods-Bolsjewiek. Door joden en communisten tot één vijand te reduceren, rechtvaardigde het nazi-regime de systematische uitsluiting en vervolging van beide groepen.⁷⁴ Deze voorstelling nam de Vlaams-nationalistische pers over,

zoals de eerste cartoon aantoont, waardoor de afkeer voor joden en communisten in Vlaanderen ook toenam.⁷⁵ *De Roode Vaan* dreef daarentegen de spot met de denkbeelden uit *Mein Kampf*, wat blijkt uit de cynische ondertoon van het bijschrift onder de tweede cartoon.⁷⁶

⁷¹ Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 53-59; McDonough, *Hitler and the Rise of the Nazi Party*, 61-62; Jan Stoutenburg en Pieter Molenbroek, *De protocollen van de Wijzen van Sion*. (Volksverwerping, 1938); Chris Quispel, *Anti-Joodse beeldvorming en Jodenhaat: De geschiedenis van het antisemitisme in West-Europa.*, Historische migratiestudies 5 (Hilversum: Verloren, 2015), 218-223, 239-242.

⁷² Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 53, 59-65; Quispel, *Anti-Joodse beeldvorming en Jodenhaat: De geschiedenis van het antisemitisme in West-Europa.*, 248-256.

⁷³ *Volk en Staat*, 2 oktober 1940, 2; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 60-65, 75, 185-191; Salisbury, *De opkomst van Hitler: zeldzame foto's uit oorlogsarchieven*, 45-53; William Simpson, *Hitler and Germany*, 4th pr. (Cambridge: University press, 1995), 38-42.

⁷⁴ Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 70-72; Z. A. B. Zeman, *Nazi propaganda*, Repr. (London: Oxford university, 1965), 76-103.

⁷⁵ *Volk en Staat*, 9 juli 1941, 1; Bruno De Wever, *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde : het VNV 1933-1945*. (Tielt: Lannoo, 1994), 301-306.

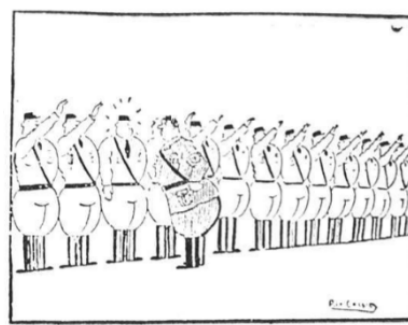
⁷⁶ *De Roode Vaan*, 29 oktober 1938, 1.

Bovenstaande uitleg past binnen de 'bloed en bodem'-theorie van de nazi's, want volgens hen was het Arische ras superieur. Andere volkeren werden daarentegen als minderwaardig of als een bedreiging beschouwd. Joden en zwarten stonden bijgevolg onderaan de sociale ladder. Hitler streefde naar een samenleving zonder rassenvermenging, zodat een raszuivere Duitse natie kon floreren. Onzuivere elementen dienden dus

De.. « arische » bondgenoot van Hitler

geëlimineerd te worden uit de samenleving. Dit verklaart het systematisch opsluiten en uitroeien van bepaalde bevolkingsgroepen.⁷⁷ Tegelijk vertoonde deze ideologie een opvallend pragmatische kant. Hoewel de nationaalsocialisten Japanners als biologisch inferieur beschouwden binnen hun eigen rassentheorie, stond dat een militaire alliantie in 1936 met het land niet in de weg. De samenwerking met Japan als asmogendheden illustreert hoe de nazi-ideologie zich aanpaste aan geopolitieke belangen. De selectieve toepassing van raciale principes weerspiegelt de opportunistische kern van het nazisme. Het biologisch wereldbeeld werd nooit volledig consequent doorgevoerd, maar aangepast aan de noden van het moment.⁷⁸

In *De Standaard* verschenen daarentegen eerder relatief milde cartoons, die zowel het antisemitisme als de symbolen van het nazisme op de hak namen. In de eerste prent bediscussiëren enkele nazi's of de arend wel het zinnebeeld van de NSDAP kan zijn, want de vogel heeft een verdachte haakneus, die doet denken aan de stereotiepe beeldvorming van joden.⁷⁹ Daarnaast drijven de tweede en de derde illustratie uit het centrumrechtse blad de spot met de nazigroet.⁸⁰ Daarnaast kreeg de swastika onder de nazi's een totalitaire lading. Hitler verwerkte het zwarte hakenkruis in de partijvlag van de NSDAP en liet het symbool voortdurend opduiken in de

⁷⁷ McDonough, *Hitler and the Rise of the Nazi Party*, 60-61; Pamela E. Swett en S. Jonathan Wiesen, *Nazi Germany: Society, Culture and Politics* (London: Bloomsbury Academic, 2024), 76-93.

⁷⁸ *De Roode Vaan*, 24 juni 1939, 1; Bernd Martin, *Japan and Germany in the Modern World* (Providence: Berghahn, 1995), x-xv.

⁷⁹ *De Standaard*, 23 april 1934, 2; Colin Shindler, 'Introduction: Jews: Caricatures, Cartoons, Comics', in *Israel: A History in 100 Cartoons* (Cambridge: Cambridge University Press, 2023), 6, 9.

⁸⁰ *De Standaard*, 27 december 1934, 1; *De Standaard*, 16 december 1936, 10.

propaganda en in het straatbeeld. Door die visuele overweldiging werd het hakenkruis zo herkenbaar dat ook communistische cartoonisten het vaak gebruikten om naar het nazisme te verwijzen.⁸¹

1.3 Nazi-kopstukken

Deze cartoons sluiten naadloos aan bij het vorige deel over *Mein Kampf* en de anticommunistische houding van de NSDAP, maar dit hoofdstuk richt zich

specifiek op de figuren rond de *Führer* die het vaakst opduiken in het bronnenmateriaal: Hermann Göring en Joseph Goebbels.⁸² De eerstgenoemde trad in 1922 toe tot de nationaalsocialisten, groeide uit tot één van Hitlers vertrouwelingen en werd in 1932 benoemd tot president van de Rijksdag. Bijgevolg had hij een aanzienlijke invloed in de besluitvorming binnen het naziregime.⁸³ De Roode Vaan bespote hem naar aanleiding van de *Verordnung des Reichspräsidenten zum Schutz von Volk und Staat* van 28 februari 1933, die de politieke organisatie van

⁸¹ *De Roode Vaan*, 7 augustus 1937, 1; *De Roode Vaan*, 30 april 1938, 1; McDonough, *Hitler and the Rise of the Nazi Party.*, 73; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 73.

⁸² *De Roode Vaan*, 25 november 1944, 1; *De Roode Vaan*, 5 februari 1937, 1.

⁸³ *De Roode Vaan*, 7 oktober 1939, 1; Karl-Günter Zelle, *Hitlers zweifelnde Elite: Goebbels, Göring, Himmler, Speer*, 1st ed. (Paderborn: Brill Academic Publishers, 2010), 91-96, 170-173.

oppositiepartijen, zoals de Duitse Communistische Partij (KPD), ernstig bemoeilijkte.⁸⁴ De geruchten over Görings seksuele geaardheid staan bijvoorbeeld centraal in deze spotprent.⁸⁵ Tot op heden is onduidelijk of hij relaties met mannen had, maar hij stond wel bekend om zijn flamboyante en decadente levensstijl.⁸⁶

De nazi-ideologie beschouwde homoseksualiteit als onaanvaardbaar en de kern van kritiek lag dus in de contradictorische uitspraak van de 'normale' Göring. Hoewel hij de *Schutzstaffel* (SS) de opdracht gaf homoseksuelen binnen de SA te arresteren, zou hij volgens de roddels zelf ook slachtoffer van deze maatregelen moeten zijn. Göring legde volgens het communistische weekblad dus wetten op, die hij zelf niet naleefde, wat zijn paradoxale positie binnen het regime benadrukte.⁸⁷ Merk bovendien op dat hij zichzelf morfine inspuit, een verslaving die hij overgehouden heeft aan de *Bierkellerputsch*, waar hij een kogel in zijn lies kreeg. Zijn hele leven lang leed hij pijn als gevolg van deze verwonding.⁸⁸

In 1936 kreeg hij van Hitler de leiding over het *Vierjahresplan*, een economisch beleidsprogramma dat Duitsland binnen de vier jaar autarkisch en militair klaar moest maken voor een toekomstige oorlog. Zo verzamelde hij grondstoffen en deviezen, maar door zijn dure bewapeningsplannen kwam hij steeds meer in het vaarwater van Hjalmar Schacht, de Rijksminister van Economie, terecht, die eerder een voorzichtig economisch beleid voor ogen had.⁸⁹ *De Standaard* publiceerde een portret van Göring, vergezeld van een artikel waarin werd gespeculeerd over de spanningen tussen hem en Schacht.⁹⁰ Uiteindelijk verving Göring in 1938 Schacht als centrale figuur binnen het economische beleid van het Derde Rijk, waardoor hij niet alleen de controle over de bewapeningsindustrie verstevigde, maar ook de uitbouw van de *Luftwaffe* kon versnellen ter voorbereiding van de Tweede Wereldoorlog.⁹¹

⁸⁴ Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 95-98.

⁸⁵ *De Roode Vaan*, 7 juli 1934, 1.

⁸⁶ Mosley, *De rijksmaarschalk: een levenbeschrijving van Hermann Göring*, 226-229, 296-303.

⁸⁷ *De Roode Vaan*, 7 juli 1934, 1; Zelle, *Hitlers zweifelnde Elite*, 91, 96-97, 106-107, 129-130, 167; Thomas Kühne, 'Protean Masculinity, Hegemonic Masculinity: Soldiers in the Third Reich', *Central European History* 51, nr. 3 (2018), 393-395, 418, <https://doi.org/10.1017/S0008938918000596>.

⁸⁸ *De Roode Vaan*, 7 juli 1934, 1; Zelle, *Hitlers zweifelnde Elite*, 93, 127-128, 135-136.

⁸⁹ Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 120; Zelle, *Hitlers zweifelnde Elite*, 95-96, 107-108;

Mosley, *De rijksmaarschalk: een levenbeschrijving van Hermann Göring*, 230-232, 241.

⁹⁰ *De Standaard*, 29 april 1936, 2.

⁹¹ Zelle, *Hitlers zweifelnde Elite*, 91-97, 107-108.

Net als de bovenstaande schets is ook het eerste portret van Joseph Goebbels het werk van Frans Van Immerseel, wiens illustraties wel vaker te vinden waren in *De Standaard* en *De Schelde*.⁹² Vandaar dat deze sobere weergave van de Duitse minister van Volksvoorlichting en Propaganda sterk contrasteert met de karikaturale manier, waarop Goebbels werd afgebeeld in *De Roode Vaan*. Zijn doordringende kraalogen, zijn spitse neus, en zijn grote mond met dunne lippen zijn kenmerken, die de cartoonisten van het communistische blad sterker accentueerden om hem belachelijk te maken.⁹³ Bovendien is de derde karikatuur een voorbeeld van kritiek op de geheime samenwerking tussen de NSDAP en het VNV, waarover later meer. Volgens het onderschrift was Goebbels ook de propagandachef van Vlaanderen, hoewel het VNV formeel ontkende dat *Volk en Staat* met geld uit nazi-Duitsland gefinancierd werd.⁹⁴ Ook de volgende spotprent beeldt Goebbels af als degene die het vijandbeeld dicteerde, dat in de Vlaams-nationalistische krant verschenen. Volgens deze tekenaar lag Goebbels aan de basis van het gerucht dat Moskou het Volksfront, een coalitie van linkse partijen in Frankrijk, aanstuurde om België binnen te vallen. Net als het Duitse partijblad *Der Stürmer* waarschuwde het VNV in *Volk en Staat* dat het bolsjewisme op het punt stond naar Vlaanderen over te waaien. Door Goebbels dus voor te stellen als degene die het narratief opdroeg, werd het VNV dus neergezet als een verlengstuk van nazistische propaganda in plaats van onafhankelijke Vlaamse partij.⁹⁵

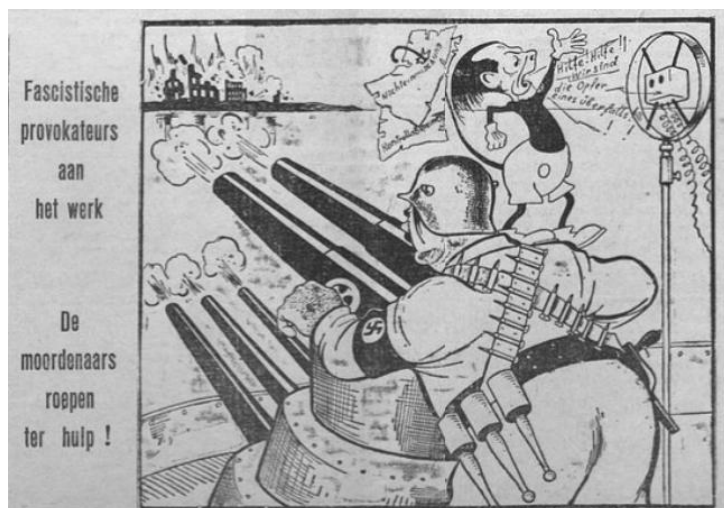
In een andere illustratie, die eveneens Goebbels' dominante rol benadrukt, staat de propagandaminister theatraal bekende Duitse slogans uit te roepen op de schouders van een zwaarbewapende soldaat die het vuur opent.⁹⁶ De

⁹² *De Standaard*, 19 januari 1936, 3; 'Frans Van Immerseel', lambiek.net.

⁹³ *De Roode Vaan*, 7 januari 1939, 1; *De Roode Vaan*, 27 mei 1939, 1; Heinrich Hoffmann, *Pötrat Joseph Goebbels*, 1933, German Federal Archives, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_Joseph_Goebbels_\(3x4_cropped\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_Joseph_Goebbels_(3x4_cropped).jpg); De Wever, *Griep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde*, 321-322.

⁹⁴ *De Roode Vaan*, 27 mei 1939, 1; De Wever, *Griep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde*, 321-322.

⁹⁵ *De Roode Vaan*, 23 april 1938, 1; De Wever, *Griep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde*, 301-306.

cartoonist beeldde de propagandaminister af met het lichaampje van Mickey Mouse, een tekenfilmfiguurtje van Disney dat bijzonder populair was. Daarmee bespot hij niet alleen de kleine gestalte van Goebbels, maar ook de manier waarop hij propaganda voerde. Hij leefde in een soort van kinderlijke fantasiewereld en hij sloot zijn ogen voor de grimmige realiteit. De visuele tegenstelling tussen Mickey Mouse en het oorlogsgeweld vormt dus een scherpe kritiek op de

nazistische propaganda, die de publieke opinie manipuleerde door militaire agressie goed te praten.⁹⁷

Toen het einde van de oorlog in zicht was, publiceerde *De Roode Vaan* ook deze tekening aan de linkerkant. De onbekende illustrator Gabriel, nam de blinde volharing van Goebbels op de korrel. Hoewel Duitsland in puin lag, bleef de propagandaminister luid verkondigen dat de moraal van de Duitse bevolking onaangetast bleef. Achter hem hangt een bordje met de vervormde term *Moralsurrogat* op, die suggereert dat de ideologische volharding het rationele denken van de nazi's verdrongen heeft en elk besef van de Duitse verliezen uitsluit. Bovendien

« Ondanks alles blijft de moraal van het Duitse volk ongeschokt » (Dr Goebbels).

geloven dat een verdere strijd zinloos is en de hoop op overwinning al opgegeven hebben. Goebbels trachtte koste wat kost te verhinderen dat een deel van het Duitse volk zich al bij voorbaat neerlegde bij de nederlaag.

bengelt er een bijl boven het hoofd van Goebbels. De bijl, een beeldtaal die al besproken werd in het eerste deel van dit hoofdstuk, staat in deze cartoon symbool voor het zwaard van Damocles. Binnen de oorlogscontext richt de dreiging zich nu tegen Goebbels zelf, wat scherp contrasteert met eerdere voorstellingen, waarin nazikopstukken dat wapen hanteerden om de bevolking te intimideren. Het opschrift 'dood aan de defaitisten' verwijst naar mensen die

⁹⁶ *De Roode Vaan*, 26 juni 1937, 3; McDonough, *Hitler and the Rise of the Nazi Party*, 72-74.

⁹⁷ *De Roode Vaan*, 26 juni 1937, 3; Eva Van De Wiele, 'United in Times of War: Reading Mickey in 1940-1944 France', in *Strenæ. Recherches Sur Les Livres et Objets Culturels de l'enfance*, nr. 25 (1 november 2024), 1-5.

Daarom probeerde hij alle defaitistische geluiden de kop in te drukken, hoewel het steeds moeilijker werd om de illusie van een nakende overwinning geloofwaardig te houden.⁹⁸

Heel uitzonderlijk verspreidde *De Roode Vaan* ook spotprenten over Heinrich Himmler, het hoofd van de SS en Gestapo. In deze cartoon staat hij met een gieter in zijn hand de groenten in de tuin van zijn buurman te bewateren. Op het eerste gezicht lijkt het om een onschuldig tafereel te gaan, maar de illustrator becommentarieert eigenlijk de inmenging van de Gestapo in het buitenland. De nazi's sloten

De Gestapo oogst zijn legumen in den tuin van den buurman!

bondgenootschappen over de Duitse grenzen heen om niet alleen hun nationaalsocialistische gedachtegoed te verspreiden, maar ook om de basis te leggen voor territoriale en ideologische expansie. Bijgevolg zorgde de Gestapo er voor dat politieke tegenstanders uit deze gebieden werden, net zoals in Duitsland, opgespoord, bedreigd en uit de weg geruimd. In de prent staan de regimes van collaborerende buurlanden dus letterlijk in bloei, maar het vredig tuinieren staat haaks op de repressieve realiteit van de Gestapo. In werkelijkheid werd

juist een netwerk van spionage, intimidatie en geweld uitgebouwd.⁹⁹

1.4 De uitbreiding van het Derde Rijk

De toenemende internationale bezorgdheid over het naziregime leidde in april 1935 tot de conferentie van Stresa. In het Italiaanse dorp Stresa kwamen afgevaardigden uit Frankrijk, Groot-Brittannië en Italië bijeen om een gemeenschappelijk standpunt in te nemen tegenover de Duitse herbewapening. Benito Mussolini, het staatshoofd van Italië, verklaarde dat hij zich zou verzetten tegen elke schending van bestaande vredesverdragen, zogezegd om de stabiliteit op het Europese vasteland te waarborgen. Impliciet beloofde hij daarmee verzet te bieden tegen een eventuele Duitse militaire opmars. Achteraf gezien deed hij deze beloftes voornamelijk om de aandacht af te leiden van zijn eigen expansieplannen in Abessinië, waar in het hoofdstuk over Italië dieper op ingegaan wordt. Het Stresa-front hield niet lang stand, want later dat jaar gaf het Verenigd Koninkrijk de toestemming aan Duitsland om één derde van de Britse vloot uit te bouwen en om een gelijk aantal duikboten in bezit te hebben. Deze cartoon uit *De Roode Vaan* benadrukt dus het wankel karakter van de diplomatieke

⁹⁸ *De Roode Vaan*, 13 oktober 1944, 1; Zeman, *Nazi propaganda*, 178-179.

⁹⁹ *De Roode Vaan*, 11 februari 1939, 1; Anoniem, *For documentary purposes the German Federal Archive often retained the original image captions, which may be erroneous, biased, obsolete or politically extreme. Heinrich Himmler, 1938*, German Federal Archives, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_183-R99621,_Heinrich_Himmler.jpg; Zelle, *Hitlers zweifelnde Elite*, 177-204.

bijeenkomst te Stresa. De vredesengel probeert tevergeefs stabiel te zitten op een stoel, waarvan de poten de hoofden dragen van de Franse premier Pierre Laval, de Italiaanse leider Benito Mussolini en de Britse eerste minister Ramsay Macdonald. De vierde tafelpoot, met een nors kijkende Hitler op, ligt op afstand boven op een kast, wat visueel duidelijk maakt dat Europese stabiliteit onmogelijk is zonder de medewerking van nazi-Duitsland.¹⁰⁰

Hitler goochelt met het Verdrag van Versailles: « Een, twee, drie ».

(Il Merlo.)

Geen neutraliteit!

VOOR 'T KOLLEKTIEF BLOK

ALLER MOGENDHEDEN DIE DE EEN-EN ONVERDEEL-
 BAARHEID VAN DEN VREDE WILLEN WAARBORGEN

¹⁰⁰ De Roode Vaan, 14 april 1935, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 239.

Nog geen jaar later, op 7 maart 1936, gaf Hitler het bevel aan de Wehrmacht om het Rijnland opnieuw te bezetten, hoewel het Verdrag van Versailles in 1919 expliciet bepaalde dat deze regio gedemilitariseerd moest blijven. De lokale bevolking verwelkomde de 30.000 Duitse soldaten met open armen en de verwachte reactie van de Europese mogendheden bleef uit. Deze passieve houding gaf Hitler het signaal dat zijn risicovolle strategie vruchten afwierp.¹⁰¹ De Vlaamse dagbladpers publiceerde naar aanleiding van de inval van het Rijnland verschillende cartoons. In de eerste spotprent uit *De Roode Vaan* kijkt Marianne, de nationale verpersoonlijking van Frankrijk, hulpeloos toe hoe Hitler en enkele generaals het gebied leegroven onder het mom van neutraliteit.¹⁰² De regio stond namelijk bekend voor de natuurlijke grondstoffen, die bruikbaar waren voor de oorlogsindustrie.¹⁰³ De tweede illustratie uit *De Standaard* richt zich daarentegen op het Verdrag van Versailles, waarmee Hitler speelt als een goochelaar. Hij tovert niet één soldaat tevoorschijn, maar laat op spectaculaire wijze een dubbele troepenmacht verschijnen. Het publiek reageert geschokt, een visuele vertaling van de verbijstering die in brede lagen van de Europese publieke opinie voelbaar was.¹⁰⁴ De derde cartoon uit het communistische weekblad pleit bijgevolg voor een collectief front tegen een doorgedraaide Hitler, die de neutraliteit duidelijk niet waarborgde.¹⁰⁵

Enkele weken later, op 29 maart 1936, organiseerde Hitler een volksraadpleging, zogenaamd om de steun van de Duitse bevolking voor zijn militaire koers te meten. De officiële uitslag suggereerde een vrijwel unanieme steun voor het regime, een uitkomst die Hitler aanwendde om zijn expansiepolitiek te legitimeren als uitdrukking van de volkswil. Daar reageerde *De Roode Vaan* kritisch op, want in nazi-Duitsland waren oppositiepartijen verboden,

werd de vrijemeningsuiting zwaar ingeperkt en was er dus absoluut geen sprake van een eerlijk referendum, zoals deze spotprent ook weergeeft. *Der Deutsche Michel*, een veelgebruikte personificatie van de gewone Duitser, herkenbaar aan zijn nachtmuts en vaak voorgesteld als een naïeve man, staat gehoorzaam voor de stembus te wachten, terwijl Hitler in zijn plaats het stemformulier indient. Op de tafel liggen stapels stembiljetten,

¹⁰¹ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 240-241.

¹⁰² *De Roode Vaan*, 15 augustus 1936, 1.

¹⁰³ Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 119.

¹⁰⁴ *De Standaard*, 25 november 1936, 10.

¹⁰⁵ *De Roode Vaan*, 28 maart 1936, 1.

waarop uitsluitend de naam van Hitler prijkt, wat het gebrek aan keuzevrijheid benadrukt.¹⁰⁶

In de tussentijd had het naziregime sterk ingezet op propaganda in Duitstalige gebieden buiten de rijksgrenzen. De hereniging met Oostenrijk paste binnen de territoriale ambities, die Hitler in *Mein Kampf* had geformuleerd.¹⁰⁷ Nochtans verbood het Verdrag van Versailles expliciet een politieke eenmaking tussen Duitsland en Oostenrijk. Toch zocht Hitler toch naar manieren om zijn invloed in het buurland uit te breiden.¹⁰⁸ Midden jaren dertig onderhield hij een relatief goede verstandhouding met de Oostenrijkse bondskanselier Kurt von Schuschnigg. Bijgevolg verscheen dit stalen portret van von Schuschnigg regelmatig in *De Schelde* en in *Volk en Staat*.¹⁰⁹ Die schijnbare harmonie verdween echter in maart 1938, toen Hitler von Schuschnigg een ultimatum oplegde om Arthur Seyss-Inquart, de leider van de Oostenrijkse nationaalsocialisten, tot minister van Binnenlandse Zaken te benoemen. Om de Duitse inmenging in Oostenrijk te counteren, kondigde von Schuschnigg een

Hitler heeft zijn oorlogs-plannen uiteengezet!

Spaak organiseert het op sleeptouw nemen van de B.W.P. en van het land door de fascistische staten.

Katholieken,
wij reiken U
de
broederhand
om ons land
de schand
zulker
« onafhank-
lijkheid »
te besparen !

referendum aan voor 12 maart 1938. De stemming moest de Oostenrijkse bevolking de kans geven zich uit te spreken over de autonomie van hun land. Hitler achtte deze volksraadpleging overbodig en beval de Duitse troepen om op 12 maart de grens over te steken.¹¹⁰ Hoewel *De Roode Vaan* de cartoon hiernaast al midden februari publiceerde, komt ze verbazingwekkend goed overeen met de realiteit.¹¹¹ De volgende dag, op 13 maart, bevestigde het naziregime de zogenaamde *Anschluss*. Seyss-Inquart volgde von Schuschnigg op, die inmiddels gevangen

was genomen. Op 10 april organiseerde het naziregime toch een referendum in zowel Oostenrijk als Duitsland om de annexatie van het buurland achteraf te legitimeren en een schijn van volksinstemming te creëren, want deze verkiezingen werden ook gemanipuleerd.¹¹² De dag voor de volksraadpleging dook in het communistische blad deze cartoon op, waarin een Oostenrijker aan een boom is

¹⁰⁶ *De Roode Vaan*, 4 april 1936, 1; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 119; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 240-241; Bernd Grote, *Der deutsche Michel: ein Beitrag zur publizistischen Bedeutung der Nationalfiguren.*, Dortmunder Beiträge zur Zeitungsforschung 11 (Ruhfus, 1967), 7, 26-28, 78-82.

¹⁰⁷ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 247-250.

¹⁰⁸ Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 65-70.

¹⁰⁹ *De Schelde*, 23 augustus 1934, 1; *Volk en Staat*, 12 februari 1938, 1; *Volk en Staat*, 25 februari 1938, 1; *Volk en Staat*, 5 juli 1938, 3.

¹¹⁰ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 247-250; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 122-124.

¹¹¹ *De Roode Vaan*, 26 februari 1938, 1.

¹¹² Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 247-250.

opgehangen. Het onderschrift toont aan dat hij het naziregime rooskleurig voorstelde, maar de realiteit viel tegen en zo werd hij slachtoffer van het beleid.¹¹³

Er gingen al langer geruchten rond over de mogelijke annexatie van Oostenrijk door Duitsland en zo verscheen twee jaar voor de *Anschluss* deze cartoon over von Schuschnigg in *De Standaard*. De kanselier vormt de brug

De nieuwe brug : Schuschnigg.
(Izvestia).

tussen Hitler en de Italiaanse leider Mussolini. Deze beeldtaal suggereert een nauwe samenwerking tussen Duitsland en Italië, maar de spotprent weerspiegelt niet volledig de geopolitieke realiteit van dat moment, want Italië verzette zich eerst tegen de Duitse expansie.¹¹⁴ In 1936 hadden de leiders een goede verstandhouding, vooral omdat Hitler als enige Europees staatshoofd de Italiaanse inval in Abessinië niet had veroordeeld, maar toch heerste er nog steeds wederzijds wantrouwen tussen beide partijen. Zo vreesde Italië dat de *Wehrmacht* te dicht bij zijn landgrenzen zou komen en daarom verzette Galeazzo Ciano, de Italiaanse minister van Buitenlandse Zaken en eveneens schoonzoon van Mussolini, zich

tegen de herenigingspoging. Om Oostenrijk diplomatieke steun te bieden, zocht Ciano toenadering tot de Britse regering. De Britten wezen zijn voorstel echter af om de Italiaanse bezetting van Abessinië te aanvaarden in ruil voor steun tegen de Duitse invloed in Oostenrijk. Bovendien wist diplomaat Lord Halifax de Britse regering ervan te overtuigen dat er geen dringende noodzaak bestond om Oostenrijk diplomatiek te waarborgen. Verder hield ook Frankrijk zich afzijdig, wat de weg nog meer vrijmaakte voor Hitlers plannen. Twee jaar later annexeerde Duitsland dus Oostenrijk, een grote stap in Hitlers streven naar een Groot-Duitsland.¹¹⁵

De fascistische « uitvoer » naar Tsjecho-Slowakije.

Na de inlijving van *Ostmark* richtte de *Führer* zijn pijlen voornamelijk op Tsjecho-Slowakije.¹¹⁶ Nochtans lag de inval van de jonge staat niet echt voor de hand door de relatief sterke diplomatische en militaire positie van het land. Toch wakkerde de economische crisis de ontevredenheid in sommige bevolkingsgroepen aan, waardoor een deel van het electoraat zijn toevlucht zocht tot extreemrechtse partijen. Vooral in het Sudetengebied, waar de Duitstalige minderheid woonde, won Konrad Henlein, de leider van de *Sudetendeutsche Partei* (SdP), aanhangers. Hij pleitte namelijk voor een federalisering van Tsjecho-Slowakije, waarbij de Sudetenregio meer autonomie zou krijgen. Omdat de SdP financiële steun verwierf van de NSDAP, stelde de

¹¹³ *De Roode Vaan*, 9 april 1938, 1.

¹¹⁴ *De Standaard*, 27 augustus 1936, 10; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 247-250.

¹¹⁵ Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 118-124; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 247-250.

¹¹⁶ *De Roode Vaan*, 22 oktober 1938, 1; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 124-127.

regering van Edvard Beneš zich terughoudend op om in te gaan op de eisen van Henlein. De kans dat nazi-Duitsland zich niet zou houden aan een eventuele territoriale overeenkomst, was groot.¹¹⁷

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van mei 1938 behaalde de SdP de overgrote meerderheid van de stemmen,

waardoor de machtspositie van de partij onaantastbaar werd.¹¹⁸ De berichtgeving over deze verkiezingen verschilde sterk tussen *Volk en Staat* en *De Roode Vaan*. Het partijblad van het VNV portretteerde Henlein als een serieuze en bekwame politicus, terwijl het communistische blad hem voorstelde als de knuppel van Hitler.¹¹⁹ Volgens de cartoonist gebruikte *De Führer*

hem als instrument om Tsjechoslowakije van binnenuit te ondermijnen. *De Roode Vaan* insinueerde bovendien dat de verkiezing gemanipuleerd was, maar volgens de

illustrator zouden Hitlers snode plannen al gauw aan het licht komen. Vandaar dat Hitler in de cartoon een kan water over zijn hoofd krijgt gegoten.¹²⁰ Toch was dat niet het geval, want op 5 september keurde de Tsjechoslovaakse regering het zelfbestuur van het Sudetengebied goed. Voor Henlein en Hitler was dit niet genoeg, en daarom eisten ze de volledige

toetreding van het gebied tot het Derde Rijk. Als reactie daarop reisde de Britse premier Neville Chamberlain naar het Duitse Alpenstadje Berchtesgaden om met Hitler te praten, maar die laatstgenoemde hield voet bij stuk. Daarna keerde Chamberlain terug naar Londen om te overleggen met de Franse en Britse regeringsleden. Tsjechoslowakije, opgericht na de Eerste Wereldoorlog als onderdeel van het Verdrag van Versailles, viel namelijk onder hun politieke waarborg. Beide landen wilden hun diplomatieke verplichtingen wel nakomen, maar eveneens waren ze bang voor een nieuw conflict op het Europese vasteland. Ze besloten de gebieden, waar een Duitstalige meerderheid woonde, af te staan aan Duitsland. Bijgevolg voelde de regering in Praag zich verraden door de mogendheden, die de staat twintig jaar geleden hadden opgericht. Enkele dagen later bleek dat Hitler zijn eisen had bijgesteld. Hij wilde het volledige Sudetengebied in handen hebben en niet louter enkele delen uit deze

¹¹⁷ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 250-252.

¹¹⁸ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 250-252.

¹¹⁹ *Volk en Staat*, 31 mei 1938, 1; *De Roode Vaan*, 18 juni 1938, 1; Anoniem, *Nederlands: Gouwleider Konrad Henlein (1898-1945)*, 1939, 1939, Photographs available at www.audiovis.nac.gov.pl are public domain or the owner of the copyrights is the State Treasury of Poland, represented by the National Digital Archive and which grant free of charge licence for free use of the materials on all known exploitation fields., [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Konrad_Henlein_\(1898-1945\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Konrad_Henlein_(1898-1945).jpg).

¹²⁰ *De Roode Vaan*, 18 juni 1938, 1.

regio. De Tsjechoslovaakse regering stemde daar niet mee in en mobiliseerde de legertroepen. Ook Frankrijk riep een groot aantal militairen op, terwijl Groot-Brittannië zijn vloot in gereedheid bracht.¹²¹

Om een oorlog te voorkomen, ondernam Chamberlain een laatste poging om de gemoederen te bedaren. Op 29 september 1938 organiseerde hij de Conferentie van München, waarbij hij de betrokken partijen uitnodigde voor overleg. Eerst weigerde Hitler deel te nemen, maar toen bleek dat Mussolini aanwezig zou zijn, besloot hij toch om deel te nemen aan het overleg. Hoewel hij niet bereid was in te boeten op gebiedswinst, beloofde hij wel dat de Tsjechoslovaakse expansie zijn laatste zou zijn. Door deze garantie hoopten de Europese mogendheden de stabiliteit te waarborgen. De grote afwezige tijdens de conferentie was de Sovjet-Unie en Stalin noemde de bijeenkomst achteraf 'het verraad van München'.¹²² Daarom verschenen in *De Roode Vaan* een tiental cartoons over deze topontmoeting. De eerste twee spotprenten zijn van de Franse illustrator Henri Monier, die de indruk wil wekken dat zowel Frankrijk als Groot-Brittannië zich te gemakkelijk hebben laten beïnvloeden door Hitler.¹²³ De volgende cartoon van WO suggereert eveneens dat Chamberlain het Sudetengebied zomaar uit handen gaf.¹²⁴ In de laatste illustratie dansen de Franse premier Daladier, Chamberlain, Hitler en Mussolini in een kring. Het bijschrift benadrukt dat zij geen aandacht hadden voor de Tsjechoslowaken, die geen voorstanders waren van het nazibeleid.¹²⁵ Zij kregen namelijk niet de kans om veilig het gebied te verlaten, waardoor ze de eerste slachtoffers van het hardhandige regime werden. De Conferentie van München blijft tot op heden een omstreden onderwerp. Hoewel de publieke opinie het akkoord destijds als een overwinning zag doordat de vrede behouden bleef, kan het ook als een groene kaart voor de Duitse expansie worden geïnterpreteerd. Door harde eisen te stellen en geen toegevingen te doen, kregen de nationaalsocialisten uiteindelijk wat ze wilden. In de andere drie kranten zijn er echter nauwelijks cartoons over de conferentie te vinden.¹²⁶

— De Tsjechen zijn ondankbaren...
Zij hebben niet eens een geschenk ge-
zonden aan Chamberlain en Dala-
dier !...

Fransch-Britsche samenwerking.
(gezien op zijn Hitler's).

Chamberlain heeft een...
« klein geschenk » voor Hitler
meegebracht.

De "Quadrille" van München geeft niets om de noden der Volken

¹²¹ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 250-255; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 124-128.

¹²² Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 250-255; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 124-128.

¹²³ *De Roode Vaan*, 15 oktober 1938, 3; *De Roode Vaan*, 15 oktober 1938, 3.

¹²⁴ *De Roode Vaan*, 24 september 1938, 3.

¹²⁵ *De Roode Vaan*, 8 oktober 1938, 1.

¹²⁶ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 250-255; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 124-128.

Hoewel de inleiding van deze thesis aangeeft dat dit onderzoek zich niet verdiept in nationale gebeurtenissen, vormt dit onderdeel daarop een kleine uitzondering. Tussen de cartoons in *De Roode Vaan* over de annexatie van

Tsjechoslowakije en de Belgische extreemrechtse partijen zijn namelijk treffende gelijkenissen te vinden in de beeldtaal. Een eerste voorbeeld hiervan is de wijze waarop zowel Konrad Henlein als Staf Declercq, de leider van het VNV, als spreekbuizen van Hitler optreden. In beide cartoons staat Hitler achter hen en stuurt hij

hen aan via een microfoon, zodat Henlein en Declercq de nationaalsocialistische ideeën in hun eigen land verspreiden. Het onderschrift trekt bovendien een duidelijke parallel tussen de tendensen in het Sudetengebied en in Vlaanderen.¹²⁷ Zo hielden de communistische cartoonisten de Vlaamse lezers een spiegel voor, want deze beelden voedden de angst dat de nazi's het bestuur in Vlaanderen ook zouden overnemen.

Een ander element dat vaak terugkeerde in spotprenten was het beeld van een marionet, waarmee de tekenaars

suggereerden dat bepaalde politieke figuren slechts uitbuitbare pionnen waren van het nationaalsocialistische beleid.¹²⁸ Het onderschrift van de eerste illustratie versterkt de beeldtaal door expliciet een vergelijking te maken tussen het beleid van Henlein en het beleid van de Rexisten en de leden van het VNV. De tekenaar

waarschuwde dat voor Vlaanderen een gelijkaardig scenario als in Tsjechoslowakije op de loer lag.¹²⁹ De cartoonist Wil bracht deze dreiging nog explicieter in beeld. Hitler heeft de touwtjes in handen, waaraan de leiders van de Belgische partijen van de Nieuwe Orde, met name Léon Degrelle van Rex, Staf Declercq van het VNV en Joris Van Severen van het Verdinaso,

¹²⁷ *De Roode Vaan*, 28 mei 1938, 1; *De Roode Vaan*, 4 april 1936, 1.

¹²⁸ *De Roode Vaan*, 8 oktober 1938, 3; *De Roode Vaan*, 11 april 1936, 1.

¹²⁹ *De Roode Vaan*, 8 oktober 1938, 3.

Henlein, zooals V.N.V. hier, hebben denzelfden meester.

hangen.¹³⁰ Ze zijn duidelijk herkenbaar aan hun partijlogo's en fysieke kenmerken, en ze brengen de Hitlergroet uit.¹³¹ Verder doken er in *De Roode Vaan* nog cartoons van Henlein als katapult en van de drie partijleiders als paarden op, waarbij Hitler de rol van schutter of menner op zich nam.¹³²

REX, V.N.V. en het NATIONAAL LEGIOEN staan solidair in dienst van de bruine moordpest van Hitler!

De beschreven territoriale expansie van Nazi-Duitsland wekte de vrees dat Adolf Hitler ook naar België zou expanderen. Zo dook het Duitse staatshoofd op in deze cartoon uit *Volk en Staat*, die het blad overnam uit liberale *Gazette van Gent*, die een toekomstbeeld schetst van een VNV-plechtigheid aan de IJzertoren in 1940. Hitler paradeert in een wagen langs het monument en is omringd door Vlamingen, die hem verwelkomen met de

DE KIESPRAKTIJEN DER LIBERALE "GAZETTE VAN GENT,"

Tot wat de «eerlijke» (!) kiespropaganda onzer tegenstrevers aanleiding kan geven blijkt uit bovenstaande karikatuur die in de liberale «Gazette van Gent» verscheen met als onderschrift: «De mannen van V. N. V. voorspellen voor 1940 een reusachtige plechtigheid te Kaaskerke». Hutvert in uw graf, o Vlaamse dooden!

nazigroet. De toren, oorspronkelijk opgericht als herdenkingssymbool voor de Vlaamse gesneuvelde soldaten uit de Eerste Wereldoorlog, draagt een hakenkruis en de traditionele leuze is vervangen door 'Alles voor Vlaanderen, Vlaanderen voor Hitler'. Het originele onderschrift uit de *Gazette van Gent* verwijst naar een uitspraak van Cyriel Verschaeve, een belangrijk figuur in de extreemrechtse Vlaamse beweging en later een kopstuk van de collaboratie, en waarschuwt de lezers, want wie stemt op het VNV, stemt op een herhaling van de geschiedenis. Net als in 1914 dreigde opnieuw een Duitse bezetting, waarbij Duitse troepen zouden oprukken tot in de uithoek van België, met name het West-Vlaamse dorpje Kaaskerke, waar de IJzertoren staat. De cartoonist suggereerde dat de

gesneuvelden zich bij een dergelijk scenario zouden omdraaien in hun graf. *Volk en Staat* voegde ter nuancering een extra zin toe, die de liberale kritiek afdeed als overdreven. Hoewel het VNV zich formeel distantieerde van

¹³⁰ *De Roode Vaan*, 8 oktober 1938, 3; *De Roode Vaan*, 11 april 1936, 1.

¹³¹ *Volk en Staat*, 16 september 1942, 1; Alber, English: Leon Degrelle, Belgian politician, commander of the Walloon Legion. Portrait photography in uniform., 1943, 1943, Photographs available at www.audiovis.nac.gov.pl are public domain or the owner of the copyrights is the State Treasury of Poland, represented by the National Digital Archive and which grant free of charge licence for free use of the materials on all known exploitation fields., https://commons.wikimedia.org/wiki/File:L%C3%A9on_Degrelle_portrait.jpg; Anoniem, Jors van Severen, Belgian politician (1894-1940), 1930, DeWereldMorgen.be, <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:JorisVanSeveren.jpg>.

¹³² *De Roode Vaan*, 25 juni 1938, 1; *De Roode Vaan*, 4 april 1936, 6.

het Derde Rijk, kreeg de partij herhaaldelijk beschuldigingen van nazisympathieën te verduren, maar daar probeerde de redactie komaf mee te maken door zich te presenteren als slachtoffer van laster uit liberale hoek. *Volk en Staat* schilderde deze aantijgingen af als paniekerige propaganda, die niet op feiten gebaseerd was.¹³³

Ondertussen trachtte Hitler in 1938 een akkoord te sluiten met de Poolse regering om Danzig, het huidige Gdansk, in te lijven, gezien de strategische ligging van de havenstad. Daarnaast stelde hij voor om een 'Danziger Corridor', een spoorlijn en een autosnelweg, aan te leggen die Oost-Pruisen met het Duitse binnenland zou verbinden. In ruil daarvoor beloofde de Führer het bestaande niet-aanvalspact met Polen met tien jaar te verlengen. Bovendien gaf hij Warschau de toestemming om het betwiste industriële gebied rond Teschen in Tsjecho-Slowakije te annexeren, aangezien Duitsland de staat verder ontmantelde. Zo wekte hij de indruk dat hij

bereid was tot wederzijdse toegevingen te doen. In maart 1939 circuleerden geruchten dat Duitsland wapens wou binnensmokkelen in Europa via Polen. Bijgevolg stelden Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk zich formeel borg voor de Poolse soevereiniteit. Nadat de Poolse regering Hitlers voorstel voor de corridor afwees, zegde Berlijn het niet-aanvalspact op. Daarna wilde de Sovjet-Unie zich aansluiten bij de westerse mogendheden, maar Poolse regering wees dit voorstel af uit vrees dat de communistische staat haar invloedssfeer zou uitbreiden ten koste van Polen en de Baltische staten. Hitler was blij met dit nieuws, aangezien Duitsland militair nog niet klaar was om twee fronten te openen. In de daaropvolgende maanden vonden intensieve onderhandelingen plaats tussen de verschillende landen, maar door wederzijds wantrouwen verliepen de gesprekken stroef. Hitler

Ziedaar de hoofdvijand van den Vrede! *VVD* *Koest*

en minister van Buitenlandse Zaken Joachim von Ribbentrop zagen hun kans om toenadering te zoeken tot de Sovjet-Unie. Bijgevolg ondertekenden beide landen op 23 augustus 1939 het Molotov-Ribbentrop-pact, een geheim niet-aanvalsverdrag waarin ook de verdeling van Polen en de invloedssferen in Oost-Europa werd vastgelegd. Vijf dagen voor de ondertekening van het duivelspact publiceerde *De Roode Vaan* opmerkelijk deze cartoon, waarin Hitler een bom aansteekt, die leidt naar Danzig. De cartoon bevat felle kritiek op Hitlers agressieve expansiepolitiek, maar het is ironisch dat het beeld werd gepubliceerd door een communistisch blad, aangezien de Sovjet-Unie, de bakermat van het communisme, enkele dagen later een geheim niet-aanvalsverdrag met Nazi-Duitsland zou ondertekenen. Het pact bleef wel tot na het einde van de oorlog geheim. Op 1 september 1939 staken de Duitse troepen de Poolse grens over, wat het officiële begin van de Tweede Wereldoorlog markeert. Twee dagen later verklaarden Frankrijk en Groot-Brittannië de oorlog aan nazi-Duitsland.¹³⁴

¹³³ *Volk en Staat*, 2 november 1938, 1; Sam Van Clemen, 'Gazette van Gent', in De digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging', geraadpleegd 15 april 2025, <https://encycopedievlaamsebeweging.be/nl/gazette-van-gent>; Kaaskerke, Bruno

¹³⁴ *De Roode Vaan*, 12 augustus 1939, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 208, 255-260; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 69, 127-132.

kinderen, die de kleine Europese staten voorstellen. Westerse grootmachten zoals Engeland afgebeeld als John Bull, Frankrijk als Marianne, en de Amerikaanse president Franklin Delano Roosevelt kijken vredevol toe in plaats van actief in te grijpen.¹³⁹ Deze illustratie past binnen het idee van het *Lebensraum*, zoals uiteengezet in *Mein Kampf*. Volgens dit concept mocht de *Wehrmacht* buiten de Duitse grenzen gebieden veroveren, want het Duitse volk had recht op meer leefruimte.¹⁴⁰ Merk bovendien op dat Germania Arische kenmerken heeft, zoals blonde haren, een lichte huidskleur en een smal figuur. Door deze eigenschappen in tekeningen te verwerken werd het nationaalsocialistische ideaalbeeld van de vrouw verder verspreid.¹⁴¹

Hitlers territoriale uitbreiding ging nog verder, want op 10 mei 1940 viel Duitsland ook België binnen.¹⁴² Door de Duitse bezetter in Vlaanderen staakten zowel *De Roode Vaan* als *De Standaard* hun publicatie voor enkele jaren. Enkel *Volk en Staat* bleef tijdens de oorlog ononderbroken verschijnen.¹⁴³ Het is wel opmerkelijk dat er minder cartoons in deze uitgaves terug te vinden zijn dan voorheen. De collaborerende partij VNV promootte via het blad sterk het beleid van de nazi's en scherpte het vijandbeeld verder aan. Zo tekende Willy Vandersteen, de geestelijke vader van *Suske en Wiske*, onder het pseudoniem Kaproen voor deze krant.¹⁴⁴ Een Vlaamse collaborateur uit de Dietsche Militie of de Zwarte Brigade, beide paramilitaire organisaties, jaagt joden weg door hen harde klappen te geven met een zweep. Dit soort beelden versterken het antisemitische narratief, dat het blad uitdraagt.¹⁴⁵

¹³⁹ *Volk en Staat*, 30 april 1939, 3.

¹⁴⁰ Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 117-118.

¹⁴¹ Moshe Banai en Claude-Hélène Mayer, 'Adolf Hitler: Hatred Driven Destructive Leadership', *International Journal of Cross Cultural Management: CCM* 25, nr. 1 (2025), 135-148, <https://doi.org/10.1177/14705958251319653>; Paul E. Wilson, 'Propaganda for Genocide', in *The Degradation of Ethics Through the Holocaust* (Cham: Springer Nature Switzerland, 2023), 57-67.

¹⁴² Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 283-285.

¹⁴³ Vandenabeele en Degruyter, 'De Rode Vaan'; Bruno De Wever, 'Volk en Staat'; Durnez, Van Campenhout en Van Nieuwenhuysse, 'De Standaard (1914-)'.

¹⁴⁴ 'Willy Vandersteen', *lambiek.net*, geraadpleegd 5 mei 2025, <https://www.lambiek.net/artists/v/vandersteen.htm>.

¹⁴⁵ *Volk en Staat*, 19 juni 1942, 1.

Na de bevrijding van België in september 1944 gingen *De Roode Vaan* en *De Standaard* opnieuw van de pers.¹⁴⁶ Het communistische blad durfde zich vooral openlijk uiten over Hitler en het falende naziregime. De eerste cartoon toont een Hitler die tevergeefs probeert een opblaasbare figuur nieuw leven in te blazen. De luchtpop, die symbool staat voor het Derde Rijk, is bedekt met plakband om oude scheuren en gaten te dichten. Dit verwijst naar de verloren veldslagen uit het verleden. Het beeld suggereert dat het regime nu onherroepelijk aan het leeglopen is.¹⁴⁷ De tweede spotprent situeert zich in het hoofdkwartier van de nazi's, waar een zichtbaar onzekere Führer zit. Hun onverzorgde uitstraling en hun slordige uniformen contrasteren scherp met het vroegere beeld van militaire orde en onwankelbare overtuiging, want zo zegezeaker lijkt Hitler alleszins niet.¹⁴⁸ De illustratie aan de linkerkant werd gepubliceerd op 1 mei 1945 naar aanleiding van het nieuws dat Hitler gestorven was.¹⁴⁹ Zijn dood betekende het definitieve einde van zijn heerschappij en versnelde de capitulatie van Duitsland. De prent

maakt op visuele wijze komaf met de mythevorming rond Hitler, want de almachtige eeuwige leider is ten val gebracht. letterlijk ten val gebracht. Waar Hitler jarenlang werd afgebeeld als de oorlogszuchtige en oppermachtige Führer, verschijnt hij hier als dolende of verloren figuur.¹⁵⁰

1.5 Tussentijdse conclusie

Dit hoofdstuk heeft aangetoond hoezeer de beeldvorming van Adolf Hitler en het nationaalsocialistische regime uiteenliep in de Vlaamse dagbladpers. Die visuele representatie viel grotendeels samen met het ideologische profiel van het publicerende medium. Vooreerst springt de volstrekt tegengestelde manier waarop Hitler werd afgebeeld in het oog. *De Roode Vaan* portretteerde hem systematisch als een oorlogszuchtige en repressieve leider. Wanneer hij niet volledig gekarikaturiseerd of zelfs gedemoniseerd werd, voorzagen de onderschriften hem van typering als 'bloedhond' of 'hoofdvijand'. In schril contrast daarmee stelde *Volk en Staat* hem voor als een charismatische, vaderlijke leider. Foto's van Hitler in het gezelschap van kinderen, burgers of officieren droegen bij aan de constructie van een positief imago. Zijn leiderschap werd gelegitimeerd door zijn

¹⁴⁶ Vandenabeele en Degruyter, 'De Rode Vaan'; Durnez, Van Campenhout en Van Nieuwenhuyse, 'De Standaard (1914-)'.
¹⁴⁷ *De Roode Vaan*, 30 januari 1945, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 298-308; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 155-159.

¹⁴⁸ *De Roode Vaan*, 4 april 1945, 1; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 158-162.
¹⁴⁹ *De Roode Vaan*, 1 mei 1945, 1.

¹⁵⁰ *De Roode Vaan*, 30 januari 1945, 1; *De Roode Vaan*, 4 april 1945, 1; *De Roode Vaan*, 1 mei 1945, 1; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 158-159.

militaire verleden en de krant stelde hem voor als rationeel, betrokken en vastberaden. Deze positieve beeldvorming getuigde van de ideologische verwantschap tussen het VNV en het nationaalsocialisme.

Daarnaast werd duidelijk hoe sterk het nationaalsocialistische regime inzette op symboliek om zijn ideologie visueel te verankeren. Tekens zoals het hakenkruis en de nazigroet kregen een alomtegenwoordige plaats in de publieke ruimte en de propagandabeeldtaal. Precies die visuele overdaad vormde daardoor ook een dankbaar mikpunt voor tegenstanders van het regime. Bijgevolg verschenen deze symbolen dikwijls in cartoons uit *De Roode Vaan*, die kritiek leveren op het naziregime. De communistische beeldtaal beperkte zich echter niet tot loutere symboolkritiek. Ook prominente nazi-kopstukken zoals Göring, Goebbels en Himmler werden consequent neergezet als corrupte, groteske of brute figuren. Het communistische weekblad hekelde Göring onder meer vanwege zijn morfineverslaving en decadente levensstijl, terwijl Goebbels werd voorgesteld als een doorgeslagen propagandist. Daarnaast verscheen Himmler in het blad als een schijnbaar onschuldige tuinman, want in werkelijkheid plantte hij volgens critici zaadjes van terreur in het buitenland. Bovendien viel in dit hoofdstuk op dat de bijl een terugkerend beeldmotief was bij de voorstelling van Hitlers naaste medewerkers. Het wapen fungeerde als symbool van electorale intimidatie, als instrument tegen de rechterlijke macht, en als een zwaard van Damocles boven het hoofd van Goebbels. De bijl stond symbool voor de dreiging en onderdrukking van de nationaalsocialisten, maar keerde zich in oorlogstijd symbolisch tegen de nazikopstukken zelf en dus niet langer tegen het Duitse volk. Kortom, niet alleen Hitlers voorkomen en beleid werden bekritiseerd in *De Roode Vaan*, want ook zijn directe medewerkers kregen in de spotprenten stevig weerwerk.

Het volgende deel behandelde de territoriale expansie van nazi-Duitsland. In de cartoons van *De Roode Vaan* werd deze uitbreiding voorgesteld als een proces van manipulatie en geweld. Bovendien verschenen collaborateurs, zoals Henlein en Declercq, er als wapens, spreekbuizen, marionetten of zelfs als paarden, die door Hitler werden aangestuurd. Die beeldtaal benadrukte hoe collaborerende partijen ideologisch afhankelijk waren van nazi-Duitsland en bekritiseerde hoe deze figuren het nationaalsocialisme klakkeloos importeerden in eigen land. Daartegenover bekeken *De Schelde* en *Volk en Staat* de geopolitieke expansie door een gunstige lens. Een illustratief voorbeeld daarvan is de voorstelling van een harmonische Germania, die liefdevol omringd is door kleinere staten. Op die manier legitimeerde de Vlaams-nationalistische pers het idee van de *Lebensraum*, en presenteerde zij de Duitse expansie als beschaafd en vanzelfsprekend. In vergelijking met het communistische blad publiceerde de Vlaams-nationalistische pers echter aanzienlijk minder prenten over dit thema.

Doorheen het hoofdstuk bleef de toon in *De Standaard* eerder ambivalent of ironisch. Cartoons uit dit centrumrechtse dagblad uitten wel kritiek op het nazisme, maar zelden met dezelfde ideologische scherpte als die van de communistische pers. De visuele kritiek richtte zich eerder op de visuele propaganda van de nazi's, de militarisering en economische contradicties binnen het Derde Rijk. De illustraties bleven vaak binnen de grenzen

van milde satire, waarbij Hitler of Göring bijvoorbeeld minder expliciet werden afgebeeld als misdadigers. Samengevat toont de Vlaamse dagbladpers een uitgesproken uiteenlopende beeldvorming over nazi-Duitsland, waarbij de politieke uitersten, variërende van felle demonisering tot openlijke verheerlijking, diametraal tegenover elkaar stonden.

2 Het Italiaanse fascisme

Dit hoofdstuk belicht eerst hoe Benito Mussolini de macht greep in Italië en hoe de Vlaamse dagbladpers zijn leiderschap door de jaren heen verbeeldde. Aansluitend wordt stilgestaan bij de Italiaanse inval in Abessinië, waarbij cartoons een scherp beeld geven van Mussolini's imperialistische ambities. Ten slotte komt de geleidelijke toenadering tussen Mussolini en Adolf Hitler aan bod, die begon met wederzijds wantrouwen en uitmondde in een ideologisch bondgenootschap binnen de politieke as Rome-Berlijn.

ITALJAANSCH MANEUVERS
De Koning Emmanuel in gesprek met den «Duce»

2.1 Mussolini en de *Partito Nazionale Fascista*

Net als Duitsland voelde Italië zich na de Eerste Wereldoorlog tekortgedaan door de territoriale afspraken van het Verdrag van Versailles. De Italianen hadden gehoopt op gebieden zoals de Vrijstaat Fiume, enkele eilanden in de Adriatische Zee en de Dalmatische kust, maar kregen in de plaats daarvan vooral onherbergzame Afrikaanse woestijngebieden toegewezen, zoals het voormalige Duitse Somaliland.¹⁵¹

Daarnaast kende de Italiaanse economie na de oorlog een moeizaam herstel. In het noorden van het land legden communistische en socialistische groeperingen het werk neer, waardoor de industrie stillag. Benito Mussolini stond machteloos tegenover deze situatie en richtte zijn politieke koers vervolgens naar rechts. Hij wist steun te verwerven van oud-veteranen, de middenklasse, industriëlen en andere kapitaalkrachtige groepen, die vreesden voor een bolsjewistische revolutie zoals die door Vladimir Lenin in Rusland was doorgevoerd.¹⁵² Bijgevolg maakte de *Partito Nazionale Fascista* (PNF), de partij van Mussolini, in 1922 komaf met de stakingen. Later dat jaar, in oktober, organiseerden de fascistische Mars op Rome, die begon in Napels. Mussolini verwierp het instabiele parlement en de Italiaanse regering en stelde zichzelf aan als Duce van het Italiaanse volk. Net als in de beginjaren van Hitlers beleid, probeerde Mussolini via legale repressiemiddelen de politieke oppositie uit te schakelen. Hij beperkte enkele fundamentele vrijheden, zoals persvrijheid en het recht op vrije vergadering, en introduceerde een nieuwe kieswet, waardoor hij een absolute meerderheid in het parlement wist te behalen.¹⁵³ Na de mislukte aanslag op Hitler door de Ierse activiste Violet Gibson in 1926, werd elke vorm van oppositie tegen Mussolini's bewind onderdrukt.¹⁵⁴ Zo transformeerde Italië in snel tempo in een dictatuur.¹⁵⁵

In tegenstelling tot Hitler, die op termijn onbelemmerd als Führer regeerde, stond Mussolini echter nog altijd onder de supervisie van koning Victor Emmanuel III. In de vroege jaren twintig gedroeg het staatshoofd zich relatief terughoudend ten opzichte van de opkomst van de fascistische beweging. Door brede publieke steun te verwerven, slaagde Mussolini erin de koning te overtuigen om hem zijn volledige vertrouwen te schenken.¹⁵⁶ Zo kon de *Duce* zijn politieke tegenstanders marginaliseren en zijn dictatuur verder te consolideren. Formeel bleef de koning het staatshoofd van Italië, maar langzamerhand ondermijnde Mussolini de macht van de monarchie. In de

¹⁵¹ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 205-206.

¹⁵² Philip Morgan, *Italian Fascism 1919-1945, The Making of the 20th Century* (Basingstoke: Macmillan, 1995), 21-43; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 156-157, 199-202, 205-206.

¹⁵³ Morgan, *Italian Fascism 1919-1945*, 43-69, 79-81; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 205-206; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 93-103.

¹⁵⁴ Giovanni de Luna, *Benito Mussolini: Een Biografie* (Roeselare: Roularta books, 2006), 76; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 205-206.

¹⁵⁵ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 205-206.

¹⁵⁶ De Schelde, 23 augustus 1934, 1; Luna, *Benito Mussolini: Een Biografie*, 60.

praktijk werd Mussolini de absolute heerser van Italië, terwijl de Italiaanse monarchie steeds meer ondergeschikt raakte aan de fascistische staat.¹⁵⁷

In april 1926 introduceerde Mussolini het corporatisme om komaf te maken met de inmenging van vakbonden.¹⁵⁸ Het regime, werkgevers en werknemers gingen nauw samenwerken om de welvaart van de samenleving te herstellen. Bijgevolg kreeg de PNF de volledige controle over de economie.¹⁵⁹ Bovendien streefde de *Duce*, net zoals Göring enkele jaren later in Duitsland, naar de economische zelfvoorziening, ook wel autarkie genoemd, van Italië, maar in 1929 namen de socio-economische spanningen in Italië, net als in de rest van Europa, opnieuw toe ten gevolge van de Amerikaanse beurscrash. De Italiaanse economie werd geconfronteerd met een afname van de buitenlandse vraag, aangezien vele landen de import beperkten om hun eigen economieën te beschermen. De export kromp, de industriële productie daalde, en de werkloosheid nam wederom toe. Om sociale onrust te vermijden, presenteerde Mussolini het fascisme via een grootschalige propagandacampagne als de enige doeltreffende oplossing voor de economische crisis.¹⁶⁰ Deze cartoon verscheen in december 1929 in *De Standaard* en werd overgenomen van het *Istituto Luce*, een instelling die instond voor de verspreiding van fascistische propaganda. Volgens de prent was het fascisme de ideale bestuursvorm om de economische malaise te verhelpen.¹⁶¹ Toch kwam deze claim niet overeen met de werkelijkheid, aangezien de Italiaanse economie, vooral wat betreft de buitenlandse handel, zich binnen enkele weken niet wezenlijk had hersteld. Een totalitaire samenleving was dus niet de enige werkbare oplossing voor de instabiliteit van de liberale democratieën, hoewel Mussolini deze visie hardnekkig in Italië promootte.¹⁶²

¹⁵⁷ David D. Roberts, 'The Monarchy and the Fascist Regime in Italy', *History of European Ideas* ahead-of-print, nr. ahead-of-print (2023), 1-2, 13-14.

¹⁵⁸ DBNL, 'Italië corporatieve staat', in *Kroniek van de 20ste eeuw [tot en met 1940]*, Carin Bouwmeester, Ed Delwel, Ton Mantoua, Anne Nippel, Katja Rotte en Sylvia Sassenus, geraadpleegd 8 mei 2025, https://www.dbnl.org/tekst/bouw029kron01_01/bouw029kron01_01_1381.php.

¹⁵⁹ Morgan, *Italian Fascism 1919-1945*, 88-92; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 206.

¹⁶⁰ Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 120; Zelle, *Hitlers zweifelnde Elite*, 95-96, 107-108; Mosley, *De rijksmaarschalk: een levenbeschrijving van Hermann Göring*, 230-232, 241; Gianni Marongiu, 'La crisi del 1929 e le ripercussioni sull' Europa e sull'Italia negli anni '30', in *Corporativismo nell'Italia di Mussolini: Dal declino delle istituzioni liberali alla Costituzione repubblicana* (Florence: Firenze University Press, 2018), 12-24.

¹⁶¹ *De Standaard*, 23 oktober 1932, 4; Joshua Arthurs en Kate Ferris, "'The Way We Were': Everyday Life in Fascist Italy and Lessons of Alltagsgeschichte", in *European History Quarterly* 54, nr. 2 (2024), 216.

¹⁶² Marongiu, 'La crisi del 1929 e le ripercussioni sull' Europa e sull'Italia negli anni '30', 12-24.

Het *Istituto Luce* visualiseerde en versterkte eveneens bepaalde gendernormen via zijn propagandaproducties.¹⁶³

De rolverdeling tussen man en vrouw binnen het gezin stond centraal. De vrouw trad op als moeder en hoeder van het gezin.¹⁶⁴ Het regime moedigde binnen het kader van de autarkie huisvrouwen bijvoorbeeld aan om inventief om te gaan met voedselresten en oude kleding.¹⁶⁵ Vrouwen speelden dus eerder een passieve rol in de

maatschappij, en deze overtuiging kwam ook naar voren in de Vlaamse pers, zoals blijkt uit het onderschrift bij Mussolini's portret in *De Standaard*.¹⁶⁶ Daarnaast promootte het *Istituto Luce* het beeld van de man als de *italiano medio*. Hij werd neergezet als de gehoorzame, nationaalgezinde burger, de kostwinner en de beschermer van het gezin.¹⁶⁷ *De Roode Vaan* hekelde daarentegen de

genderverhoudingen binnen Mussolini's beleid met onderstaande cartoon uit 1937. De reeks toont hoe de Duce achtereenvolgens een vrouw intimideert, koning Victor Emmanuel III naar zijn hand zet, paus Pius XI in 1929 achter zich schaaft via het Lateraans Verdrag en uiteindelijk ook John Bull, de personificatie van Groot-Brittannië, onder controle krijgt.¹⁶⁸ In de laatste scène keert het beeld echter om, want Mussolini wordt zelf gedomineerd door zijn echtgenote Donna Rachele, die te herkennen is aan haar donkere krullen.¹⁶⁹ De ironische omwisseling in de prent ondermijnt expliciet het fascistische ideaal, want ze was niet ondergeschikt aan haar man. Integendeel, de cartoonist insinueert dat zij ten huize Mussolini de broek draagt. Dat staat niet alleen in contrast met de waarden die Mussolini publiekelijk uitdraagt, maar ook met zijn zorgvuldig opgebouwde imago als onaantastbare leider. Bovendien gold zijn vrouw binnen de fascistische voorlichting als de voortreffelijke moederfiguur, die

¹⁶³ Arthurs en Ferris, "The Way We Were": Everyday Life in Fascist Italy and Lessons of Alltagsgeschichte', 220-224.

¹⁶⁴ Patrizia Dogliani, 'Men and Women in Fascism', in *A Social History of Italian Fascism*, Italian and Italian American Studies (Switzerland: Palgrave Macmillan, 2025), 108-113.

¹⁶⁵ Arthurs en Ferris, "The Way We Were": Everyday Life in Fascist Italy and Lessons of Alltagsgeschichte', 214.

¹⁶⁶ *De Standaard*, 23 oktober 1932, 4.

¹⁶⁷ Arthurs en Ferris, "The Way We Were": Everyday Life in Fascist Italy and Lessons of Alltagsgeschichte', 215; Dogliani, 'Men and Women in Fascism', in *A Social History of Italian Fascism*, 95-105.

¹⁶⁸ *De Roode Vaan*, 18 december 1937, 5; Morgan, *Italian Fascism 1919-1945*, 95-97; Roberts, 'The Monarchy and the Fascist Regime in Italy', 13-14; Van de Meerse, *Internationale politiek 1815-2005*, 239-255.

¹⁶⁹ *De Roode Vaan*, 18 december 1937, 5; The Washington times, *Donna Rachele Mussolini*, 18 januari 1926, <https://www.loc.gov/resource/sn84026749/1926-01-18/ed-1/?sp=8&>, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Donna_Rachele_Mussolini.png.

toegewijd was aan de opvoeding van haar vijf kinderen en aan het huishouden. Ze was ook niet politiek actief.¹⁷⁰ Het communistische blad maakt de Italiaanse leider dus belachelijk door op een humoristische manier gebruik te maken van deze herkenbare situatie.¹⁷¹

Daarnaast betrok Mussolini zijn kinderen actief bij zijn beleid, waardoor het gezinsideaal in de propaganda een nog meer persoonlijke dimensie kreeg.¹⁷² Foto's van zijn zonen Bruno en Vittorio doken bijvoorbeeld op in *De Schelde*.¹⁷³ Daarenboven benoemde zij zijn schoonzoon Galeazzo Ciano, die getrouwd was met zijn oudste dochter Elda, in 1936 tot minister van Buitenlandse Zaken. Ciano groeide uit tot een sleutelfiguur binnen het regime en beelden van hem verschenen sporadisch in de Vlaams-nationalistische kranten.¹⁷⁴ Zo probeerde hij de *Anschluss* te verhinderen door doelgerichte acties te ondernemen. Op de foto hiernaast is hij in overleg met de Oostenrijkse kanselier Kurt von Schuschnigg, in een poging de Oostenrijkse onafhankelijkheid te vrijwaren. Groot-Brittannië liet zich op dat moment echter nog niet overtuigen van het gevaar dat nazi-Duitsland vormde.¹⁷⁵ Kortom, door familieleden strategisch binnen het staatsapparaat te plaatsen, verweefde Mussolini het ideaal van het klassieke gezin met zijn autoritaire overkomen, wat zijn leiderschap extra charisma verschaft en het een uitgesproken persoonlijk karakter gaf, zoals bovenstaande familiefoto aantoont.¹⁷⁶

MUSSOLINI en zijn twee zonen, Bruno (rechts) en Vittorio (links)

¹⁷⁰ Dogliani, 'Men and Women in Fascism', in *A Social History of Italian Fascism*, 85-86, 101-103, 108-113.

¹⁷¹ *De Roode Vaan*, 18 december 1937, 5.

¹⁷² Dogliani, 'Men and Women in Fascism', 85.

¹⁷³ *De Schelde*, 16 maart 1935, 2.

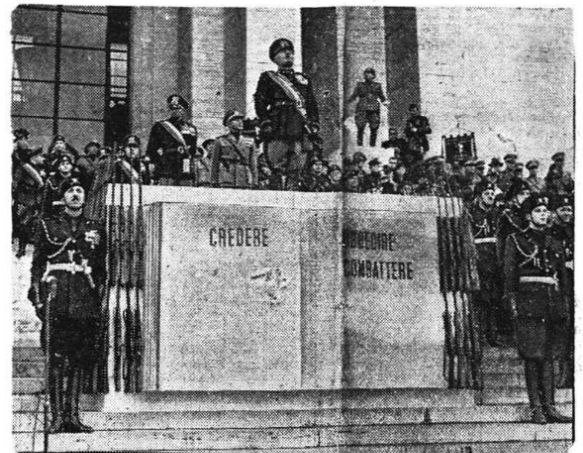
¹⁷⁴ *Volk en Staat*, 12 augustus 1939, 3; Dogliani, 'Men and Women in Fascism', 85; Luna, *Benito Mussolini: Een Biografie*, 119; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 248-250; 276.

¹⁷⁵ Agence de presse Meurisse, English: Left to right: Austrian Foreign Minister Guido Schmidt, Italian Foreign Minister Galeazzo Ciano, Austrian Chancellor Kurt Schuschnigg at the opening of the Austro-Italian Conference in 1936., 12 november 1936, Bibliothèque nationale de France, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Guido_Schmidt,_Galeazzo_Ciano,_Kurt_von_Schuschnigg,_1936.jpg; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 248-250.

¹⁷⁶ Luna, *Benito Mussolini: Een Biografie*, 119; Isabella Poggi en Francesca D'Errico, 'Benito Mussolini: Charisma of a Italian Dictator in His Words and Multimodal Communication', in *Social Influence, Power, and Multimodal Communication*, 1ste dr. (United Kingdom: Routledge, 2023), 91, 103-114.

EEN TANK ALS PODIUM VOOR DEN DUCE

De 21ste verjaardag der Fascistische Revolutie werd met grooten luister gevierd. Te dier gelegenheid legden de studenten den eed van trouw af aan den Duce, die hier op het verhoog staat. Achter den Duce partij-secretaris E. Mutti en staf-chef der militie Starace.

Naast familiefoto's publiceerden *De Schelde* en *Volk en Staat* geregeld afbeeldingen van Mussolini, die zowel qua compositie als boodschap opvallende gelijkenissen vertoonden met het beeldmateriaal rond Hitler uit de Vlaams-nationalistische kranten, zoals besproken in het vorige hoofdstuk. Beide leiders verschijnen als besluitvaardige en charismatische figuren, bijvoorbeeld door krachtige staatsportretten, door ze af te beelden in militaire context, zoals Mussolini op een tank aan de linie bij de Brennerpas, en bij de herdenking van symbolische momenten, zoals de 21ste verjaardag van het Italiaanse fascisme.¹⁷⁷ Ook in de getekende portretten van Mussolini in de Vlaamsgezinde pers keerde diezelfde voorstelling van leiderschap terug, met onder meer een stalen en militaristisch staatsportret, een plechtige illustratie naar aanleiding van zijn vijftigste verjaardag in 1933, en een illustratie, waarin hij een boom torst om vruchten te plukken, een beeld dat zijn daadkracht benadrukt.¹⁷⁸

DE DUCE

BENITO MUSSOLINI
Heden wordt de dictator over Italië,
50 jaar oud.

In één oogopslag wordt het verschil in de portrettering van Mussolini tussen de Vlaams-nationalistische kranten en *De Standaard* duidelijk. Frans van Immerseel benadrukte karikaturaal de mond en rimpels van de Italiaanse leider, wat hem een veel strengere uitstraling gaf. Het is opvallend dat Van Immerseel dezelfde techniek niet toepaste bij de portretten van Göring en Goebbels, zoals blijkt uit de illustraties in het vorige

MUSSOLINI

¹⁷⁷ *Volk en Staat*, 25 september 1937, 1; *De Schelde*, 23 augustus 1934, 1; *De Schelde*, 5 september 1934, 4; *Volk en Staat*, 29 maart 1940, 1.

¹⁷⁸ *De Schelde*, 6 februari 1936, 1; *Volk en Staat*, 13 december 1937; *Volk en Staat*, 19 april 1938, 1; *Volk en Staat*, 1 augustus 1938, 1; *Volk en Staat*, 22 december 1938, 1; *De Schelde*, 29 juli 1933, 2; *De Schelde*, 9 november 1935, 2.

hoofdstuk.¹⁷⁹ De illustratoren van *De Roode Vaan* gingen nog een stapje verder. De onbekende cartoonist W. spotte met de lichaamsbouw van Mussolini, waarbij hij zijn dunne benen, brede schouders, grote kin en mond op een overdreven manier uitvergrootte.¹⁸⁰ Op zijn helm prijkt de *fasces*, het symbool van het Italiaanse fascisme, dat stond voor macht en eenheid. Net als het hakenkruis, bekleedde het icoon een prominente plaats in de propaganda van de PNF en kreeg het bijgevolg ook een plaats in kritische spotprenten. Het

communistiche blad gebruikte de *fasces* regelmatig om het fascistische regime in een negatief daglicht te plaatsen, wat in deze prent aan de rechterzijde treffend wordt geïllustreerd door de stapel schedels. Bovendien is het opmerkelijk dat het onderschrift Mussolini aanduidt als een 'bloedhond', een scheldwoord dat ook aan Hitler werd toegeschreven.¹⁸¹

Eind jaren dertig nam de gewelddadigheid in de cartoons over Mussolini in *De Roode Vaan* toe. Zo steekt de *Duce* in de eerste spotprent een zwaard in de rug van de vredesengel, terwijl hij een bom vasthoudt.¹⁸² De tweede illustratie zette de redactie in om uiteenlopende artikelen over Italië te illustreren. Mussolini komt over als een kille en onmenselijke leider, waarbij de botten onder zijn hoofd verwijzen naar de talloze doden die hij op zijn geweten heeft door zijn beleid en zijn oorlogsvoering.¹⁸³ In de volgende cartoon wordt Mussolini afgebeeld als de Vesuvius, met zijn mond als krater. Een Britse toerist bezoekt de vulkaan, maar het onderschrift waarschuwt dat deze elk moment kan uitbarsten. De toerist, en bij uitbreiding de Britse politici, gaat naïef mee in Mussolini's

¹⁷⁹ *De Standaard*, 1 december 1935, 2; *De Standaard*, 8 december 1935, 3; *De Standaard*, 31 december 1935, 2; *De Standaard*, 29 april 1936, 2; *De Standaard*, 19 januari 1936, 3.

¹⁸⁰ *De Roode Vaan*, 4 januari 1936, 1; *De Roode Vaan*, 1 april 1939, 1; *De Roode Vaan*, 15 juli 1939, 1.

¹⁸¹ *De Roode Vaan*, 8 april 1939, 1; T. Corey Brennan, *The Fasces: A History of Ancient Rome's Most Dangerous Political Symbol*, Oxford Scholarship Online (New York: Oxford University Press, 2023); *De Roode Vaan*, 19 maart 1938, 1; McDonough, *Hitler and the Rise of the Nazi Party.*, 73; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 73.

¹⁸² *De Roode Vaan*, 18 januari 1936, 1; *De Roode Vaan*, 4 april 1936, 5; *De Roode Vaan*, 25 december 1937, 1.

¹⁸³ *De Roode Vaan*, 26 oktober 1935, 1; *De Roode Vaan*, 11 december 1937, 3; *De Roode Vaan*, 12 februari 1938, 3.

diplomatiek en zijn blind voor het Italiaanse gevaar.¹⁸⁴ Verder spot de illustrator van het laatste beeld eveneens met de lichaamsbouw van de Italiaan. Het onderschrift is een marxistische aanklacht tegen het fascisme, dat wordt voorgesteld als de ultieme vorm van kapitalistische uitbuiting. Zo heeft de dictator alles om zich heen kapotgeslagen met een knuppel. Dit verwijst naar een consumptiemaatschappij die hij in stand houdt door koloniale gebieden systematisch leeg te plunderen en de lokale bevolking meedogenloos uit te buiten.¹⁸⁵

2.2 De inval van Abessinië

In Abessynië. — De onderwerpingen duren voort. (Marianne).

Net als het Duitse volk waren ook veel Italianen misnoegd over de territoriale uitkomst van het Verdrag van Versailles. Mussolini besloot daarom de erfenis van het Romeinse Rijk nieuw leven in te blazen en het ideaal van het *Mare Nostrum* – de Middellandse Zee als Italiaanse invloedssfeer – te herstellen.¹⁸⁶ Zijn aandacht ging in het bijzonder uit naar Afrika, waar Italië in de vorige eeuw enkele koloniale mislukkingen had geleden. Zo traden Menelik II en zijn Eritrese stamgenoten eerst op als bondgenoot van Italië en met Italiaanse steun wisten zij Abessinië te veroveren, maar na de inval keerden ze zich tegen hun Europese medestander. Bijgevolg versloeg de stam de Italiaanse legertroepen in 1896 bij de Slag van Adoea, wat als een enorme vernedering werd ervaren door. Een hernieuwde verovering van Abessinië was daarom een belangrijk doel voor de Italiaanse buitenlandse politiek.¹⁸⁷ In 1924 ondernam de Italiaanse koning Victor Emmanuel III een diplomatieke poging om de verstandhouding met Ethiopië te verbeteren. Zo hoopte hij de Italiaanse invloed in de regio

Vroeger vrienden, nu vijanden : In 1924 bracht de Keizer van Abessynië, toen nog Ras Tafari, een vriendschapsbezoek aan Italië. Koning Victor Emanuel vereerde den Negus toen met een tank. Op onze foto ziet men Koning Victor Emanuel in gezelschap van den Negus.

DE NEGUS.

mogelijk al te vergroten. Hij ontmoette Haile Selassie, die toen nog bekend stond als Ras Tafari, omdat hij nog niet benoemd was als *Negus*.¹⁸⁸ Dankzij zijn internationale reputatie als leider van een volk dat erin slaagde een Europese mogendheid te verslaan, verscheen hij binnen de onderzoeksperiode als enig Afrikaans staatshoofd in portretvorm in de Vlaamse pers. Deze tekening uit *De Standaard* is vermoedelijk opnieuw van de hand van Frans Van Immerseel, die zoals vaker de fysieke kenmerken van de afgebeelde figuur accentueert, bijvoorbeeld in dit geval de scherpe neus, de grote oren en de zwarte baard van de *Negus*.¹⁸⁹

¹⁸⁴ *De Roode Vaan*, 21 mei 1938, 1.

¹⁸⁵ *De Roode Vaan*, 10 december 1938, 3; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 205-206.

¹⁸⁶ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 108, 205-206.

¹⁸⁷ *De Standaard*, 4 december 1935, 10; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 108, 205-206.

¹⁸⁸ *De Standaard*, 5 oktober 1935, 1.

¹⁸⁹ *De Standaard*, 14 december 1935, 2.

Sinds 1932 overwoog Mussolini de uitbreiding van het Italiaanse koninkrijk, maar pas in december 1934 werden de plannen uitgewerkt. De inval in Ethiopië stond gepland in de herfst van 1935, want tegen die tijd zou Italië voldoende hersteld zijn van de economische crisis en in staat zijn om te investeren in artillerie, militaire uitrustingen en andere benodigdheden. Na maandenlange voorbereidingen gaf Mussolini op 3 oktober 1935 het bevel aan de Italiaanse troepen Ethiopië binnen te vallen. De inval veroorzaakte onmiddellijk internationale verontwaardiging door de agressieve militaire campagne.¹⁹⁰ De cartoons in *De Standaard* uitten scherpe kritiek op de gewelddadige oorlogsvoering, waarbij steeds dezelfde boodschap naar voren kwam. Onder het voorwendsel van beschaving zouden de Italianen het Ethiopische grondgebied systematisch in bezit nemen, maar in werkelijkheid veroorzaakten ze verwoesting om snel de controle te krijgen. Het menselijke aspect verdween volledig. In de eerste spotprent jagen imperialisten op een kleine haas, die Ethiopië symboliseert. De

De Ethiopische haas: « Help, help! Zij willen mij beschaven en dan villen. » (Marianne)

Het Abessynisch klimaat: Na regen komt zonneshijn. (Uj Magyarasag, Hongarije).

Italiaanse uitvoer. — « Luitenant, bring deze twee ton beschaving onmiddellijk naar Abessynië », (Leningradskaja Prawda).

Rode Kruis.¹⁹⁴ Hoewel de organisatie een neutrale status had, werd ze tijdens het conflict herhaaldelijk gevisieerd. De Italiaanse luchtmacht bombardeerde

voortdurende schoten op het dier contrasteren sterk met het onderschrift, dat naar beschaving verwijst.¹⁹¹ In de cartoon daaronder regent het bommen, maar het onderschrift belooft cynisch genoeg dat Abessinië onder de Italiaanse vlag een zonnige toekomst tegemoet gaat.¹⁹² Het derde beeld suggereert dat de Italiaanse militairen geloven dat alleen bombardementen beschaving kunnen brengen in het Oost-Afrikaanse land.¹⁹³ Daarnaast maakt de illustratie rechts duidelijk hoe de zogenaamd Latijnse beschaving zich manifesteert in de volledige verwoesting van de omgeving. Uit de mond van het fascistische gevechtsvliegtuig vallen verschillende bommen op het hospitaal van het

Beschaving
Nog eenige tonnen Latijnse kultuur te Dossie uitgestort over de embeschaafden van Abessynië door de boodschappers van Italië

¹⁹⁰ Morgan, *Italian Fascism 1919-1945*, 140-144; Luna, *Benito Mussolini: Een Biografie*, 108-111; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 239.

¹⁹¹ *De Standaard*, 15 januari 1936, 10.

¹⁹² *De Standaard*, 20 november 1935, 10.

¹⁹³ *De Standaard*, 4 december 1935, 10.

¹⁹⁴ *De Standaard*, 11 december 1935, 1.

tijdens de oorlog veldhospitaal van het Rode Kruis met mosterdgas. De cartoon stelt dus de morele integriteit van Mussolini's beleid in vraag.¹⁹⁵ De werkelijke motieven voor de invasie waren dus volgens de spotprenttekenaars absoluut niet humanitair van aard, maar voornamelijk economisch en politiek. Aan de ene kant wilde Italië Ethiopië inpalmen voor de exploitatie van grondstoffen en de creatie van nieuwe afzetmarkten, aan de andere kant wilde het land zijn historische minderwaardigheidsgevoel herstellen via een totale oorlog.¹⁹⁶

ITALIE'S MISSIE IN ABESSYNIE
Barbarij Beschaving
(Evening Standard Engeland).

DE STRIJD IN ABESSYNIE
De Abessijnen bezitten, aldus een der
Zweedsche instructeurs, een uitgesproken
militair instinct. (Aftonbladet, Zweden).

Geen volk weet zoo goed gebruik te
maken van de natuur dan het Abes-
sijnsche. (Omid, Perzië).

Dat betekent echter niet dat *De Standaard* uitsluitend kritiek uitte op de Italiaanse agressie. De centrumrechtse krant stak ook herhaaldelijk de draak met de vermeende primitieve levensomstandigheden van de Ethiopiërs. Zo zijn de traditionele strotenten, een stereotiep beeld van achtergestelde leefomstandigheden, in de eerste cartoon volledig weggevaagd door de bombardementen. Ook de tegenstelling tussen barbarij en beschaving komt tot uiting in deze prent. Het beeld zet de lezer aan tot kritisch nadenken over het geweld, waarmee imperialistische machten hun zogenaamde beschavingsmissie uitvoeren.¹⁹⁷ De tweede spotprent illustreert het militaire overwicht van het Italiaanse leger door een scherp contrast te schetsen tussen een Ethiopiër, die enkel gewapend is met een speer en een schild, en een reusachtige tank, waarin Mussolini zetelt. De visuele tegenstelling in wapens benadrukt de machteloosheid van de Ethiopiërs in deze afbeelding.¹⁹⁸ In de derde prent gebruikt de lokale bevolking op ironische wijze een giraf om Italiaanse gevechtsvliegtuigen neer te halen.¹⁹⁹ Hoewel de beelden een cynische ondertoon bevatten, dragen de cartoons ook een gevoel van tragiek uit, waarin de onmacht van het Ethiopische volk wordt weerspiegeld. *De Standaard* behield dus een dubbele positie ten opzichte van de Italiaans-Abessijnse Oorlog.

¹⁹⁵ *De Standaard*, 11 december 1935, 1; Else Christensen, 'Rode Kruis ontstaat: Bloedige burentwist brengt Geneefse Conventie tot leven', 6 oktober 2024, <https://historianet.nl/oorlog/tere-ziel-aan-het-front>.

¹⁹⁶ Morgan, *Italian Fascism 1919-1945*, 140-144.

¹⁹⁷ *De Standaard*, 13 november 1935, 10.

¹⁹⁸ *De Standaard*, 13 november 1935, 10; Morgan, *Italian Fascism 1919-1945*, 140-144.

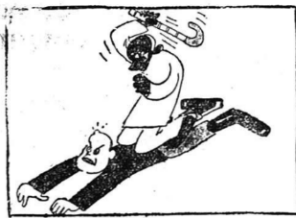
¹⁹⁹ *De Standaard*, 19 februari 1936, 10.

Binnen de propagandavoering van het fascistische regime speelde de inval in Abessinië een cruciale rol, aangezien de oorlog de nationale gevoelens in Italië aanwakkerde. De natie schaarde zich achter Mussolini en het regime promootte het idee van een gerechtvaardigde oorlog via verschillende kanalen, zoals flyers, radio-uitzendingen en andere media. Net als Hitler, stelde Mussolini een propagandachef aan, namelijk zijn schoonzoon Galeazzo Ciano. Door te stellen dat het Ethiopische grondgebied Italië toebehoorde, kon Groot-Brittannië weinig kritiek uiten, aangezien het land zelf al decennialang trachtte zijn imperiale invloedsfeer in Afrika op agressieve wijze te

behouden. Toch zocht Haile Selassie steun bij de Volkenbond door sancties tegen Italië aan te vragen. Dit leidde tot diplomatieke spanning, aangezien Italië de oorlog

als een nationale rechtvaardigheid beschouwde, terwijl Ethiopië zich profileerde als slachtoffer van onterecht imperialisme.²⁰⁰ In de Vlaamse pers werd deze dubbele visie zichtbaar in de spotprenten. De cartoonisten lieten de lezer zelf kiezen welke visie zij onderschreven. De eerste prent uit *De Schelde* benadrukt de verschillende interpretaties van de oorlog.²⁰¹ De tweede tekening uit *De Standaard* was zodanig ontworpen dat deze, afhankelijk van de

Oorlogsberichtgeving

BOVEN: Uit Addis Abeba...
ONDER: Uit Rome...
(Heraldo de Madrid — Spanje)

Voor beide partijen geschikt. —
De maker van deze prent biedt
zich beleefd aan als oorlogsteeke-
naar voor Abessinië of Italië. Des-
gewenscht kan men de prent ook
omkeeren.
(Die grüne Post, Deutschland).

uitkomst van de oorlog, zowel door de Italianen als door de Ethiopiërs gebruikt kon worden.²⁰²

Mussolini tracht zich een weg te banen.
(Glasgow Bulletin)

ITALIE EN DE SANCIES
Mussolini. — Zou het geladen zijn?
(New York Times).

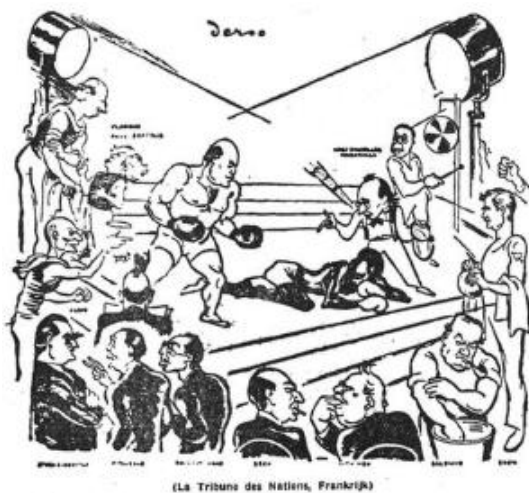
TRAGEDIE IN DE KINDERKAMER
Benito. — Au, au!!
Dolfje. — Ik mag mij wel twee maal
bedenken, voor ik ook met mijn kanonnetje
poppen ga stukschieten.
(Midl Socialiste, Frankrijk.)

²⁰⁰ Morgan, *Italian Fascism 1919-1945*, 140-150; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 108, 239.

²⁰¹ *De Schelde*, 29 oktober 1935, 4.

²⁰² *De Standaard*, 8 januari 1936, 8.

Als reactie op de invasie legde de Volkenbond sancties op tegen Italië, maar deze bleken in de praktijk vrij beperkt. De internationale organisatie overwoog een olie-embargo, wat desastreus zou zijn voor de Italiaanse wapenindustrie, maar Mussolini's inschikkende houding voorkwam dat dit daadwerkelijk werd doorgevoerd.²⁰³ Tegen de achtergrond van de sanctiediscussie publiceerde *De Standaard* een aantal cartoons. De eerste prent toont Mussolini in een symbolisch oerwoud vol hindernissen zoals sancties van de Volkenbond, de internationale publieke opinie en oppositie. Met een zeis probeert hij zich een weg te banen, terwijl een schuldenlast in de vorm van een tijger hem dreigend op de hielen zit, verwijzend naar de nasleep van de economische crisis.²⁰⁴ In de tweede spotprent is een kanon op Mussolini gericht, met de impliciete dreiging dat het zal vuren zodra hij verder oprukt over de Ethiopische grens. De *Duce* vraagt zich af of het kanon wel degelijk geladen is en sluipt voorzichtig dichterbij, wat suggereert dat hij de sancties van de Volkenbond niet ernstig neemt, gezien het tanende gezag van de organisatie in 1935.²⁰⁵ In de laatste illustratie geeft een moeder, als personificatie van de Volkenbond, Mussolini omdat hij zijn poppen heeft stukgeschoten met een speelgoedkanon. Kleine Adolf Hitler, die het tafereel aanschouwt, lijkt een les te trekken uit de straf. In zijn expansiepolitiek zal hij het gezag van de Volkenbond dus subtiel moeten ondermijnen om straf te voorkomen.²⁰⁶

In mei 1936 veroverden de Italiaanse troepen de hoofdstad van Abessinië, Addis Abeba.²⁰⁷ Bijgevolg verscheen in *De Standaard* deze cartoon, waarin Mussolini Haile Selassie in een boksring verslaat. Terwijl Westerse politici die toekijken, lijken ze weinig interesse te tonen in het conflict.²⁰⁸ Hoewel *De Roode Vaan* amper cartoons publiceerde over de oorlog in Abessinië, verscheen er een week na de annexatie een relevante tekening

in het weekblad. In deze cartoon zweeft Mussolini als een engeltje boven het hoofd van koning Victor Emmanuel III, die trots was op het veroverde gebied. Volgens de cartoonist Wil staat de koning tussen zijn nieuwe onderdanen, maar deze zijn allemaal gesneuveld door het grootschalige gebruik van chemische wapens tijdens de

²⁰³ Morgan, *Italian Fascism 1919-1945*, 140-144; G. Bruce Strang, "The Worst of All Worlds: Oil Sanctions and Italy's Invasion of Abyssinia, 1935-1936", in *Diplomacy and Statecraft* 19, nr. 2 (2008), 210, 227-229.

²⁰⁴ *De Standaard*, 22 januari 1936, 10; Marongiu, 'La crisi del 1929 e le ripercussioni sull' Europa e sull'Italia negli anni '30', 12-24.

²⁰⁵ *De Standaard*, 20 november 1935, 10.

²⁰⁶ *De Standaard*, 20 november 1935, 10.

²⁰⁷ Van de Meerse, *Internationale politiek 1815-2005*, 108, 239.

²⁰⁸ *De Standaard*, 3 juni 1936, 10.

oorlog.²⁰⁹

2.3 Van Rome naar Berlijn

De enige westerse mogendheid die de Italiaanse inval in Abessinië in 1935 niet veroordeelde, was nazi-Duitsland.²¹⁰ Dit leidde tot een geleidelijke afname van het wederzijdse wantrouwen tussen beide landen. Hoewel Hitler en Mussolini beide fascistische leiders waren, stonden ze eerst terughoudend tegenover elkaars regime, uit angst dat de ander hun imperialistische ambities zou dwarsbomen.²¹¹ Deze achterdocht kwam tot uiting in een cartoon die *De Standaard* in 1930 publiceerde, waarin het zwaard van Damocles, met het woord 'fascisme' erop, boven het hoofd van Italië hing. De prent symboliseerde de onderlinge spanningen en suggereerde dat Duitsland de dreiging van het Italiaanse fascisme goed in de gaten hield.²¹² In de daaropvolgende jaren voerde het naziregime intensief propaganda in Duitstalige grensgebieden, zoals Oostenrijk en het Sudetenland in Tjechoslowakije. Via verschillende mediakanalen en lokale partijen trachtten de nationaalsocialisten de publieke opinie te beïnvloeden en steun te vergaren voor aansluiting bij het Derde Rijk. Mussolini maakte zich in 1936 steeds meer zorgen over een mogelijke Duitse opmars naar Oostenrijk, dat als bufferstaat gold tussen Italië en Duitsland. Een eventuele Anschluss dreigde de machtsbalans in Europa te verstoren. De Italiaanse minister van Buitenlandse Zaken, Galeazzo Ciano, probeerde daarom het

gevaar van het Duitse beleid onder de aandacht te brengen, maar Groot-Brittannië weigerde steun te verlenen, mede vanwege de spanningen rond de oorlog in Abessinië.²¹³ Tegen deze achtergrond publiceerde *De Roode Vaan* een spotprent in 1938, waarin Mussolini en Göring elk aan een arm trekken van de Oostenrijkse kanselier Kurt von Schuschnigg. De cartoon toont hoe beide landen hun greep

²⁰⁹ *De Roode Vaan*, 16 mei 1936, 1; Morgan, *Italian Fascism 1919-1945*, 140-144; Robert Mallett, *Mussolini in Ethiopia, 1919-1935: The Origins of Fascist Italy's African War* (Cambridge: University Press, 2015), 215-221; David D. Roberts, 'The Monarchy and the Fascist Regime in Italy', in *History of European Ideas* ahead-of-print, nr. ahead-of-print (2023), 4-7.

²¹⁰ Morgan, *Italian Fascism 1919-1945*, 147-150; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 118-119.

²¹¹ Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 118-119.

²¹² *De Standaard*, 3 februari 1931, 5.

²¹³ Van de Meeressche, *Internationale politiek 1815-2005*, 237-238, 247-250.

op Oostenrijk wilden versterken, maar de geschiedenis leert dat Duitsland er in maart 1938 uiteindelijk in slaagde het land te annexeren.²¹⁴

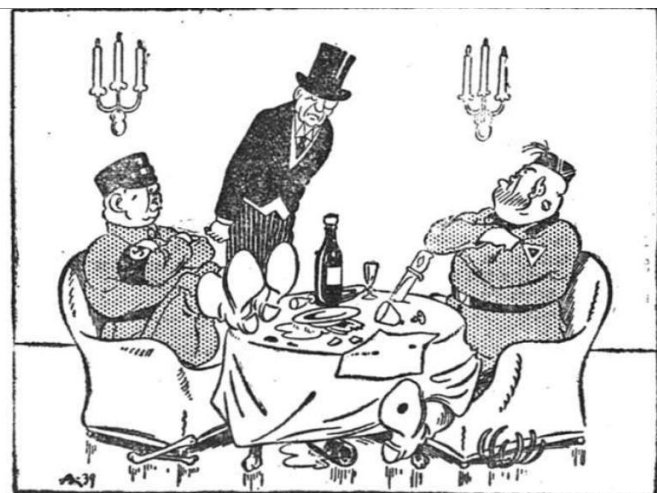

Waarom Italië uiteindelijk instemde met de Duitse inlijving van Oostenrijk, wordt duidelijk geïllustreerd in deze cartoon uit *De Roode Vaan*, die de geopolitieke ontwikkelingen van 1935 tot 1937 samenvat. Franco, de Spaanse militaire leider, zit aan de zijde van Mussolini, aangezien Italië hem tijdens de Spaanse Burgeroorlog steunde. Mussolini's positie was echter verzwakt door de internationale kritiek op zijn

oorlogsvoering in Abessinië, wat in de cartoon symbolisch wordt weergegeven door een cactus onder zijn kant van wip. In de tekening is te zien hoe bondskanselier von Schuschnigg naar Hitler toe schuift, aangezien Hitler het militaire overwicht heeft door de Japanner, die aan zijn rug hangt. Duitsland en Japan zijn namelijk bondgenoten sinds de ondertekening van het Anti-Kominternpact in 1936. Mussolini kon alleen maar uit deze benarde situatie raken door zich ook aan te sluiten bij nazi-Duitsland, want de twee landen zaten ideologisch gezien wel op dezelfde lijn. In 1937 sloot Italië zich aan bij het pact. Zo werd de as Rome-Berlijn gevormd en bijgevolg dook deze steeds vaker op in de Vlaamse dagbladpers.²¹⁵

In het teken der As Berlijn-Rome wordt het eene kleine volk na het andere opgeslokt door Hitler-Duitsland

— Dient mij Tunis en Djibouti op met... saus van Munchen !
— En voor mij Polen met... saus van Praag !

²¹⁴ *De Roode Vaan*, 12 februari 1938, 1.

²¹⁵ *De Roode Vaan*, 19 februari 1938, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 239-255.

Op korte termijn wist het Derde Rijk zijn geopolitieke invloedssfeer aanzienlijk uit te breiden. De eerste spotprent toont hoe Mussolini de Führer moet ondersteunen in zijn vraatzuchtige expansiepolitiek, want volk na volk wordt ingelijfd door de nazi's.²¹⁶ In de tweede cartoon dineren Hitler en Mussolini samen. Zonder enige vorm van tafelmanieren te vertonen, bestellen ze hun toekomstige veroveringen alsof het gerechten op een menukaart zijn. Het onderschrift maakt duidelijk dat Hitler zijn zinnen heeft gezet op Polen met een saus van Praag, terwijl Mussolini meer trek heeft in Tunis, een strategisch gelegen Noord-Afrikaanse stad in het Middellandse Zeegebied, en Djibouti, een kleine staat grenzend aan Abessinië. Daarbovenop wil de *Duce* graag een saus van München, een ironische verwijzing naar de Conferentie van München eind september 1938. De westerse mogendheden, zoals Frankrijk en Groot-Brittannië, gaven toen toe aan Hitlers eisen om de vrede te bewaren, maar Hitler kon eigenlijk

ongestoord doorgaan met zijn expansiepolitiek. Mussolini hoopte dus dat de landen even toegeeflijk zouden omgaan met zijn territoriale uitbreidingsplannen.²¹⁷ Ook de cartoon hiernaast verwijst naar Mussolini's ambitie om zijn Mare-Nostrumpolitiek te realiseren. De Italiaanse laars steekt letterlijk de Middellandse Zee over.²¹⁸ De beeldspraak waarin Italië wordt voorgesteld als een laars, een verwijzing naar de kenmerkende vorm van het schiereiland en zijn natuurlijke grenzen, keerde regelmatig terug in de spotprenten. Zo waarschuwde *De Roode Vaan* dat nazi-Duitse bottines deze laars weldra onder de voet zou lopen. Ondertussen spartelt Mussolini reddeloos in de Adriatische Zee.²¹⁹ In de volgende illustratie zit hij letterlijk op Italië, terwijl hij terugdenkt aan een Corsicaan, die destijds naar Sint-Helena is verhuisd. De

cartoon verwijst naar de ballingschap van Napoleon Bonaparte in 1815, na diens mislukte veldtocht van honderd dagen. Mussolini lijkt echter niet te begrijpen waarom de Franse keizer naar het afgelegen eiland in de Atlantische Oceaan verhuisde. In plaats van het als een straf te zien, beschouwt Mussolini de plek als een begeerlijke buit, een redenering die perfect aansluit bij zijn imperialistische denkwijze.²²⁰ Daarnaast dook Napoleon op in een illustratie, die een historische lijn van dictaturen uittekent. Vooraan staat Hitler,

De volgende... stap van Mussolini-Italië!

HISTORIE VAN BOTTEN...
(Nazi-Duitse laars in de Middellandsche Zee).

Die Corsicaan is toentertijd naar Sint-Helena verhuisd...
(Der Bärenspiegel, Zwitseri).

²¹⁶ *De Roode Vaan*, 20 mei 1939, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 237-241, 247-255.

²¹⁷ *De Roode Vaan*, 22 april 1939, 3; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 247-257.

²¹⁸ *De Roode Vaan*, 11 februari 1939, 1; Morgan, *Italian Fascism 1919-1945*, 150-154; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 205-206.

²¹⁹ *De Roode Vaan*, 22 april 1939, 1.

²²⁰ *De Standaard*, 18 december 1935, 10; Emmanuel Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 12e, herz. uitg., herdruk dr. (Leuven: Acco, 2010), 61-62; .

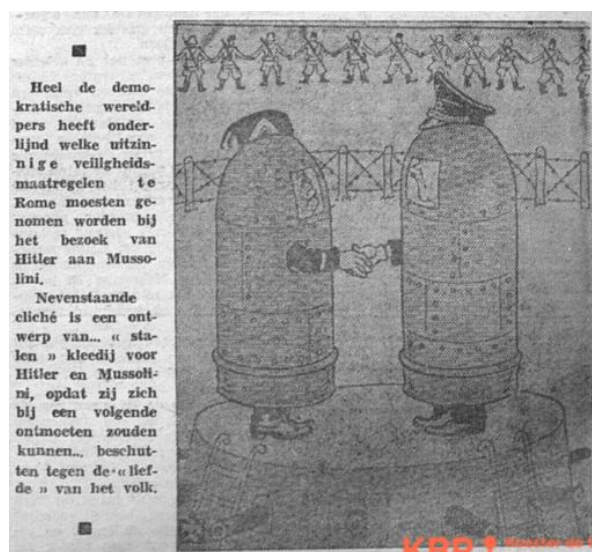
daarachter Mussolini, en helemaal achteraan hun grote voorbeeld Napoleon, die eveneens de vrede op het Europese vasteland verstoorde zodat hij de grenzen van zijn rijk kon verleggen.²²¹

In de late jaren dertig werd steeds duidelijker dat de vrede onder druk kwam te staan en dat was ook te merken aan de grimmige ondertoon van bepaalde spotprenten uit *De Roode Vaan*. Zo schieten Hitler en Mussolini met blaaspijpen projectielen af op een wankelende vredesengel, die danst op de wals van de oorlogsprovocateurs en balanceert op een bom.²²²

In een andere prent schudden de twee dictators elkaar de hand boven op de schedel van een oorlogsslachtoffer, waarbij de vlag van de NSDAP op diens

kruin is geplant. De boodschap is glashelder: de fascistische samenwerking kost mensenlevens.²²³ Ook in een cartoon naar aanleiding van Hitlers bezoek aan Rome in mei 1938 begroeten de twee leiders elkaar met een handdruk. De tekenaar drijft de spot met de buitengewone veiligheidsmaatregelen, die genomen zijn voor het bezoek. Hitler en Mussolini verschijnen daarom met een stalen cilinder rond hun bovenlichaam. De prent stelt ironisch de vraag waarom zo'n voorzorgsmaatregelen nodig zijn, als de propaganda tegelijk beweert dat het volk zich massaal achter de *Führer* en de *Duce* schaart. Waarschijnlijk verwijst het bijschrift naar de paranoïde verbeelding, die beide dictators kenmerkten.²²⁴

²²¹ *De Standaard*, 5 maart 1936, 3.

²²² *De Roode Vaan*, 25 juni 1938, 1.

²²³ *De Roode Vaan*, 18 juli 1937, 1.

²²⁴ *De Roode Vaan*, 21 mei 1938, 1.

In tegenstelling tot het communistische weekblad publiceerde *Volk en Staat* geen satirische tekening naar aanleiding van het bezoek, maar wel een foto die perfect aansloot bij de bestaande beeldvorming rond beide leiders.²²⁵ Regelmatig toonde de Vlaamsgezinde pers beelden van Hitler en Mussolini zij aan zij, wat de indruk versterkte van een eensgezinde en triomfantelijke Rome-Berlijn-as. Daarenboven begroetten de twee soldaten aan het Oostfront, herdenken ze samen de gesneuvelden van de *Bierkellerputsch*, en paradeerden ze door de Duitse steden Berlijn en Essen.²²⁶ *Volk en Staat* presenteert hen als twee handen op één buik of zoals het onderschrift van de laatste foto's luidt: twee leiders, één doel.²²⁷

DE FUEHRER EN DE DUCE AAN HET OOSTFRONT. — Begroetend groeten de soldaten den Führer en den Duce bij hun bezoek aan het hoofdkwartier van den opperbevelhebber, generaal-veldmaarschalk von Brauchitsch. Rechts: De opperbevelhebber van het Italiaansche leger, legergeneraal Cavallero. (Foto Graphopresse.)

Mussolini en Hitler legden te München bloemen neer aan de Feldherrnhalle, opgericht ter eere van de gesneuvelden van 9 November.

DE AUTO MET HITLER EN MUSSOLINI RIJDT DOOR DE TRIOMFSTRATEN TE BERLIJN

HITLER EN MUSSOLINI IN DE STAD VAN KRUPP
Hitler en Mussolini te Essen

Twee leiders: Eén doel.

(Archief)

2.4 Tussentijdse conclusie

Uit dit hoofdstuk blijkt dat spotprenten en foto's in de Vlaamse dagbladpers niet alleen een kritische of ondersteunende blik wierpen op Mussolini's opkomst en beleid, maar ook bredere thema's aansneden zoals patriarchale gezinsnormen, propaganda, imperialisme en internationale diplomatie. Zo verheerlijkten *De Schelde*

²²⁵ *Volk en Staat*, 5 mei 1938, 1.

²²⁶ *Volk en Staat*, 7 september 1941, 1; *Volk en Staat*, 29 september 1937, 1; *Volk en Staat*, 29 september 1937, 1; *Volk en Staat*, 28 september 1937, 1.

²²⁷ *Volk en Staat*, 26 februari 1941, 1.

en *Volk en Staat* Mussolini op vergelijkbare wijze als Hitler. De kranten plaatsten hem in gelijkaardige publieke en militaire contexten, waardoor de *Duce* net als de *Führer* werd voorgesteld als een charismatische en standvastige leider. Bovendien versterkte de gerichte inzet van familiefoto's, bijvoorbeeld met zijn zonen, zijn imago en zette dit de patriarchale waarden van het regime nadrukkelijk in de kijker. *De Roode Vaan* bood echter een radicaal alternatief beeld van Mussolini. Het communistische weekblad maakte hem belachelijk of portretteerde hem als een gewelddadig figuur. Het blad suggereerde onder meer dat niet hij, maar zijn vrouw het feitelijke gezag had, wat lijnrecht inging tegen het hiërarchische gezinsideaal dat zijn regime fel propageerde. Daarnaast stelden communistische cartoonisten hem voor als een bedreiging voor de vrede, een moderne kannibaal of zelfs als een uitbarstende vulkaan. Daarbij speelden ze steeds opnieuw met zijn lichaamstaal, gezichtsuitdrukkingen en lichamelijke kenmerken.

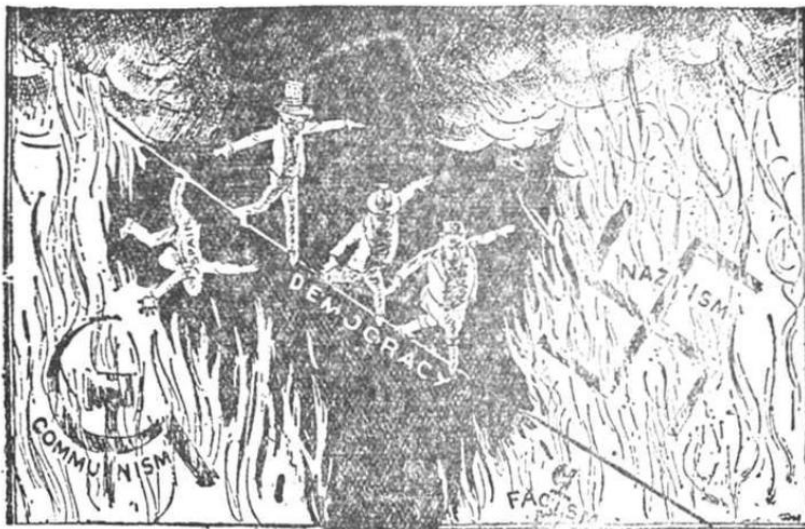
In het volgende deel stond de Italiaanse inval in Abessinië centraal. Opvallend is dat *De Standaard* de Italiaanse agressie in spotprenten fel bekritiseerde, terwijl het blad zich minder kritisch opstelde tegenover de expansiedrang van nazi-Duitsland. Zowel *De Standaard* als *De Roode Vaan* benutten Mussolini's imperiale ambities om de hypocrisie van zijn beschavingsretoriek aan de kaak te stellen. Onder het mom van beschaving vielen de Italiaanse troepen Abessinië binnen, maar in werkelijkheid gebeurde dit met gebruik van bommen, gifgas en de vernietiging van burgerlijke infrastructuur. De confrontatie tussen de primitieve wapens van de Ethiopiërs en het hypermoderne arsenaal van het Italiaanse leger vertaalde zich visueel in schrijnende contrasten. Hierbij verdient een kanttekening aandacht: hoewel *De Standaard* de Italiaanse brutaliteit aanklaagde, viel er ook een zeker eurocentrisme op, waarbij de Ethiopiërs stereotiep en raciaal onderontwikkeld werden afgebeeld.

Na de Italiaans-Abessijnse Oorlog werd Mussolini's diplomatieke toenadering tot nazi-Duitsland geleidelijk in de beeldtaal opgenomen. Vooral *De Roode Vaan* verbeeldde de as Rome-Berlijn als een strategische, maar ook dodelijke alliantie. Het is opvallend dat twee cartoons uit dit hoofdstuk verwezen naar Napoleon Bonaparte, die eveneens streefde naar Franse territoriale uitbreiding op het Europese vasteland en daarmee, net als de fascistische leiders, een bedreiging voor de vrede vormde. Cartoonisten van *De Standaard* en *De Roode Vaan* legden dus in de beeldtaal een expliciete link tussen Europa's politieke verleden en de huidige situatie. De Vlaams-nationalistische pers verheerlijkte het fascistische bondgenootschap daarentegen door herhaaldelijk foto's te publiceren waarin de twee samen verschenen, vaak in ceremoniële, militaire of publieke context.

3 De Sovjet-Unie als wereldmacht

Toen de Russische revolutionair en eerste leider van de Unie van Socialistische Sovjetrepublieken (USSR), Vladimir Lenin, in 1924 overleed, barstte de strijd om de macht los. Joseph Stalin schakelde zijn politieke rivalen uit en vestigde tegen 1927 een sterk autoritair bewind.²²⁸ Dit hoofdstuk analyseert in eerste instantie de angst voor het bolsjewisme in de Vlaamse dagbladpers. Daarnaast komt ook de representatie van het Russische nationale verleden, de communistische symboliek, de portrettering van Stalin en zijn binnenlands beleid aan bod in dit deel. Vervolgens onderzoekt dit hoofdstuk hoe Stalin omging met tegenstanders en hoe dit tot uiting kwam in Vlaamse dag- en weekbladen. Tot slot richt dit hoofdstuk zich op de geopolitieke koers van de Sovjet-Unie, met bijzondere aandacht voor Stalins 'kameraden' en de relaties met Frankrijk, Duitsland, Finland en Zweden.

3.1 De erfenis van Lenin en het Stalinisme

De wereld volgens de «Glasgow Record».

(Schotland).

Deze cartoon uit *De Standaard* van 4 november 1936 vat op kernachtige wijze de angsten samen, die in Europa midden jaren dertig leefden. De liberale democratie balanceert op een dunne koord tussen twee extremen, namelijk het communisme en het nazisme.²²⁹ Toch kende het westen al voor de opkomst van het nationaalsocialisme een diepgewortelde angst voor het communisme. Na de Oktoberrevolutie van 1917, waarbij Vladimir Lenin de

Voorlopige Regering van Aleksandr Kerenski ten val bracht, vestigden de bolsjewieken in Rusland de eerste communistische staat. Op basis van marxistische principes streefde Lenin naar een klasseloze samenleving, waarin het proletariaat centraal stond. De radicale breuk met de bestaande maatschappelijke en politieke orde wekte grote bezorgdheid in westerse conservatieve kringen, vooral omdat ze zagen hoe snel de tsaar in Rusland werd afgezet tijdens de Februarirevolutie van 1917. De vrees dat revolutionaire ideeën naar hun eigen landen zouden overwaaien, leek bevestigd door de Spartacusopstand in Duitsland en het *biennio rosso* in Italië, beide in 1919.²³⁰

²²⁸ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 204-205.

²²⁹ *De Standaard*, 4 november 1936, 10; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 203-205, 212-218.

²³⁰ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 153-154; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 198-204; Morgan, *Italian Fascism 1919-1945*, 21-34; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 66; Luc Vints, 'Fear for communism. Anticommunism in Belgium, 1920-1960', 2020, 6-8.

Terwijl *De Roode Vaan* in 1921 werd opgericht ten gevolge van de revolutie, getuigt het onderzochte bronnenmateriaal uit *De Schelde*, *Volk en Staat* en *De Standaard* juist van een uitgesproken afkeer van het bolsjewisme. De kranten presenteerden het communisme als een ontwrichtend en gewelddadig gedachtengoed, dat haaks stond op de westerse waarden. Die visie werd ook visueel verankerd in de politieke cartoons.²³¹ Begin jaren dertig publiceerde *De Standaard* illustraties, die de intensieve onderdrukking van religie door de

communisten aan de kaak stelden. De eerste prent toont hoe Joseph Stalin, de opvolger van Lenin, geestelijken in de Sovjet-Unie martelde door hen op dezelfde manier te kruisigen als Jezus Christus op Goede Vrijdag. Aan de rechterzijde staat in de achtergrond de Basiliuskathedraal op het Rode Plein in brand, terwijl aan de linkerzijde een toren wordt beschoten.²³² Dit weerspiegelt de realiteit van Stalins beleid, waarbij hij geestelijken vervolgde, kerken sloot en het religieuze leven in

de USSR sterk onderdrukte. Dit idee vormde de basis voor het streven naar atheïsme om de staatsideologie te versterken. Godsdienst werd dus gezien als een bedreiging voor de revolutionaire orde.²³³ De daaropvolgende illustratie weerspiegelt de manier waarop de Belgische afdeling van de antigodsdienstige en proletarische strijd zich tegen de Rooms-Katholieke Kerk keerde. Een man giet water over het hoofd van Jezus, wiens kruis is omgedraaid.²³⁴ Deze beelden riepen bijgevolg verontwaardiging op bij lezers van *De Standaard*, die destijds nog sterk religieus waren en zich gekrenkt voelden door de symboliek in de beelden.²³⁵ Zo verspreidde de centrumrechtse krant het idee dat het communisme onverenigbaar was met het katholicisme.

De Schelde en *Volk en Staat* benaderden het communisme vanuit een andere invalshoek. In aanloop naar en tijdens de Tweede Wereldoorlog publiceerden de extreemrechtse bladen anticommunistische propaganda om hun eigen beleid extra legitimiteit te verschaffen.²³⁶ De eerste cartoon uit 1936 toont hoe arbeiders van het Vlaams Nationaal Syndicaat (VNS) de handen in elkaar slaan om te voorkomen dat een links bestuur in

²³¹ Vandenabeele en Degruyter, 'De Rode Vaan'; Vints, 'Fear for communism. Anticommunism in Belgium, 1920-1960', 2020, 6-8, 12.

²³² *De Standaard*, 12 maart 1930, 1.

²³³ Lyubov Soskovets, Sergei Krasilnikov, en Dina Myrina, 'Persecution of Believers as a Systemic Feature of the Soviet Regime', in *SHS Web of Conferences* 28 (2016), 1-4.

²³⁴ *De Standaard*, 16 december 1933, 1.

²³⁵ Durnez, Van Campenhout en Van Nieuwenhuysse, 'De Standaard (1914-)'.
²³⁶ Vints, 'Fear for communism. Anticommunism in Belgium, 1920-1960', 2020, 6-8; De Wever, *Greep naar de macht*, 180-181.

Vlaanderen aan de macht zou komen, zoals dat wel in Spanje en in Frankrijk het geval was.²³⁷ De hamer en sikkel, die de eenheid van arbeiders en boeren symboliseren, en regelmatig opduiken in zowel pro- als anticommunistische spotprenten, fungeren in deze afbeelding als dreiging.²³⁸ De tweede spotprent, gepubliceerd op 1 januari 1938 in *Volk en Staat*, toont alle vijanden waartegen het VNV in dat jaar zou strijden. De cartoonist Pik, het pseudoniem van Armand Panis, de vaste huiscartoonist van het partijblad van het VNV, zette de vijanden van het vaderland uiteen, waaronder het marxisme en het communisme.²³⁹ Bovendien heeft hij een karikaturale joodse migrant afgebeeld, wat wijst op het antisemitisme in de retoriek van het VNV.²⁴⁰ De onderste cartoon verscheen in 1942, midden in de Tweede Wereldoorlog, en stelt voor dat Vlaanderen samen met Europa strijdt tegen het bolsjewisme. Op de voorgrond zijn een helm, een zwaard en een schild met de Vlaamse leeuw op te zien, terwijl in de achtergrond een uitgestrekt legioen marcheert, wat de omvang van de strijd benadrukt. Het is bovendien opvallend dat het uiteinde van het zwaard versierd is met een hakenkruis, wat verwijst naar de collaboratie met nazi-Duitsland.²⁴¹

²³⁷ *De Schelde*, 6 september 1936, 1; Vints, 'Fear for communism. Anticommunism in Belgium, 1920-1960', 2020, 6-8; De Wever, *Greep naar de macht*, 180-181; Van de Meerse, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-245; Walter R. Sharp, 'The Popular Front in France: Prelude or Interlude?', in *The American Political Science Review* 30, nr. 5 (1936), 867-869.

²³⁸ *De Schelde*, 6 september 1936, 1; Vints, 'Fear for communism. Anticommunism in Belgium, 1920-1960', 6-8; Dennis Bos, 'Hamer en sikkel: Van buitenlands staatswapen tot Nederlands partijsymbool', in *Tijdschrift voor geschiedenis* 130, nr. 3 (2017), 409-415.

²³⁹ *Volk en Staat*, 1 januari 1938, 1; 'Armand Panis'.

²⁴⁰ *Volk en Staat*, 1 januari 1938, 1; De Wever, *Greep naar de macht*, 302, 305, 309.

²⁴¹ *Volk en Staat*, 22 februari 1942, 1; De Wever, *Greep naar de macht*, 625-627.

De Roode Vaan verdedigde daarentegen openlijk het communisme, en dat weerspiegelde zich duidelijk in de illustraties in het blad. Net als in de vorige prent uit *Volk en Staat* duiken ook in deze tekening de Vlaamse leeuw en het idee van een eenheidsfront op.²⁴² Ditmaal betreft het echter communisten, die in Gent op 28 mei 1938 verzamelen om te protesteren tegen een mogelijke herhaling van wat Oostenrijk overkwam. Vlaanderen mag absoluut niet hetzelfde lot ondergaan als Oostenrijk tijdens de *Anschluss* door nazi-Duitsland in 1938.²⁴³ De communistische beeldtaal wordt gekenmerkt door terugkerende motieven zoals

de hamer en sikkel, fabrieken in de achtergrond en de markante aanwezigheid van vrouwen, zoals ook de prent rechts illustreert.²⁴⁴

Tegen oorlog en fascisme

Daarnaast publiceerde *De Roode Vaan* regelmatig prenten over het Sovjetverleden, in het bijzonder over de Februarirevolutie en de Oktoberrevolutie, die als het beginpunt van het Sovjetregime gelden. In de illustratie rechts overlegt Lenin bijvoorbeeld met de Roode Garde, een gewapende arbeidersmilitie die tijdens de Oktoberrevolutie het Winterpaleis bestormde om een einde te maken aan het voorlopige bewind.²⁴⁵ Lenin werd afgebeeld op als een

1917. — Lenin en Stalin in gesprek met strijders van de Roode Garde

empathische leider, die de belangen van arbeiders en boeren verdedigde. Als antwoord op de zware economische crisis door de Eerste Wereldoorlog en na de verwoestingen van de revolutionaire burgeroorlog introduceerde hij de Nieuwe Economische Politiek (NEP). Met deze tijdelijke liberale beleidsmaatregel trachtte de eerste Sovjetleider de hongersnood, de werkeloosheid en de ontevredenheid te doen keren. De NEP diende als een overgangsfase om de economie opnieuw op gang te brengen en om later een klasseloze maatschappij te kunnen realiseren. Lenin liet bepaalde marktmechanismen

²⁴² *Volk en Staat*, 22 februari 1942, 1; *De Roode Vaan*, 30 april 1938, 1.

²⁴³ *De Roode Vaan*, 30 april 1938, 1; Van De Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 247-250.

²⁴⁴ *De Roode Vaan*, 22 september 1934, 4.

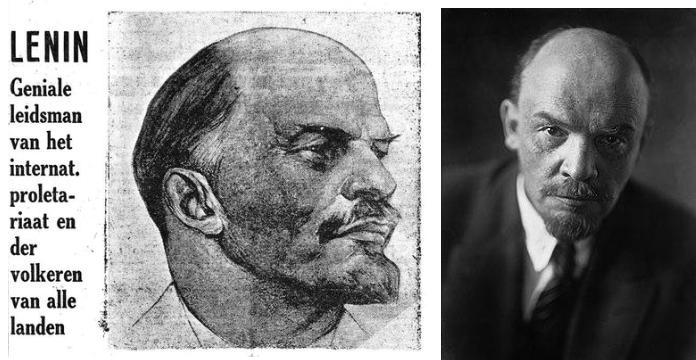
²⁴⁵ *De Roode Vaan*, 26 februari 1945, 1, Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 156-157; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 198-202.

en private handel gedeeltelijk terugkeren in de hoop de agrarische en industriële productie te herstellen, zonder de doelen op lange termijn uit het oog te verliezen.²⁴⁶

Het communisme zou volgens Lenin niet alleen het proletariaat in de Sovjet-Unie ten goede komen, maar het kon wereldwijd een ingrijpende transformatie kunnen teweegbrengen. Hij wilde de proletariërs van alle landen verenigen in hun strijd tegen de heersende kapitalistische machten. Centraal in dit wereldbeeld stond zijn theorie van de vrijheid van volkeren. Lenin stelde dat alle onderdrukte volkeren het recht hadden zich te bevrijden van imperialistische overheersing, die volgens hem altijd gepaard ging met uitbuiting ten behoeve van het

kapitalisme.²⁴⁷ *De Roode Vaan* bleef na de dood van Lenin in Vlaanderen een krachtig propagandakanaal voor zijn ideeën, met name de vrijheid van volkeren en de wereldwijde arbeidersrevolutie. In het weekblad werd hij voorgesteld als de geniale leider van het internationale proletariaat.²⁴⁸ Naast de treffende gelijkenissen tussen de geschetste portretten van Lenin en zijn werkelijke verschijning,

publiceerde het blad ook vaak beelden die het mondiale karakter van de revolutionaire strijd benadrukten. Een veelvoorkomend beeld was de wereldbol met de hamer en sikkel erin, bijvoorbeeld gedragen door vele arbeidershanden of omringd door mensen met diverse achtergronden, wat de internationale dimensie van de revolutie benadrukte. Daarnaast verspreidde de krant gemanipuleerde foto's, zoals beelden waarin Lenin en zijn

opvolger Joseph Stalin waren afgebeeld op de vaandels van een groep mannen en vrouwen van verschillende culturen. Deze beelden moesten de

²⁴⁶ Gerard, *Hedendaagse geschiedenis* 198-202; Van De Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 201-203; Dipak Basu en Victoria Miroshnik, *Imperialism and Capitalism, Volume I: Historical Perspectives*, 1st ed. 2020. (Cham: Springer International Publishing, 2020), 176-179.

²⁴⁷ Basu en Miroshnik, *Imperialism and Capitalism, Volume I: Historical Perspective*, 177-181, 183-190; Van De Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 156-157.

²⁴⁸ *De Roode Vaan*, 23 januari 1937, 1; Vandenabeele en Degruyter, 'De Rode Vaan'; Pavel Zhukov, *English: Vladimir Lenin.*, juli 1920, <https://pbs.twimg.com/media/DTeBvwXVoAEMjMW?format=jpg>, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vladimir_Lenin.jpg.

boodschap versterken dat het communisme niet slechts een nationale zaak was, maar een wereldwijde beweging die alle volkeren verenigde in de strijd tegen imperialisme en kapitalisme.²⁴⁹

beleid staat. De afbeeldingen stralen triomf en ernst uit.²⁵⁰ Het bijschrift van de middelste illustratie benadrukt daarenboven dat de communistische denkers Karl Marx en Friedrich Engels, de auteurs van het *Communistisch Manifest*, dat ten grondslag lag aan het regime, niet vergeten mogen worden.²⁵¹ Daarnaast benadrukt het onderschrift van het derde portret dat de Sovjet-Unie op elk vlak vooruitgaat, waarover later meer.²⁵² Staatsportretten met enkel Stalin op verschenen uiteraard ook in *De Roode Vaan*. Door de jaren heen publiceerde het communistische blad tientallen schetsen van de Kremlinleider. Telkens werd hij afgebeeld met dezelfde fysieke kenmerken, zoals zijn zwarte snor, en partijgetrouwe illustratoren dreven nooit de spot met hem. Net

zoals *De Schelde* en *Volk en Staat* Adolf Hitler en Benito Mussolini voorstelden als respectabele en charismatische leiders, beeldde *De Roode Vaan* Stalin met een vergelijkbare beeldtaal af als de onbetwiste leider van de Sovjetstaat en het wereldproletariaat.²⁵³ In *Volk en*

²⁴⁹ *De Roode Vaan*, 6 november 1937.

²⁵⁰ *De Roode Vaan*, 6 november 1937, 3; *De Roode Vaan*, 17 maart 1934, 3; *De Roode Vaan*, 16 november 1935, 1; *De Roode Vaan*, 27 maart 1937, 7; *De Roode Vaan*, 19 juni 1937, 1; *De Roode Vaan*, 22 januari 1938, 5; *De Roode Vaan*, 11 maart 1939, 5; *De Roode Vaan*, 19 augustus 1939, 1.

²⁵¹ *De Roode Vaan*, 17 maart 1934, 3; *De Roode Vaan*, 16 november 1935, 1; Karl Marx en Friedrich Engels, *Het communistisch manifest.*, 14de verbeterde druk (Amsterdam: Pegasus, 1973).

²⁵² *De Roode Vaan*, 27 maart 1937, 7; *De Roode Vaan*, 19 juni 1937, 1; *De Roode Vaan*, 22 januari 1938, 5; *De Roode Vaan*, 11 maart 1939, 5; *De Roode Vaan*, 19 augustus 1939, 1.

²⁵³ *De Roode Vaan*, 28 september 1935, 3; *De Roode Vaan*, 16 november 1935, 3; *De Roode Vaan*, 7 maart 1936, 1; *De Roode Vaan*, 3 november 1934, 3; *De Roode Vaan*, 4 januari 1936, 5; Vandenabeele en Degruyter, 'De Rode Vaan'.

Staat en De Standaard kreeg hij daarentegen eerder een vijandige of norse uitstraling. Bovendien prijkt in beide portretten een vijfpuntige ster op het hoofddekse van Stalin, een symbool dat sinds de Russische Revolutie uitgroeide tot een internationaal herkenbaar teken van het communisme, en bijgevolg ook door Vlaamse cartoonisten werd geïntegreerd in hun beeldtaal.²⁵⁴

Stalin

Hoewel *De Standaard* in haar berichtgeving over Stalin kritisch bleef, publiceerde de krant ook foto's van hem. Vermoedelijk deed de redactie dat om een zekere journalistieke objectiviteit te bewaren. In de begeleidende artikels klonk echter duidelijk commentaar op zijn beleid.²⁵⁵ Stalin verwierp namelijk Lenins Nieuwe Economische Politiek en in de plaats daarvan voerde hij een gecentraliseerde planeconomie in. In 1928 ging het eerste vijfjarenplan van start met als ambitie de Sovjet-Unie in een ongezien tempo te industrialiseren. De overheid legde de arbeiders onrealistische productiequota op, wat resulteerde in uitputting van de bevolking en erbarmelijke werkomstandigheden. Nochtans kan er wel gesproken worden van een economisch succes. Terwijl andere landen gebukt gingen onder de wereldwijde economische crisis in 1929, steeg de productie in de Sovjet-Unie begin jaren dertig aanzienlijk. Daarnaast besloot Stalin de kleinschalige boerderijen op te heffen en de landbouw te collectiviseren door landbouwers onder te brengen in grote gemeenschappelijke bedrijven. Rijkere boeren boden hevig verzet tegen deze maatregel, maar werden

door het regime hevig onderdrukt. Naar schatting liet Stalin ongeveer elf miljoen mensen ombrengen.²⁵⁶ De cartoon rechts, gepubliceerd in *De Standaard* in december 1929, maakt visueel een vergelijking tussen Stalins beleid en dat van tsaar Nicolaas II. Die laatstgenoemde trad in 1905 eveneens hard op tegen opstandige boeren, die protesteerden tegen armoede en wanbeleid. Hoewel er vierentwintig jaar en een revolutie tussen beide heerschappijen liggen, suggereert

DE RUSSISCHE
BOERENOPSTANDEN
In 1905 onder het Tsarendom...
In 1929 onder het Sowjet-regiem...
Het alignement onveranderd!
(Kladderadatsch.)

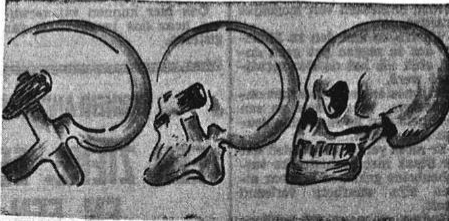
²⁵⁴ *De Standaard*, 31 december 1935, 1; *De Standaard*, 5 januari 1940, 3; *Volk en Staat*, 23 augustus 1939, 1; *Volk en Staat*, 24 juli 1941, 2; Bos, 'Hamer en sikkel: Van buitenlands staatswapen tot Nederlands partijsymbool', 409-412.

²⁵⁵ *De Standaard*, 9 juli 1931, 1.

²⁵⁶ Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 202-203.

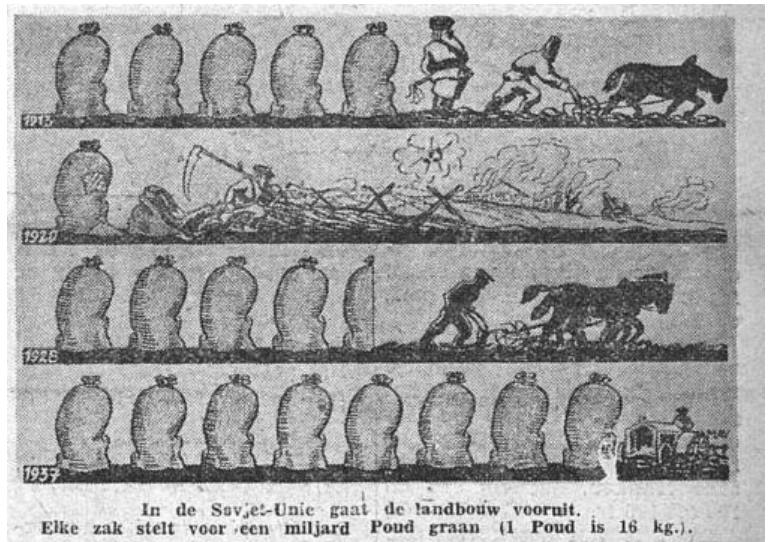
De terechtstelling van Stalin's slachtoffers

In het teken van hamer en sikkel

de cartoonist dat er in wezen weinig veranderd is aan de autoritaire aard van het Russische regime.²⁵⁷ Daarom presenteerde *Volk en Staat* ook deze vereenvoudigde weergave van de hamer en de sikkel, die uiteindelijk transformeert in een schedel.²⁵⁸ Net zoals communistische cartoonisten het hakenkruis en de *fascies* demoniseerden, lieten Vlaams-nationalistische cartoonisten zich op vergelijkbare wijze uit over bolsjewistische iconografie.²⁵⁹

Daarenboven bracht het vijfjarenplan desastreuze gevolgen met zich mee. Zo brak er door de gedwongen collectivisatie en mislukte graanoogsten in 1932 een zware hongersnood uit.²⁶⁰ Zoals bovenstaand artikel aangeeft, was het plan dus mislukt in sociaal en menselijk opzicht, maar daar was in *De Roode Vaan* weinig van te merken.²⁶¹ Integendeel, in 1937 publiceerde het weekblad een prent waarin de landbouwvoortgang onder het communistisch bewind wordt verheerlijkt. De opeenvolgende beelden schetsen een lineair voortgangsverhaal. De eerste strook toont de feodaliteit onder de Russische tsaar. Vervolgens wordt de hongersnood tijdens de Russische Revolutie in beeld gebracht, terwijl het landschap in puin ligt. In de derde scène verschijnt een boer met paard en kar, die het begin van Stalins beleid in 1928 symboliseert. Daarna neemt de graanopbrengst spectaculair toe en bestuurt een landbouwer een tractor, als symbool van de technologische voortgang. Dankzij die modernisering in de agrarische sector steeg niet alleen de productie, maar kwam er ook een deel van de landbouwers vrij om in de industrie te gaan werken. Kortom, onder Stalins leiding verdubbelde de graanopbrengst bijna en in nog geen tien jaar tijd moderniseerde aanzienlijk. De toekomst oogde rooskleurig en het communisme leek te werken, althans volgens de propagandistische beeldtaal van *De Roode Vaan*.²⁶²

²⁵⁷ *De Standaard*, 19 december 1929, 8; Scott J. Seregny, 'A Different Type of Peasant Movement: The Peasant Unions in the Russian Revolution of 1905', in *Slavic Review* 47, nr. 1 (1988), 51-53, 66-67.

²⁵⁸ *Volk en Staat*, 3 februari 1937, 2.

²⁵⁹ *De Roode Vaan*, 7 augustus 1937, 1; *De Roode Vaan*, 30 april 1938, 1; *De Roode Vaan*, 8 april 1939, 1.

²⁶⁰ Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 202; Sarah Davies en James R. Harris, 'Stalin as economic policy-maker: Soviet agriculture, 1931-1936', in *Stalin: A New History*, 1st ed. (Cambridge; Cambridge University Press, 2005), 137-139.

²⁶¹ *De Standaard*, 9 juli 1931, 1.

²⁶² *De Roode Vaan*, 27 november 1937, 1; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 198-204.

Met verschillende andere organisaties beschikt de Sovjet-Unie over de volgende sterkten:

RUSSISCHE PYRAMIDE
Stalin.... de bonzen.... het leger....
het volk....!

Staaende leger	2.000.000
Reserve-leger	8.500.000
G.P.Oe.	150.000
Grenswacht	70.000
Plaatselijke politie	60.000
Beschermingscorpsen o.a. voor verkeer en industrie	220.000
	11.000.000

Volk en Staat bracht daarentegen Stalins leiderschap op een heel andere manier in beeld. In deze cartoon zit Stalin bovenaan de Russische piramide, ondersteund door zijn naaste medewerkers en het leger. Helemaal onderaan probeert de gewone bevolking zich staande te houden. Het leed van deze laag blijkt uit de neergevallen figuren, die de ondraaglijke druk van het regime symboliseren. De piramide verbeeldt zo de sociale en politieke machtsstructuur. Het cijfermateriaal onder de prent benadrukt de strikte controle, die het regime uitoefende op het dagelijks leven van de bevolking.²⁶³

De volgende cartoon uit *De Standaard* neemt eveneens het autoritaire bewind van Stalin op de korrel.

Een arbeider is vastgebonden met een touw aan een paal en zijn mond is dichtgesnoerd.

Op de voorgrond verkondigt Stalin via een

« Hallo, Hallo!! Arbeiders van alle landen ! Het is het Russische volk dat tot u spreekt, om u te zeggen hoe gelukkig het is onder het sovjet-regime te leven »

microfoon hoe gelukkig het Russische volk wel niet is, maar de blik van de machteloze man spreekt boekdelen. De dictator verspreidt leugens en verwijst bovendien naar Lenins beroemde oproep om de proletariërs van alle landen te verenigen. Zo nodigt *De Standaard* de lezer uit om twee keer na te denken voor hij meegaat in het communistische verhaal, want de tegenstelling tussen woord en beeld is scherp. Stalins opgewekte retoriek staat namelijk in schril contrast met het beeld van onderdrukte

arbeider. Verder valt het verschil in lichaamsbouw tussen de twee op. Stalin oogt goed gevoed, terwijl de man er verzwakt uitziet, aangezien er jarenlang een schrijnend voedseltekort was in de Sovjet-Unie.²⁶⁴

Volksgenooten ! Dit zal met uw en ons vaderland gebeuren, wanneer de roode vloedgolf over Vlaanderen moest doorbreken. Om dit te beletten, stemt Vlaamsch Nationaal, stemt voor de lijsten met V. N. V.-kandidaten !

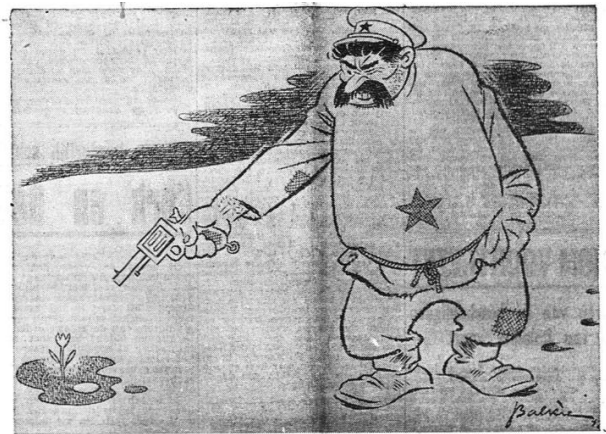
Naar aanleiding van de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 bracht *Volk en Staat* de dreiging van het communisme nog dichterbij huis.²⁶⁵ In de cartoon kijkt een Vlaams gezin, bestaande uit een moeder, vader en kind, lijdzaam toe hoe Stalin, gewapend met hamer en sikkel, door het Vlaamse landschap raast. Hij vernielt de top van een kerktoeren en ook

²⁶³ *Volk en Staat*, 26 september 1937, 6; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 202-203.

²⁶⁴ *De Standaard*, 18 december 1936, 1; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 202-204; Basu en Miroshnik, *Imperialism and Capitalism, Volume I: Historical Perspective*, 177-181, 183-190.

²⁶⁵ Emmanuel Gerard en Frederik Verleden, *De ongrijpbare macht: politieke geschiedenis van België* (Leuven: Acco, 2019), 149-160; De Wever, *Greep naar de macht*, 241-255.

de fabrieken moeten eraan geloven. Het onderschrift spreekt over een rode vloedgolf, die dreigt door te breken. Volgens het partijblad kan deze enkel ingedamd worden door te stemmen op de kandidaten op de lijst van het VNV.²⁶⁶ Ook tijdens de Tweede Wereldoorlog bracht de Vlaams-nationalistische krant geregeld de oorlogszuchtige Stalin in beeld. De cartoonist dreef de spot met zijn agressieve, maar vruchteloze oorlogsvoering. Stalin zou zelfs een lentebloempje aanvallen, wat symbool staat voor de

Stalin en het eerste Lentebloempje.

(Foto Stghel)

zinloosheid van zijn militaire acties. De prent verscheen in februari 1942, ongeveer een halfjaar na de Duitse invasie van de Sovjet-Unie en de oorlogsomstandigheden nog gunstig waren voor de asmogendheden. Stalin draagt opgelapte kleren, wat, net als de cartoon in het nazi-hoofdkwartier aan het einde van de oorlog uit het eerste hoofdstuk, de vermeende schaarste aan materiële middelen weerspiegelt.²⁶⁷ Een compleet ander beeld verscheen aan het einde van de oorlog in de communistische pers. Na de conferentie van Jalta in februari 1945 publiceerde *De Roode Vaan* een prent, waarin Stalin en Lenin opnieuw samen worden afgebeeld, ditmaal triomfantelijk boven een tank, onder de titel 'de bevrijder van de mensheid'. In tegenstelling tot de eerder spottende weergave, verheerlijkt deze cartoon Stalin als grote oorlogsheld en redder van de mensheid. Tegelijkertijd illustreert ze de selectieve ideologische blindheid van het blad, over de binnenlandse repressie en het immense menselijke leed onder Stalins bewind blijft de redactie stil.²⁶⁸

de bevrijder der menschheid

Sovjet-tankisten vertellen

De speciale korrespondant van de « Daily Telegraph » bij Frankfurt aan de Oder schrijft:
« De Sovjet-tankisten die de eersten de nabijheid van Frankfurt bereikten zijn vandaag dicht bij Berlijn den welke onder Sovjet-egtheid, ik heb ze zoo pas bezocht. Onder hen was een tankbatalion der Garde, omgaveerd door kapitein Boekoev, een held van de Sovjetunie. Hij is

3.2 Interne vijanden

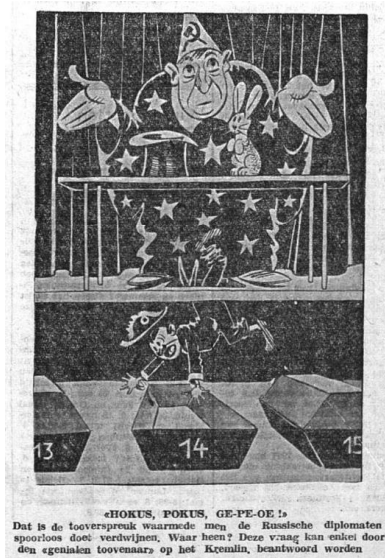
Stalin schakelde tijdens zijn beleid niet alleen opstandige boeren en arbeiders uit, maar na de dood van Lenin in januari 1924 trachtte hij ook zijn politieke rivalen systematisch uit de weg te ruimen om zijn persoonlijke machtspositie te consolideren. In 1922 werd hij benoemd tot de secretaris-generaal van de Communistische Partij, waardoor hij zich in goede positie bevond om de partijstructuur naar zijn hand te zetten. Zo controleerde hij de benoemingen binnen de partij, bouwde hij een netwerk van vertrouwelingen uit en versterkte hij zijn greep op het staatsapparaat. Nochtans wantrouwde Lenin hem en dat uitte hij in zijn testament, dat na zijn overlijden grotendeels verborgen bleef. Bijgevolg kon Stalin met steun van enkele belangrijke figuren zijn beleid gestaag

²⁶⁶ *Volk en Staat*, 15 oktober 1938, 1.

²⁶⁷ *Volk en Staat*, 28 februari 1942, 1.

²⁶⁸ *De Roode Vaan*, 23 februari 1945, 1; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 202-204; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 204, 290-294, 298-299, 310-312.

versterken. Hij richtte bijvoorbeeld de *Trojka* op, een efficiënte besluitvormingsraad, die hem de mogelijkheid bood om politieke tegenstanders via schijnprocessen te deporteren naar werkkampen of uit te schakelen. Vooral vroegere medestanders van de revolutie en intellectuelen vormden zijn doelwit.²⁶⁹ Zowel met kinderlijke als met gruwelijke beeldtaal speelden de cartoonisten van *Volk en Staat* jarenlang in op de terreur van het stalinisme. In

de eerste spotprent voert een goochelaar in een sterrenpak een truc uit op Russische diplomaten, die één voor één onder de tafel verdwijnen. Ze vallen in kleine doodskistjes, terwijl de tovenaars zich onschuldig voordoet. Het beeld visualiseert op speelse maar wrange wijze de zuiveringen binnen het Sovjetapparaat, alsof de diplomaten zomaar in rook zijn opgegaan.²⁷⁰ De tweede cartoonist legt het geweld op indringende wijze bloot door het Kremlin voor te stellen

als een klok waarbij elk uur een lid van de partijtop onthoofd wordt. Stalin neemt daarbij onwrikbaar de positie van twaalf uur in, terwijl Litvinov, minister van Buitenlandse Zaken, op elf uur staat. De prent suggereert bovendien dat het slechts een kwestie van tijd is voor Stalin zelf ten onder gaat aan zijn eigen terreur.²⁷¹ Zijn beleid werd niet alleen gedreven door machtshonger, maar door een diepgeworteld wantrouwen, dat in de secundaire literatuur niet langer wordt omschreven als klassiek Oosters despotisme, maar als paranoïde

verbeelding. Uit angst voor elke vorm van tegenspraak, voortkomend uit minderwaardigheidscomplex, schakelde Stalin systematisch alle kritiek uit. Dit extreme wantrouwen komt treffend tot uiting in een cartoon uit *De Schelde*, waarin een man zijn eigen spiegelbeeld niet meer herkent en zijn eigen reflectie prompt bestempelt als een samenzweerder. De vijanden van het regime bevonden zich dus dichterbij dan ooit, want ze zaten namelijk in Stalins eigen hoofd. Wie hij als vijand bestempelde, werd automatisch beschouwd als een vijand van de staat. De strijd met Leon Trotski vormt het duidelijkste voorbeeld van deze logica.²⁷²

²⁶⁹ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 204-205; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 202-203.

²⁷⁰ *Volk en Staat*, 12 februari 1938, 3; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 202.

²⁷¹ *Volk en Staat*, 26 maart 1938, 5; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 219.

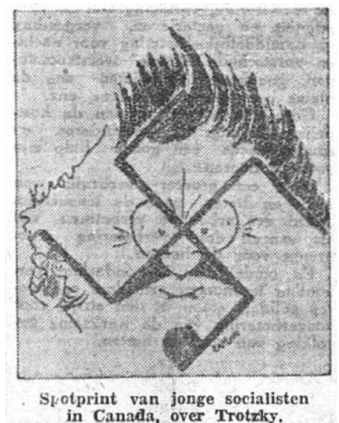
²⁷² *De Schelde*, 10 november 1936, 5; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 204; Raymond Birt, 'Personality and Foreign Policy: The Case of Stalin', in *Political Psychology* 14, nr. 4 (1993), 609-617.

Trotski, die een prominente rol had gespeeld in de Oktoberrevolutie en als minister van Oorlog aanzien genoot binnen de communistische partij, groeide na de dood van Lenin uit tot een geduchte tegenstander van Stalin. Zowel op persoonlijk als op ideologisch vlak botsten de twee hevig met elkaar. Terwijl Stalin zich richtte op de uitbouw van de Sovjet-Unie als een sterke gesloten communistische staat, pleitte Trotski voor de wereldwijde verspreiding van de revolutie. Daarom beschouwde Stalin hem als een existentiële bedreiging voor zijn leiderschap over de USSR. Bovendien keek Trotski neer op Stalin, omdat hij intellectueel inferieur was volgens hem. Dat krenkte Stalins ego nog meer, waardoor de voormalige minister van Oorlog uit de weg geruimd moest worden.²⁷³ Bijgevolg werd Trotski in 1927 uit al zijn functies ontheven en uit vrees voor de terreur vluchtte hij naar het buitenland. Via verschillende omwegen kwam hij terecht in Mexico, waar hij zich politiek bleef

engageren.²⁷⁴ In de loop van de jaren dertig dook Trotski geregeld op in *De Roode Vaan*, waarin hij karikaturaal werd voorgesteld. Door de grillige beeldvorming krijgt zijn voorstelling haast een monsterlijke gedaante, waardoor hij weinig meer weg heeft van de echte Trotski.²⁷⁵ Daarenboven keerde hij in cartoons uit de

communistische pers steevast terug als verrader en als handlander van het fascisme. Net zoals de nazipropaganda, die zijn weg vond in *De Schelde* en in *Volk en Staat*, het beeld van de Joods-Bolsjewiek als gemeenschappelijke vijand cultiveerde, zette *De Roode Vaan* Trotski en Hitler neer als bondgenoten. Opnieuw vloeiden twee vijandbeelden samen in de spotprenten, ditmaal niet vanuit extreemrechtse maar vanuit communistische hoek. Trotskisme en fascisme versmolten tot één geconstrueerde dreiging, die vanuit communistisch perspectief geëlimineerd diende te worden.²⁷⁶ Die voorstelling kan subtiel zijn, zoals de tweede prent van Wil hierboven aantoont.

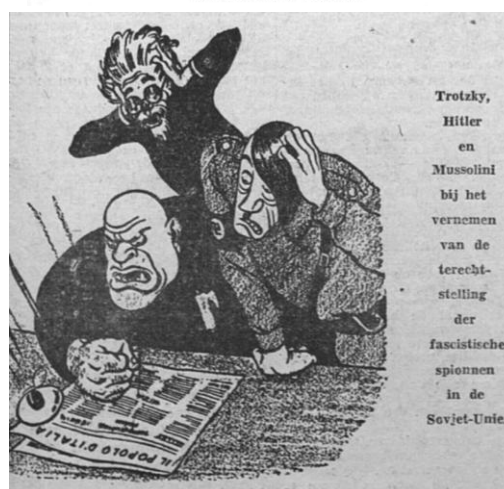
²⁷³ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 204-205; Birt, 'Personality and Foreign Policy', 615-618.

²⁷⁴ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 204-205; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 202-203.

²⁷⁵ *De Roode Vaan*, 18 juli 1937, 1; *De Roode Vaan*, 6 maart 1937, 1; *De Roode Vaan*, 12 juni 1937, 4; Anoniem, *Photograph of Trotsky that was published on the cover of the magazine 'Prozhektor' in January 1924.*, early 1920s, Original publication: Журнал «Прожектор» №1 (23) 15 января 1924 года Immediate source: postcard at auction, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%D0%9B%D0%B5%D0%B2_%D0%94%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%A2%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%BA%D0%B8%D0%B9.jpg.

²⁷⁶ *Volk en Staat*, 9 juli 1941, 1; *De Roode Vaan*, 6 maart 1937, 1; *De Roode Vaan*, 12 juni 1937, 4; *De Roode Vaan*, 27 maart 1937, 7; Verbeek, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 70-72; Bruno De Wever, *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV 1933-1945*. (Tielt: Lannoo, 1994), 301-306.

Op Trotski's borst prijkt het nazilogo.²⁷⁷ Tegelijkertijd zijn er cartoonisten die de samenwerking uitermate expliciet weergegeven, zoals de spotprent rechts, waarin Trotski's gezicht is verwerkt in een hakenkruis. Deze illustratie van de jonge socialisten uit Canada benadrukt hoe diep het internationale vijandbeeld rond Trotski verankerd was.²⁷⁸

De bovenstaande illustraties verbeelden telkens de vermeende connectie tussen het fascisme en Trotski. In de eerste spotprent stuurt Hitler Trotski persoonlijk aan om mensen neer te schieten of neer te steken, alsof hij een lid is van de Gestapo. De tweede cartoon toont dan weer een agent van het Duitse repressieapparaat, die een bokaal met pestbacillen vasthoudt. Deze ziekteverwekkers zouden het politieke en economische leven van alle volkeren besmetten. De meest herkenbare pestbaci is Trotski, herkenbaar aan zijn witte haren, sikje en ronde brillette.²⁷⁹ De volgende prent vormt een reactie op een artikel uit *De Standaard*. De centrumrechtse krant noemt Trotski, in tegenstelling tot Stalin, wel een zuivere marxist en communist. Volgens *De Roode Vaan* is dat geen verrassing, aangezien

²⁷⁷ *De Roode Vaan*, 6 maart 1937, 1; *De Roode Vaan*, 12 juni 1937, 4.

²⁷⁸ *De Roode Vaan*, 27 maart 1937, 7.

²⁷⁹ *De Roode Vaan*, 9 april 1938, 3.

reactionairen en fascistenaamde zuivere communisten zoals Trotski bepaalde denkbeelden influisteren. Als papegaai geeft Trotski deze kritiekloos door aan de arbeiders, die hem gretig aanhoren. Zo lokt hij protest uit om de arbeidsstrijd in diskrediet te brengen.²⁸⁰ In de vierde spotprent verschijnt Gestapoleon-Trotsky, een samenvoeging van Gestapo, Napoleon en Trotski, die zijn mars richting Moskou voorbereidt. De cartoon verwijst opnieuw naar de Franse keizer Napoleon, meer bepaald naar zijn rampzalige veldtocht naar Moskou in 1812. Hoewel het Franse leger de stad uiteindelijk bereikte, zorgden de barre winter en de tactiek van de verschroeide aarde ervoor dat de troepen zich niet konden bevoorraden, met massale sterfte tot gevolg. De tekenaar laat doorschemeren dat Trotski's onderneming eveneens zal uitlopen op een fiasco, ook al heeft hij de steun van nazi-Duitsland.²⁸¹ De prent past binnen een propagandistische verheerlijking van de Sovjet-Unie als militaire wereldmacht. In het communistische discours domineert het beeld van de USSR als onaantastbare en superieure natie ten opzichte van de Europese mogendheden.²⁸² Nochtans contrasteert deze voorstelling scherp met de geopolitieke realiteit van de jaren dertig, waarin de Sovjet-Unie zich eerder in een kwetsbare positie bevond. De laatste cartoon toont Trotski als een trouwe bondgenoot van de As Rome-Berlijn. Wanneer hij samen met Mussolini en Hitler via een Italiaanse krant het nieuws verneemt dat fascistische spionnen in de Sovjet-Unie terechtgesteld zijn, zit hij met zijn handen in het haar. In vergelijking met de eerste tekening oogt hij in een half jaar tijd al een stuk ouder door zijn witte haren en zijn voorhoofdrimpels.²⁸³

De terechtstellingen in de USSR leidden ook tot reacties vanuit Vlaams-nationalistische hoek, zoals te zien is in *De*

Schelde. Het onderschrift van deze cartoon benadrukt dat Stalin niet lijkt te begrijpen waarom dit zoveel commotie veroorzaakt. Het gaat immers slechts om zestien trotskisten, waaronder Zinovjev, Kamenev en Smirnov, die een belangrijke rol speelden in de Russische revolutie maar daarna in ongenade zijn gevallen bij de Sovjetleider.²⁸⁴ Stalin wijst erop dat er tijdens de Spaanse Burgeroorlog en door de binnenlandse terreur al veel meer slachtoffers zijn gevallen. Op het

²⁸⁰ *De Roode Vaan*, 6 november 1937, 1.

²⁸¹ *De Roode Vaan*, 20 februari 1937, 1; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 202-203.

²⁸² Vandenabeele en Degruyter, 'De Rode Vaan'; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 201-204.

²⁸³ *De Roode Vaan*, 19 juni 1937, 1.

²⁸⁴ *De Schelde*, 20 september 1936, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 204-205.

- Nu wat zegt ge er van, kameraden?
Vadertje Stalin denkt toch aan alleman nietwaar?
(« Il 420 », Florenz.)

einde oppert hij dat het VNV fascisme is en fascisme gelijkstaat aan moord, terwijl hij ironisch genoeg zelf bloed aan zijn handen heeft.²⁸⁵ Evenzo dreef *Volk en Staat* de spot met Stalins verregaande zuiveringsprocessen. Volgens deze cartoon, overgenomen van het Italiaanse propagandacentrum *Istituto Luce*, was Stalin zo geobsedeerd door Trotski dat hij zelfs militairen zou trainen om zijn rivaal onmiddellijk te herkennen en hem neer te schieten. Ook al verbleef Trotski in Mexico, vadertje Stalin hield hem voortdurend in gedachten. Uiteindelijk werd Trotski in 1940 omgebracht door een agent van het Sovjetregime.²⁸⁶ De uitschakeling van Trotski en van andere vermeende vijanden illustreert hoe

Stalin zijn macht consolideerde via bureaucratische controle, ideologische zuiveringen en een steeds radicaler wordende argwaan tegenover elke vorm van dissidentie. Wat begon als een interne partijstrijd groeide uit tot een totalitaire logica waarin, afwijking gelijkstond aan verraad.²⁸⁷

3.3 Kameraden op het internationale toneel

Naast de verheerlijking van Stalin schonk *De Roode Vaan* ook aandacht aan andere prominente communistische leiders uit verschillende landen. Willyam, het pseudoniem van Willy Michaux, huiscartoonist van de Franse tegenhanger van het communistische blad, *Le Drapeau Rouge*, omschreef hen stevast als kameraden en beeldde hen op respectvolle wijze af.²⁸⁸ Onder de geportretteerden bevonden zich onder meer Joseph Jacquemotte, de

leider van de Belgische Communistische Partij, José Díaz, secretaris van de Spaanse communistische partij, en Georgi Dimitrov, die eerder al aan bod kwam in het deel over de Rijksdagbrand.²⁸⁹ Daarnaast berichtte het communistische blad positief over Maxim Litvinov, Sovjetminister van Buitenlandse Zaken. In het weekblad

²⁸⁵ *De Schelde*, 20 september 1936, 1.

²⁸⁶ *Volk en Staat*, 23 juni 1937, 8; Arthurs en Ferris, "The Way We Were": Everyday Life in Fascist Italy and Lessons of Alltagsgeschichte', 216; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 204-205; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 202-203; Birt, 'Personality and Foreign Policy', 616-619.

²⁸⁷ Birt, 'Personality and Foreign Policy', 609-623.

²⁸⁸ 'Willy Michaux'.

²⁸⁹ *De Roode Vaan*, 4 september 1937, 1; *De Roode Vaan*, 8 januari 1938, 1; *De Roode Vaan*, 2 mei 1936, 1.

verschenen bijgevolg fotorealistische portretten van hem.²⁹⁰ Eind jaren twintig en in de jaren dertig speelde hij een belangrijke rol in de internationale profilering van de Sovjet-Unie. Zo zorgde hij onder andere voor de ondertekening van het Kellogg-Briandpact door de Sovjet-Unie in 1928, nam hij deel aan de

ontwapeningsconferentie in Genève tussen 1932 en 1934, en bevorderde hij de aansluiting van de Sovjet-Unie bij de Volkenbond in 1934.²⁹¹ Daarom noemt het onderschrift van de tweede prent hem bijvoorbeeld een krachtige verdediger van de vrede.²⁹² In *De Schelde* kreeg hij echter een norsere uitstraling, maar dat betekende echter niet dat hij altijd negatief werd voorgesteld, zoals de tweede prent uit 1935 laat zien. Hoewel de tekenaar zijn lichaamsbouw in de verf zet, wordt hij niet neergezet als een vreselijke communist.²⁹³ Over het algemeen bleef het Vlaams-nationalistische blad vrij onverschillig over hem en opvallend genoeg belichtte vooral *De Standaard* hem en zijn beleid op een negatieve manier.

Zo publiceerde de centrumrechtse krant op 6 november 1934 een cartoon over de ontwapeningsconferentie in Genève. Een imposante Russische man vraagt een politieagent, een personificatie van de Volkenbond, dringend om hulp. Hij voelt zich bedreigd door twee omstaanders, namelijk door Japan en door Duitsland, die echter worden afgebeeld als kleine, schijnbaar onschuldige figuren. Door de contrasten in grootte en houding wekt de prent de indruk dat de dreiging overdreven is, zeker gezien de geografische omvang van de Sovjet-Unie in vergelijking met de twee andere staten. *De Standaard* uitte daarmee kritiek op de Russische betrokkenheid bij de Volkenbond. Moskou probeerde vooral

²⁹⁰ *De Roode Vaan*, 15 september 1934, 3; *De Roode Vaan*, 6 augustus 1938, 1; Georges Devred, 'Mr Litvinoff (conference du desarmement 1932)' Photo originale G.DEVRED / ROL, 11 februari 1932, 11 februari 1932, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Maxim_Litvinov_1932.jpg.

²⁹¹ Marlies Ter Borg, 'Reducing Offensive Capabilities. The Attempt of 1932', in *Journal of Peace Research* 29, nr. 2 (1992), 147-158; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 218-219, 238-239.

²⁹² *De Roode Vaan*, 6 augustus 1938, 1.

²⁹³ *De Schelde*, 23 april 1932, 4; *De Schelde*, 16 november 1933, 2; *De Schelde*, 24 april 1935, 6.

zijn eigen belangen veilig te stellen en had minder oog voor het streven naar echte internationale vrede.²⁹⁴ Ironisch genoeg kwam de Sovjet-Unie enkele jaren later tijdens de Tweede Wereldoorlog daadwerkelijk klem te zitten tussen twee vijanden, met name nazi-Duitsland en het Japanse Keizerrijk.²⁹⁵

In de tussentijd had Frankrijk een niet-aanvalspact gesloten met de Sovjet-Unie, wat in september 1934 leidde tot de toetreding van de USSR tot de Volkenbond.²⁹⁶ *De Standaard* wantrouwde deze aansluiting, wat blijkt uit een

De Volkenbond en de Sovjets.
(Kladderadatsch, Deutschland).

cartoon die in april 1936 in het blad verscheen. Litvinov wordt afgebeeld als een prooi die opgeslokt is door een slang, waarvan de huid bedekt is met Sovjetsterren. De Volkenbond krijgt de gedaante van een hulpeloos konijn, wat de dreiging uitdrukt dat de USSR of het communisme de organisatie uiteindelijk zal domineren of ondergraven.²⁹⁷ Vervolgens sloten de Sovjet-Unie en Frankrijk in mei 1935 een wederzijds bijstandsverdrag als reactie op de woelige politieke tijden. Groot-Brittannië had recent de Duitse herbewapening goedgekeurd, de rol van Mussolini bleef dubieus en Amerika bleef vasthouden aan haar isolationistische houding. Rond diezelfde tijd tekende de Sovjet-Unie eveneens een verdrag met Tsjechoslowakije, dat zich bedreigd voelde door nazi-Duitsland. Daar stond in dat Moskou enkel

militair zou tussenkomen

als ook Frankrijk daadwerkelijk in actie kwam, zoals bepaald in het Frans-Tsjecho-Slowaaks bijstandsverdrag.²⁹⁸ Tegen deze achtergrond verscheen in *De Schelde* een spotprent van de Franse politicus Pierre-Étienne Flandin en Joseph Stalin. Ze lezen de kranten over het Russisch-Tsjecho-Slowaakse militaire akkoord. Op Stalins schouder tikt de geest van de tsaar Nicolaas II, die hem waarschuwt voor militaire verbintenissen. Door het akkoord met Frankrijk, zo stelt hij, bevindt de Sovjet-Unie zich opnieuw op hetzelfde punt als in 1914. Rusland maakte toen namelijk deel uit van de Triple Entente met Frankrijk en Groot-Brittannië, een bondgenootschap dat mee de weg plaveide naar de Eerste Wereldoorlog. Eveneens voorspelt het schilderij

De Tsaar tot Stalin en Flandin: «Goed gewerkt, mijn kindertjes, wij staan nu weer op hetzelfde punt als in 1914. Wij kunnen van meet af herbeginnen!»

²⁹⁴ *De Standaard*, 6 november 1934, 2.

²⁹⁵ Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 219-222.

²⁹⁶ Van de Meerse, *Internationale politiek 1815-2005*, 238.

²⁹⁷ *De Standaard*, 1 april 1936, 10.

²⁹⁸ Van de Meerse, *Internationale politiek 1815-2005*, 239.

in de achtergrond niet veel goeds, aangezien een skelet een mes met het woord 'oorlog' erop aan het slijpen is. De cartoon dient dus als onheilspellende waarschuwing dat de geschiedenis zich zomaar kan herhalen. Stalin heeft duidelijk geen lessen getrokken uit de Grote Oorlog.²⁹⁹

Wat later, in 1936, vonden in Frankrijk belangrijke verkiezingen plaats waarbij de linkse Volksfrontcoalitie, bestaande uit socialisten, communisten en radicalen, een klinkende overwinning behaalde. De nieuwe regering voerde een reeks progressieve hervormingen door, maar de reacties daarop waren in de Vlaamse dagbladpers nogal verdeeld.³⁰⁰ *De Schelde* vreesde vooral dat het linkse gedachtegoed met de zuiderwind naar België zou overwaaien, zoals het onderschrift van deze spotprent duidelijk maakt. Een indrukwekkende parade trekt door de straten, geleid door prominente leiders van het Volksfront zoals Édouard Herriot, Édouard Daladier en Léon Blum. Ze zwaaien met vlaggen, waarop communistische symbolen prijken, en dragen frygische mutsen. De muts staat sinds de Franse Revolutie symbool voor vrijheid, maar is in deze cartoon ook voorzien van

PARADE DER BONZEN VAN HET FRANSCH VOLKSFRONT
Bovenstaande karikatuur verscheen in de «Elzässer Kurier» te Colmar. — Achter de rode vaan ziet men Cachin, Herriot, Daladier, Blum, Frot en Cot, de aanvoerders van het Volksfront. Het zaad, door Moskou uitgestrooid, is spoedig aan het kiemen gegaan. Met den Zuiderwind waait alles van Frankrijk naar België over.

een hamer en

sikkel. Deze beeldspraak nodigt uit tot nadenken over de spanningen tussen verlichte waarden en een communistisch regime. Vrijheid van meningsuiting lijkt bijvoorbeeld onverenigbaar met een totalitair systeem, dat afwijkende meningen onderdrukt en streeft naar volledige controle.³⁰¹ Verwijzingen naar de Franse Revolutie kwamen geregeld voor in het bronnenmateriaal, zoals ook deze illustratie aan de rechterzijde uit *De Standaard* laat zien. Een communist stelt een Franse politicus uit het Volksfront gerust dat het communisme in Frankrijk volledig aansluit bij oude Franse tradities. Dezelfde vertrouwde methoden zullen dus gehanteerd worden, verwijzende naar de guillotine.³⁰²

²⁹⁹ *De Schelde*, 22 maart 1936, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 131-133, 239.

³⁰⁰ Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 205.

³⁰¹ *De Schelde*, 15 mei 1936, 1; Yvonne Korshak, 'The Liberty Cap as a Revolutionary Symbol in America and France', *Smithsonian Studies in American Art* 1, nr. 2 (1987), 53-69.

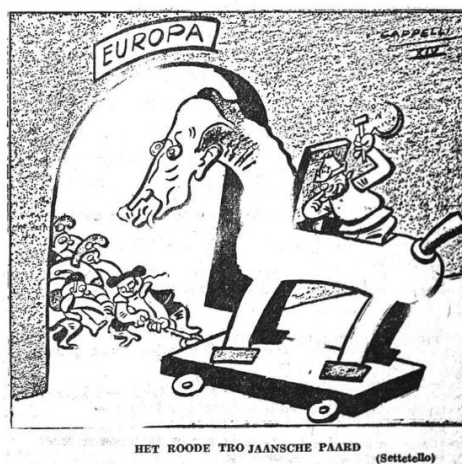
³⁰² *De Standaard*, 30 september 1936, 10.

Daarnaast nam huiscartoonist van *De Standaard*, Frans Van Immerseel, premier Léon Blum scherp op de korrel als het gezicht van de linkse Volksfrontcoalitie. Terwijl Frankrijk figuurlijk verstikt raakt in de dwingende greep van het communisme, laat Blum zich ogenschijnlijk geruststellend wiegen in de armen van Litvinov. Van Immerseel drijft daarmee de spot met het vermeende naïeve vertrouwen van het Volksfront in de Sovjet-Unie, alsof Blum zich vrijwillig en zonder argwaan overgeeft aan een macht, die zijn land

net onder druk zet. Daarnaast spot Van Immerseel met Blums uiterlijk, want hij ziet er onverzorgd en uitgemergeld uit. Daarenboven draagt Litvinov in de prent een Franse baret, een ironisch detail dat ook terugkomt in Van Immerseels individuele karikatuur van de Sovjetminister.³⁰³

Zowel in *De Standaard* als in *De Schelde* leefde sterk het idee dat de verkiezingsuitslag de communistische vijand had binnengebracht, en dat kwam ook visueel tot uiting.³⁰⁴ Zo toont de eerste cartoon aan dat Frankrijk onder leiding van Léon Blum het rode paard van Troje had binnengehaald. In de cartoon heeft het

paard het hoofd van Blum gekregen, terwijl de Griekse soldaten vervangen zijn door een communist. Volgens *De Schelde* haalde Frankrijk zo het communisme over de Europese grenzen, met alle gevolgen van dien.³⁰⁵ De tweede cartoon toont Marianne, de belichaming van Frankrijk, die de Franse grenzen aan het verstevigen is, wat bijvoorbeeld wijst naar de diplomatieke akkoorden, die Frankrijk sloot midden jaren dertig. Volgens *De Standaard* beseft ze echter niet dat de ware vijand zich

³⁰³ *De Standaard*, 21 augustus 1936, 1; *De Standaard*, 2 december 1936, 3; *De Standaard*, 6 februari 1937, 3; Anoniem, *Léon Blum en 1936*, 1936, 1936, Gettyimages, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:L%C3%A9on_Blum_1936.jpg.

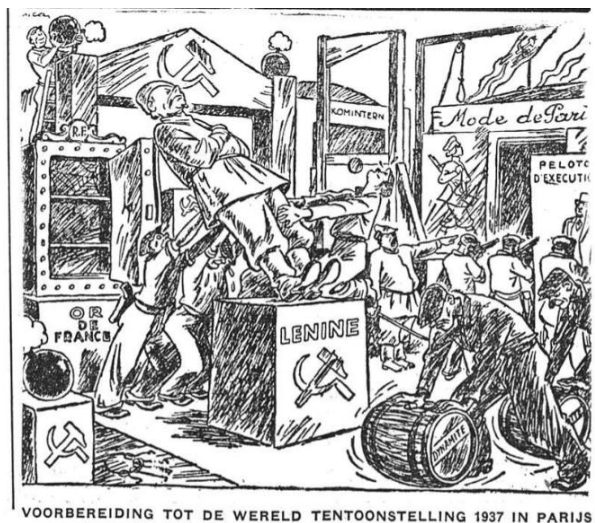
³⁰⁴ *De Schelde*, 10 september 1936, 5; *De Standaard*, 28 oktober 1936, 10.

³⁰⁵ *De Schelde*, 10 september 1936, 5.

eigenlijk al geïnstalleerd heeft in het land.³⁰⁶ Daarnaast verschijnt Marianne in een illustratie waarin Groot-Brittannië uitlegt waarom het zich niet aansloot bij het Frans-Russische bijstandsverdrag, maar wel de Duitse herbewapening door de vingers zag. John Bull waarschuwt haar dat ze onder het puin dreigt te belanden. Hij steekt geen enkel handje toe om het standbeeld van een communist overeind te houden, ook al valt het beeld mogelijks op Mariannes hoofd.³⁰⁷ De beeldtaal van een vallend standbeeld keerde later terug in een spotprent over de wereldtentoonstelling van 1937 in Parijs.

Decorbouwers proberen krampachtig met man en macht Lenin weer op zijn sokkel te hijsen, een symbolische voorstelling van Frankrijk dat tracht het communistische beleid een positief imago te geven, nu het land nauwer samenwerkt met de Sovjet-Unie.³⁰⁸ Toch is het belangrijk te benadrukken dat het Frans-Russische bijstandsverdrag uiteindelijk een stille dood stierf. Frankrijk wilde niet te nauw met de Sovjet-Unie samenwerken zodat het land zich niet volledig diplomatiek afsloot van nazi-Duitsland.³⁰⁹

Toch was de dubbele agenda van Frankrijk op dat moment nog niet algemeen bekend, wat huiscartoonist Pik van *De Schelde* ertoe bracht om enkele politieke gebeurtenissen uit 1936 satirisch samen te vatten. Op de prent valt meteen de flirterige houding van Marianne op tegenover Sovjetleider Stalin op. Het schaamrood staat haar op de wangen. Aan Stalins zijde staan Mongoolse

³⁰⁶ *De Standaard*, 28 oktober 1936, 10; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 239-240.

³⁰⁷ *De Standaard*, 2 september 1936, 10; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 239-240.

³⁰⁸ *De Schelde*, 14 november 1936, 5; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 239-240.

³⁰⁹ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 240.

soldaten, wat verwijst naar de inlijving van Mongolië als satellietstaat van de Sovjet-Unie sinds 1924. Aan Mariannes kant staan Ethiopische militairen, wat duidt op de gezamenlijke diplomatieke houding van Frankrijk en de Sovjet-Unie tijdens de Abessijnse crisis tegen Italië. Het onderschrift stelt dat beide kampen niet zullen wijken voor nazichantage, maar samen met de Mongoolse en Ethiopische troepen zullen strijden voor het behoud van de Europese beschaving. Die boodschap is bijzonder ironisch, want het beleid van Stalin botste immers fundamenteel met de waarden van de liberale Europese democratieën.³¹⁰

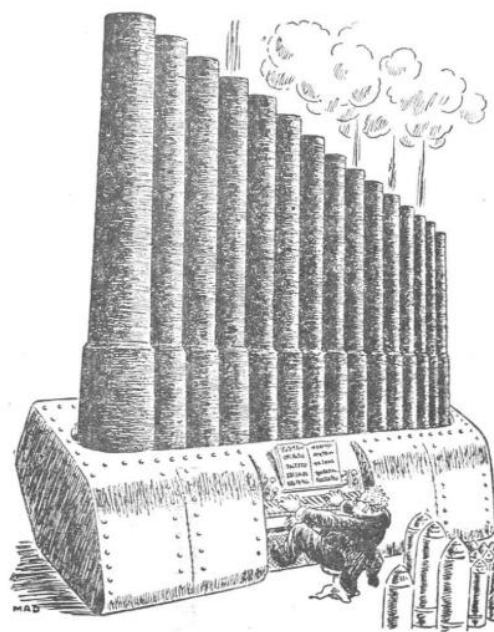
DE BRANDSTICHTERS VAN MOSKOU

Een laatste maal herinneren wij u aan de hachelijke voorspelling van «Le Peuple» en «De Volksgazet»: Na Spanje, Frankrijk — na Frankrijk, België! — «Ja, zeker, op 24 Mei!» voegde «De Volksgazet» er bij. Van lederen kiezer, van elke stem, hangt het af of deze voorspelling ja of neen vandaag bewaarheid wordt. Een zegenpraal van links in België zal ons land spoedig overleveren aan de brandstichters van Moskou en hunne trawanten van allerlei pluimage

Naar aanleiding van de Belgische parlementsverkiezingen op 24 mei 1936 werd deze propagandaprent gepubliceerd in *De Standaard*. De krant nam een waarschuwing over uit de kranten *Le Peuple* en *De Volksgazet*. Huiscartoonist Van Immerseel maakte er bijgevolg deze tekening van. Stalin gebruikt een blaasbalg om het vuur groter te maken. Nadat Spanje en Frankrijk al figuurlijk in vlammen zijn opgegaan, wordt nu gesuggereerd dat ook België dreigt te bezwijken onder een linkse machtsgreep. De prent attendeert erop dat een socialistisch of communistisch bewind het land zou uitleveren aan de brandstichters van Moskou, die België vervolgens financieel zouden pluimen. De cartoon brengt op dramatische wijze naar voren dat een linkse regering niet zelfstandig zou handelen, maar in dienst zou staan van Sovjetbelangen.³¹¹

DE GALLISCHE HAAN: Hij ziet slechts het lokaas! » (UR Cilsac, « anti-communistische documenteering », Toulousestraat, 3, Brussel).

HET SOVJET-ORGEL. — De hymne aan den vrede, uitgevoerd door Litvinov op het Europeesch concert. (Uit het November-nummer van Cilsac, « anti-communistische documenteering », Toulousestraat, 3, Brussel).

³¹⁰ *De Schelde*, 5 april 1936, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 239-240.

³¹¹ *De Standaard*, 24 mei 1936, 1; De Wever, *Greep naar de macht*, 122; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 239-245.

Daarnaast nam de centrumrechtse krant ook spotprenten over van CILACC, *Centre International de Lutte Active Contre le Communisme*. Deze organisatie publiceerde in het tijdschrift *Anticommunistische Documentatie* dikwijls polemische cartoons, die het communisme als een gevaarlijke bedreiging afschilderden. De bovenstaande tekeningen zijn vermoedelijk gemaakt door de Franse cartoonist Jean Mad, die reageerde op de linkse ontwikkelingen in zijn thuisland.³¹² In de eerste spotprent voedert Litvinov bijvoorbeeld een haan, het nationale dier van Frankrijk, met graan uit een pakje, dat eigenlijk een verdrag is. De haan heeft niet door dat de Sovjetminister een mes achter zijn rug verstoppt om het dier te slachten. Een skelet, die een koksmuts en keukenschort draagt, staat in het restaurant 'Komintern' te wachten op het stukje kip.³¹³ Komintern, ook wel de derde Communistische Internationale genoemd, werd opgericht in 1919 de communistische revolutie wereldwijd te verspreiden en om banden aan te knopen met linkse partijen buiten de Sovjet-Unie.³¹⁴ In de tweede cartoon speelt Litvinov hartstochtelijk op een orgel de hymne van de vrede tijdens het Europese concert, maar de orgelpijpen zijn vervangen door kanonnen en achter hem staan bommen opgesteld. Dit ironisch beeld benadrukt de schijnheiligheid van de zogenaamd vredelievende Sovjet-Unie.³¹⁵

3.4 Een pact tegen alle verwachting in

Hoewel het communisme en het nazisme allebei een totalitair karakter vertonen, stonden ze in de jaren dertig

lijnrecht tegenover elkaar als ideologische aartsvijanden. Dit komt nogmaals duidelijk naar voren in deze cartoon uit *De Standaard*, die verwijst naar de jaarlijkse bijeenkomst van nationaalsocialisten in Neurenberg. Hitler haalde in zijn toespraak Hitler fel uit naar het bolsjewisme.³¹⁶ Daarom zit de communist, herkenbaar aan de ster op zijn hoed, gevangen in een schandblok. Hij heeft veel bekijks door Duitse toeschouwers, want hij is de grootste publieke vijand van dat moment.³¹⁷ Volgens *De Roode Vaan* was de Führer daarentegen vooral bang voor het

communisme. Hij zag de USSR als een geduchte tegenstander en dat thema keerde dan ook herhaaldelijk terug in

³¹² Vints, 'Fear for communism. Anticommunism in Belgium, 1920-1960', 6-8.; 'Jean Mad', lambiek.net, geraadpleegd 18 mei 2025, https://www.lambiek.net/artists/m/mad_jean.htm; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 239-240.

³¹³ *De Standaard*, 17 februari 1937, 2; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 239-245.

³¹⁴ Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 199-204.

³¹⁵ *De Standaard*, 24 februari 1937, 10.

³¹⁶ Adolf Hitler, *Speech of Chancellor Hitler at Nuremberg, September 9, 1936.*, International Conciliation: Documents of the American Association for International Conciliation 324,2 (New York: Carnegie endowment for international peace, 1936), 531.

³¹⁷ *De Standaard*, 14 oktober 1936, 10.

de spotprenten van het communistische weekblad. Zo vlucht Hitler in de cartoon aan de rechterzijde angstig weg voor de opkomende zon met hamer en sikkel in. Dit is een krachtige metafoor voor is de dreigende opkomst van het communisme midden jaren dertig. Bovendien is het opmerkelijk dat de microfoon, als symbool voor propaganda, een prominente plaats inneemt in de spotprent.³¹⁸ Naast Hitlers angst toont het blad ook de benarde geopolitieke positie, waarin hij zich bevindt. Duitsland zit geografisch ingeklemd tussen het Westen en

de Sovjet-Unie, maar Hitlers houding ten opzichte van beide verschilt sterk. Naar het westen toe doet hij zich voor als een lief en onschuldig meisje, terwijl hij een gasmasker draagt en wapens vasthoudt wanneer hij naar het oosten kijkt. Deze beeldtaal toont niet alleen Hitlers schijnheilige houding tegenover het Westen, dat hij begin jaren dertig probeerde te paaien omdat Duitsland militair en economisch nog niet klaar was voor een nieuwe oorlog, maar legt vooral ook de nadruk op zijn uitgesproken agressieve intenties ten aanzien van de Sovjet-Unie.³¹⁹ In de derde cartoon staart Hitler somber en peinzend voor zich uit, want ook hier wordt hij afgebeeld tussen

twee vuren. Zowel op binnenlands als op buitenlands vlak vormt het communisme een obstakel voor zijn beleid en zijn expansieplannen. Daarom droomt hij van een tweezijdig kanon, waarmee hij de Duitse arbeidersklasse en de communisten in de Sovjet-Unie tegelijk kan uitschakelen.³²⁰

Eind jaren dertig namen de internationale spanningen echter toe naarmate de territoriale ambities van nazi-Duitsland steeds minder in te tomen bleken. Zeker na de concessies van het Verdrag van München stelde Hitler steeds scherpere eisen. Stalin was misnoegd dat hij niet uitgenodigd was voor deze conferentie, maar de internationale situatie vereiste meer dan ooit samenwerking tussen de westerse mogendheden en de Sovjet-Unie om een antwoord te bieden op Hitlers expansiepolitiek. Nadat Hitler zijn ideeën over Danzig en de Danzig-corridor uit de doeken had gedaan, liet Groot-Brittannië de appeasementpolitiek varen en besloot het land kordater op te treden, want ondertussen circuleerden er geruchten dat nazi-Duitsland via deze havenstad wapens zou binnensmokkelen in Europa. Frankrijk en Groot-Brittannië boden daarop veiligheidsgaranties aan Polen, al was het onderlinge vertrouwen fragiel sinds de ontmanteling van Tsjecho-Slowakije. Gesterkt door deze steun wees Polen Hitlers eis om Danzig terug te geven af, maar dat was een probleem voor Hitler, want hoe kon hij dan Polen

³¹⁸ *De Roode Vaan*, 23 november 1935, 1; *De Roode Vaan*, 4 april 1936, 5.

³¹⁹ *De Roode Vaan*, 8 juni 1935, 3; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 199-204; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 2204-205.

³²⁰ *De Roode Vaan*, 6 juli 1935, 1;.

in handen krijgen zonder een totale oorlog uit te lokken. De Sovjet-Unie leek op dat moment een mogelijke bondgenoot, maar voerde op haar beurt onderhandelingen met Frankrijk en Groot-Brittannië. Die gesprekken verliepen echter stroef, aangezien Polen categoriek weigerde het Rode Leger toegang te verlenen tot zijn grondgebied uit vrees voor territoriale annexatie. Ook de Baltische staten hielden de Sovjet-Unie liever op afstand uit bezorgdheid over hun soevereiniteit. Frankrijk en Groot-Brittannië stonden bovendien huiverig tegenover een alliantie met het dictatoriaal regime van Stalin.³²¹ De cartoon verbeeldt op ironische wijze hoe het Kremlin enkele Britse diplomaten ontving, want voordat de gesprekken konden beginnen, moesten zij hun hoofden eerst in de kleedkamer afgeven.³²²

Nadat de onderhandelingen met Groot-Brittannië en Frankrijk voor de zoveelste keer volledig vast waren gelopen, koos de Sovjet-Unie uiteindelijk voor een onverwachte toenadering tot nazi-Duitsland. Op 23 augustus 1939 ondertekenden beide partijen het Molotov-Ribbentroppact, genoemd naar de nieuwe Sovjetminister van Buitenlandse Zaken Vjatsjeslav Molotov, uiterst rechts in de foto, en Duits minister van Buitenlandse Zaken Joachim von Ribbentrop, uiterst links in de foto.³²³ In het verdrag beloofden nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie

Een herinnering aan d. onderteekening van het Duitsch-Russisch Verdrag te Moskou: Van I.n.r. Von Ribbentrop en Molotow. (Foto « Volk en Staat »)

elkaar wederzijdse neutraliteit in geval van oorlog. Pas tijdens de Neurenbergprocessen in 1946 kwam aan het licht dat het pact ook een geheim aanvullend protocol bevatte. Daarin verdeelden beide regimes Oost-Europa in invloedssferen. Het westen van Polen zou onder Duitse controle vallen, terwijl het oostelijke deel en de Baltische staten aan de Sovjet-Unie werd toegewezen. Het nieuws dat deze ideologische aartsvijanden een akkoord hadden gesloten, verspreidde zich razendsnel.³²⁴

³²¹ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 247-259; Luc De Vos, *De Tweede Wereldoorlog*, 24-28..

³²³ *Volk en Staat*, 12 november 1940, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 259-260.

³²⁵ Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 205.

In de eerstvolgende dagen bereidde nazi-Duitsland zich voor op de onmiddellijke inlijving van Polen, maar op 25 augustus liet Italië weten dat het niet aan de oorlog zou deelnemen.³²⁶ De cartoon aan de linkerzijde, afkomstig uit *Volk en Staat* en overgenomen van een Japanse krant, toont hoe Hitler probeert Italië en de Sovjet-Unie tot

samenwerking te bewegen. Mussolini klimt echter in een boom uit angst voor de beer, het nationale dier van Rusland.³²⁷ Eén van de kenmerken van het Italiaanse fascisme is namelijk de diepgewortelde ideologische afkeer tegenover het communisme, maar Mussolini begreep maar al te goed waarom Hitler een alliantie met de Sovjet-Unie aanging. Hij erkende dat het Molotov-Ribbentroppact voor Duitsland vooral een pragmatische zet was om het Duitse Rijk uit te breiden, en realiseerde zich dat dit bondgenootschap eerder van tijdelijke aard zou zijn.³²⁸

Bijgevolg staken de Duitse troepen op 1 september 1939 de Poolse grens over, wat algemeen wordt beschouwd als het begin van de Tweede Wereldoorlog. Een dag later deden Frankrijk en Groot-Brittannië nog een laatste poging om de gemoederen te bedaren, onder meer door bemiddeling via Mussolini, maar dit bleek tevergeefs. Toen Hitler niet inging op het ultimatum dat beide landen stelden, verklaarden zij op 3 september de oorlog aan Duitsland. Veertien dagen later viel het Rode Leger Polen binnen vanuit het oosten. Door de snelle militaire opmars van zowel Duitsland als de Sovjet-Unie werd de Vierde Poolse Deling in slechts enkele weken tijd een feit, gezien de passieve houding van Frankrijk en Groot-Brittannië. Door het Molotov-Ribbentroppact, ook wel het Duivelspact genoemd, maakte de USSR niet alleen aanspraak op oost-Polen, maar ook op Estland, Letland en Litouwen. Hoewel de Baltische staten met grote argwaan keken naar de expansiedrang van de Sovjet-Unie, kwamen ze toch onder Sovjetinvloed te staan. Moskou dwong de regeringen van Estland, Letland en Litouwen om de stationering van Sovjettroepen in hun grondgebied toe te staan. Zo kon de USSR haar greep op de Finse Golf versterken. Daarnaast legde de Sovjet-Unie ook aan Finland vergelijkbare strategische eisen op. Stalin wou namelijk delen van Karelië in handen krijgen met het oog op een betere bescherming van de strategisch gelegen havenstad Leningrad. De Finse regering wees het Sovjetvoorstel resoluut af, aangezien ongeveer tien procent van de bevolking in het geëiste gebied woonde. Bijgevolg negeerde de Sovjet-Unie het niet-aanvalsverdrag van 1932 en viel het Finland op 30 november 1939 binnen. Hoewel de Sovjet-Unie zowel militair als demografisch duidelijk een overwicht had, boden de Finse troepen tegen alle verwachtingen in langdurig en effectief verzet. In de eerste fase van het conflict speelden het moeilijk doordringbare landschap en de kennis ervan een doorslaggevende rol. Tijdens de tweede fase kregen de Russische troepen te maken met extreme kou, zware sneeuwval en dichte bebossing. Op ski's wisten de Finnen zich soepel door het gebied te

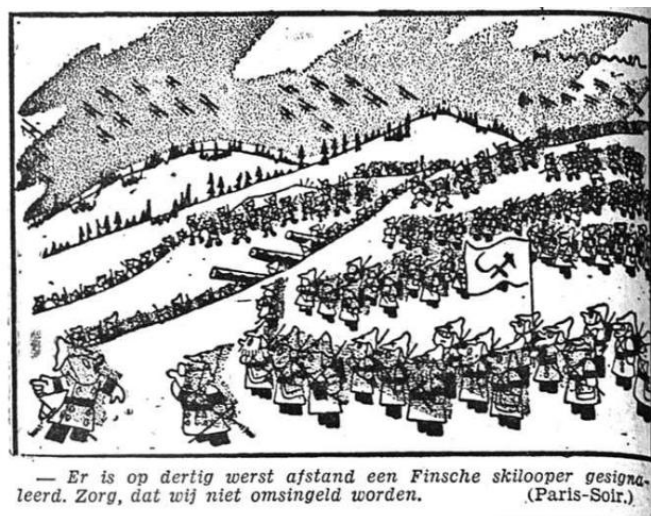
³²⁶ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 260.

³²⁷ *De Standaard*, 21 februari 1940, 8.

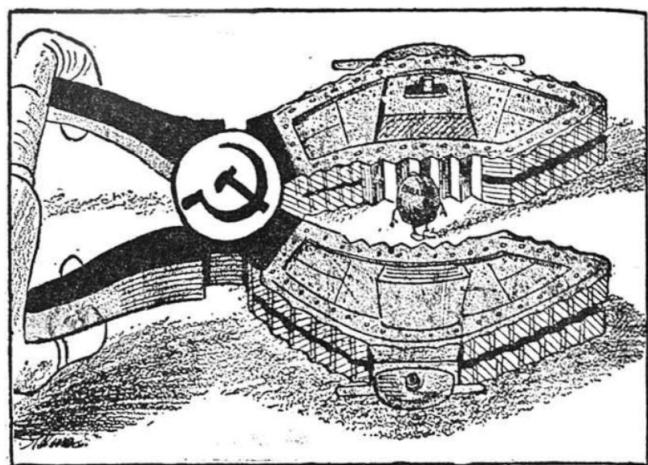
³²⁸ Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 209-212, 218-222; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 259-260.

bewegen en ze konden ook de bevoorradingslinie van het Sovjetleger te blokkeren, waardoor duizenden Russische soldaten stierven door de kou en ontbering.³²⁹

Deze cartoon, één van de laatste uit *De Standaard*, voordat de krant in 1940 stopte met publiceren, maakt op ironische wijze duidelijk dat de Sovjettroepen met hun numerieke superioriteit zware verliezen leden. De generaal waarschuwt zijn honderden soldaten extra alert te zijn, omdat één enkele Fin op ski's is gesignaleerd. De skiër bevindt zich op dertig werst, een

oude Russische lengtemaat, en dat betekent dat hij ongeveer 32 kilometer verderop te zien was, wat de ironie van de illustratie nog versterkt. Deze spotprent illustreert eveneens hoe het Westen de wendbaarheid en het tactisch inzicht van de Finnen sterk bewonderde en aanmoedigde.³³⁰ De onevenwichtigheid in troepenaantallen kwam ook aan bod in deze spotprent uit het centrumrechtse dagblad. Finland werd afgebeeld als een kleine noot die gevangen zat in de notenkraker van de Sovjet-Unie. Toch blijft de vraag of de USSR erin zal slagen die noot daadwerkelijk te kraken.³³¹

EEN TE GROOTE NOTENKRAKER
Wordt de Finsche noot gekraakt?
(Birmingham Gazette)

Finland brengt hem hoofdpijn.
(Die Burger)

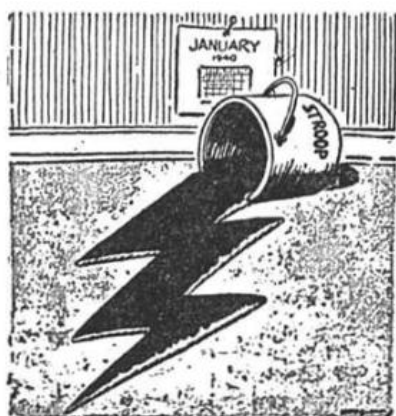
Daarnaast verscheen Stalin in de gedaante van de Russische beer. Hij is zichtbaar gewond aan zijn poten en hoofd, en heeft een zwaard in zijn rug. Het bijschrift benadrukte dat de oorlog in Finland hem hoofdpijn bezorgt. Daarmee suggereerde *De Standaard* dat de Sovjetleider wellicht al spijt had van zijn expansiepolitiek, omdat hij

³²⁹ De Vos, *De Tweede Wereldoorlog*, 32-35; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 277-285.

³³⁰ *De Standaard*, 21 februari 1940, 8; De Vos, *De Tweede Wereldoorlog*, 32-35.

³³¹ *De Standaard*, 28 februari 1940, 8, Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 280-282.

nooit had verwacht dat de Finnen zo'n sterk tegengewicht zouden bieden.³³² Cartoonisten namen ook Stalins idee van een *Blitzkrieg* op de korrel. De Sovjet-Unie boekte in januari en februari 1940 amper vooruitgang, wat haaks stond op het principe van een snelle, beslissende aanval. De vastgelopen situatie werd gevisualiseerd als een pot stroop, die uitloopt in de vorm van een bliksemschicht. De plakkerige stroop symboliseert hoe de troepen als het ware aan de grond bleven kleven door de weerstand van de Finnen.³³³ Daarnaast kreeg Finland in het voorjaar

Stalin's « Blitzkrieg ».
(Boston Transcript).

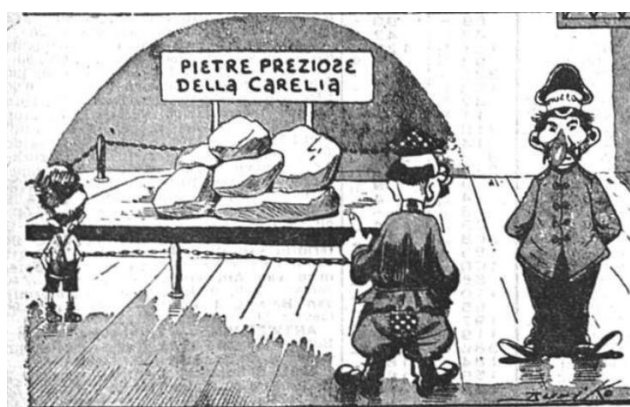
hulp van een achtduizendtal Zweedse vrijwilligers, hoewel Zweden officieel neutraal bleef in de oorlog. Zo weigerde het land Franse en Britse troepen doorgang te verlenen uit vrees dat deze mogendheden de gelegenheid zouden aangrijpen om grip te krijgen op strategische Zweedse hulpbronnen, zoals de ijzerertsminen. In dit licht kadert een prent, die *De Standaard* overnam uit de Italiaanse propagandapers. Het onderschrift waarschuwt Stalin dat hij met Zweedse lucifers het risico loopt een wereldbrand aan te steken, een duidelijke verwijzing naar de dreigende uitbraak van de Tweede Wereldoorlog. Stalins

kledij doet denken aan dat van de Russische tsaar, wat de historische continuïteit met het tsarenrijk benadrukt.³³⁴ De inzet van Zweedse vrijwilligers bleek uiteindelijk niet voldoende. Finland zag zich genoodzaakt de strijd te staken en op 13 maart 1940 kwam de Winteroorlog formeel ten einde. De vredesregeling in Moskou leverde de Sovjet-Unie meer grondgebied op dan eerst geëist. Ten gevolge van het conflict met Finland werd de USSR uit de Volkenbond gesloten, want de menselijke tol was bijzonder hoog. Naar schatting

lieten ongeveer 25.000 Finnen en 200.000 Sovjetsoldaten het leven. *De Standaard* stelde zich in een latere spotprent de vraag of deze zware verliezen in verhouding stonden tot de territoriale winst. De voornaamste motivatie van de Sovjet-Unie om Karelië op te eisen, was de strategische verdediging van het nabijgelegen Leningrad, aangezien het gebied niet uitblonk in economische waarde. Deze cartoon toont Stalin als een museumbewaker, die trots waakt over een

— Stilletjes aan, vaders, met de Zweedse lucifers zoudt gij gansch kunnen opbranden! (Il 420).

EDELSTEENEN UIT KARELIË

— Waarom edelstenen? Houden ze diamanten in?
— Neen het zijn gewone sleenen, maar om ze in ons bezit te krijgen, hebben zij ons twaalf divisies gekost!
(Ill. 420.)

³³² *De Standaard*, 14 februari 1940, 8; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 277-285.

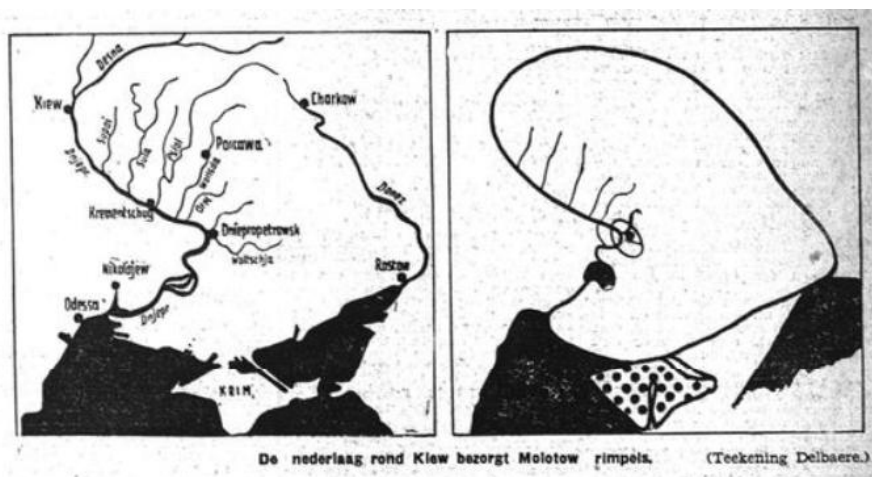
³³³ *De Standaard*, 6 maart 1940, 8; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 277-285.

³³⁴ *De Standaard*, 14 februari 1940, 8; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 277-285.

tentoonstelling van stenen uit Karelië. Een bezoeker informeert of de stenen waardevol zijn, bijvoorbeeld diamanten, maar Stalin antwoordt hem dat het slechts gewone stenen zijn. Hij voegt eraan toe dat het hem wel twaalf divisies heeft gekost. De prent legt zo op ironische wijze de nadruk op het immense menselijke leed dat werd opgeofferd voor een symbolisch belangrijk, maar economisch arm gebied. De Sovjetleider hecht meer waarde aan een hoopje stenen dan aan het leven van zijn manschappen.³³⁵

Na het woelige begin van de Tweede Wereldoorlog, waarin Duitsland zich op het westen richtte en onder meer de *Battle of Britain* plaatsvond, besloot Hitler zijn aandacht te verleggen naar het oosten. Hij wilde het Molotov-Ribbentroppact te verbreken en gaf het bevel om een aanval op de Sovjet-Unie voor te bereiden. De expansiedrang van de Sovjet-Unie in de voorafgaande maanden, bijvoorbeeld de inlijving van de Baltische staten of de Winteroorlog tegen Finland, voedde de Duitse aanvalslust. Bovendien vormde het communisme de grootste ideologische tegenpool van nazi-Duitsland, wat bijdroeg aan de motivatie om de USSR binnen te vallen. Daarnaast wilde Hitler op lange termijn een oorlog op twee fronten vermijden en daarom richtte hij zijn pijlen eerst op het oostelijke front. De Sovjet-Unie beschikte over belangrijke natuurlijke grondstoffen, zoals petroleum, die van strategisch belang konden zijn voor de Duitse oorlogsindustrie in het verdere verloop van de oorlog. Hoewel enkele nazikopstukken, onder wie Hermann Göring, Hitler waarschuwden voor de logistieke en militaire uitdagingen van een offensief in het oosten, liet de *Führer* zich leiden door zijn ideologische overtuiging. De drang naar *Lebensraum* was groot en de onderwerping van inferieure Slavische volkeren was noodzakelijk. Op 22 juni 1941 ging Operatie Barbarossa van start met een massale aanval in drie richtingen, namelijk naar het noorden richting Leningrad, centraal richting Moskou en in het zuiden richting Oekraïne. De Duitse troepen veroverden snel uitgestrekte gebieden, waarbij duizenden mensen krijgsgevangen raakten. De *Wehrmacht* omsingelde ook Oekraïne, dat capituleerde op 17 september. Naar aanleiding van deze overgave publiceerde *Volk en Staat* een spotprent waarin Molotov, die eerder het Duivelspact met nazi-Duitsland had gesloten, belachelijk wordt

gemaakt. De cartoonist vervormde de kaart van Oekraïne tot een karikaturale vorm van Molotovs hoofd. De diepe rimpels in zijn gezicht drukken zijn bezorgdheid uit over de nederlaag, want het gebied was voor de USSR van economisch belang vanwege de graanproductie.³³⁶

³³⁵ *De Standaard*, 3 april 1940, 8; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 277-285.

³³⁶ *Volk en Staat*, 28 september 1941, 1; De Vos, *De Tweede Wereldoorlog*, 159-164.

Eind 1941 bereikten de Duitsers de rand van Moskou, maar daar begon de opmars te stagneren. De Russen pasten een tactiek van verscheurde aarde toe, die de bevoorrading van de Duitsers ernstig bemoeilijkte. Ook de barre winterse omstandigheden troffen de Duitse troepen zwaar, net zoals eerder bij Napoleons veldtocht. De militaire situatie kandelde langzaam, en het lijkt erop dat Hitler de impact van Operatie Barbarossa had onderschat. Intussen had de Sovjet-Unie zich aangesloten bij de geallieerden, wat de situatie nog complexer maakte. In deze spotprent overleggen Molotov en Stalin met twee Britse diplomaten. Ze bespreken mogelijke villa's waar de Sovjetleiding naartoe kan vluchten. De Britten benadrukken dat deze huizen over schuilkelders beschikken, wat van belang is gezien de voortdurende bombardementen door de

Luftwaffe. Merk op dat deze illustratie, opnieuw afkomstig van de cartoonist André Delbaere en eveneens gepubliceerd in *Volk en Staat*, opnieuw spot drijft met de karakteristieke vorm van Molotovs hoofd.³³⁷

3.5 Tussentijdse conclusie

Dit hoofdstuk belichtte de complexe en vaak tegenstrijdige beeldvorming over communisme in de Vlaamse dagbladpers. Logischerwijze speelde het communistische weekblad *De Roode Vaan* een actieve rol in de promotie van het Sovjetbeleid. Sovjetleider Joseph Stalin werd doorgaans voorgesteld als de rechtmatige opvolger van Vladimir Lenin, wat duidelijk bleek uit de vele prenten waarin Lenin achter Stalin stond. Daarnaast publiceerde het blad fotorealistische tekeningen van Sovjetministers en internationale kameraden om hun uitstraling en gezag kracht bij te zetten. Bovendien versterkten de onderschriften bij de illustraties de positieve beeldvorming. Zo werd Sovjetminister van Buitenlandse Zaken Maksim Litvinov geprezen als een krachtige verdediger van de vrede. Dat staat in scherp contrast met de denigrerende benamingen, die het blad hanteerde voor de fascistische leiders, zoals besproken in de vorige twee hoofdstukken. Daarenboven verspreidde *De Roode Vaan* geregeld cartoons over Léon Trotski, de politieke rivaal van Stalin, die daarmee ook als vijand van de natie werd gepositioneerd. In uiteenlopende contexten, bijvoorbeeld als pestbacil, papegaai of zelfs als Napoleon, dook Trotski op. De beeldtaal versmolt twee narratieven, namelijk het interne verraad van Trotski en de externe dreiging van het fascisme, tot één vijandbeeld. Het weekblad suggereerde dus herhaaldelijk een vermeende samenwerking tussen hem, Hitler en Mussolini. De illustraties hadden bijgevolg één overkoepelend doel, namelijk Trotski verder marginaliseren.

³³⁷ *Volk en Staat*, 5 oktober 1941, 3; De Vos, *De Tweede Wereldoorlog*, 159-164.

Daarnaast hanteerden *De Standaard*, *De Schelde* en *Volk en Staat* een radicaal andere beeldtaal. In lijn met haar anticommunistische houding stelde *De Standaard* het communisme voor als een bedreiging voor religie, vrijheid en menselijke waardigheid. Stalin verscheen in de krant als een brute, norse autocraat die zich verschool achter marxistisch-leninistische retoriek. Cartoonisten namen vooral zijn repressieve zuiveringsbeleid op de korrel. Het blad legde daarbij een expliciete link met het nationale verleden van de Sovjet-Unie, want onder Stalin gold de Russische Revolutie niet langer als een breuk, maar als een voortzetting van tsaristische onderdrukking. Bovendien maakten de spotprenttekenaars in 1939 en 1940 het militaire falen van de Sovjet-Unie in Noord-Europa openlijk belachelijk.

De Vlaams-nationalistische pers schetste eveneens een uitgesproken vijandbeeld van het communisme, dat werd voorgesteld als een bron van barbaarsheid en chaos. Het partijblad van het VNV verspreidde cartoons die lezers angst moesten inboezemen door te suggereren dat het communisme, zoals in Frankrijk, ook naar Vlaanderen zou overwaaien. Volgens de spotprenttekenaars zou dat desastreuze gevolgen hebben voor het Vlaamse volk. Toen nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie echter onverwacht het Molotov-Ribbentroppact afsloten, voltrok zich een opvallende kentering in de beeldvorming over de USSR in *Volk en Staat*. De Sovjetstaat werd plots niet langer belachelijk gemaakt of gedemoniseerd. Het pact bracht verwarring teweeg en dwong tot een herschikking van vijandbeelden. Zowel communistische als anticommunistische cartoonisten worstelden zichtbaar met deze abrupte ommekeer in allianties. De redactie van *Volk en Staat* leek zo het gevoelige onderwerp uit de weg te gaan, terwijl dit voor *De Roode Vaan* een ideologische opdoffer betekende, al viel deze crisis ongeveer samen met de Duitse bezetting van Vlaanderen, waardoor het blad tijdelijk ophield te verschijnen. Pas na Operatie Barbarossa in juni 1941 verschenen opnieuw anticommunistische prenten in de Vlaams-nationalistische krant. Deze wisselende beeldvorming toont aan dat ideologische vijandbeelden niet statisch waren, maar mee evolueerden met de geopolitieke realiteit. In tegenstelling tot de vorige twee hoofdstukken, waarin de kranten hun ideologische lijn grotendeels trouw bleven, bleek in het geval van de Sovjet-Unie dat de kranten zich aanpasten aan de internationale situatie.

4 Het Britse beleid

Hoewel enkele Britse politici al kort aan bod kwamen in deze masterproef, richt dit hoofdstuk zich specifiek op de politieke cartoons over Groot-Brittannië. De opbouw volgt niet strikt een chronologische lijn, maar legt nog meer de nadruk op de beeldtaal, aangezien de context in eerdere hoofdstukken al uitvoerig werd beschreven. Het eerste deel focust vooral op de appeasementpolitiek van de Britse eerste minister Neville Chamberlain. Daarna behandelt dit hoofdstuk zijn opvolger Winston Churchill, die Groot-Brittannië door de Tweede Wereldoorlog loodste. Het is het belangrijk te vermelden dat het merendeel van het bronnenmateriaal uit het tweede deel van dit hoofdstuk afkomstig is uit *Volk en Staat*, aangezien de redacties van *De Roode Vaan* en *De Standaard* een drietal jaar lang grotendeels stillagen door een publicatiestop uit angst voor de Duitse bezetter.³³⁸

4.1 Groot-Brittannië onder leiding van Chamberlain

Toen de Britse eerste minister Stanley Baldwin om gezondheidsredenen aftrad, volgde Neville Chamberlain hem op 28 mei 1937 op.³³⁹ Door de jaren heen had Chamberlain veel politieke ervaring opgedaan, onder meer als minister van Volksgezondheid en als minister van Financiën.³⁴⁰ Hij trad aan op een moment van toenemende internationale spanningen. Zo woedde de Spaanse Burgeroorlog volop, had Italië de Ethiopische bevolking met geweld

onderworpen, tekenden Japan en nazi-Duitsland het Anti-Kominternpact, annexeerde Hitler het Saargebied en het Rijnland, stemde Groot-Brittannië in met de herbewapening van Duitsland, en sloten de Sovjet-Unie en Frankrijk een verdrag tot wederzijdse bijstand.³⁴¹ Om de gemoederen te bedaren, baseerde Chamberlain zijn buitenlandbeleid op het principe van *appeasement*. Groot-Brittannië trachtte daarmee een nieuw conflict te vermijden door toegevingen te doen aan agressieve mogendheden. In de late jaren dertig probeerde Chamberlain via

Baldwin

H. CHAMBERLAIN

Chamberlain in zijn werkkabinet.

Chamberlain

Mussolini in gesprek met Chamberlain. Rechts graaf Ciano.

³³⁸ Vandenabeele en Degruyter, 'De Rode Vaan'; Durnez, *De Standaard*.

³³⁹ *De Standaard*, 27 december 1935, 1; *De Standaard*, 20 januari 1936, 1; *De Standaard*, 17 november 1936, 1; Graham Macklin, *Chamberlain, The 20 British Prime Ministers of the 20th Century* 9 (London: Haus publishing, 2006), 43-45.

³⁴⁰ Macklin, *Chamberlain*, 23-41.

³⁴¹ Van de Meerse, *Internationale politiek 1815-2005*, 236-245.

diplomatie fascistische leiders te temperen, in de hoop de wankelende vrede te bewaren en een nieuwe wereldoorlog te voorkomen.³⁴² Tegen die achtergrond publiceerde *Volk en Staat* tussen 1937 en 1939 voornamelijk neutrale foto's en tekeningen van Chamberlain, aangezien zowel Italië als Duitsland dankzij zijn optreden hun expansiepolitiek konden voortzetten.³⁴³ In het kader van zijn appeasementbeleid zocht de Britse minister toenadering tot Italië, zoals blijkt uit de laatste foto.³⁴⁴ Hij beschouwde de Italiaanse dictator Mussolini als een mogelijke stabiliserende factor in het Europese machtsevenwicht, mede vanwege diens goede diplomatieke verstandhouding met nazi-Duitsland. Minister van Buitenlandse Zaken Anthony Eden stond daarentegen wantrouwig tegenover een samenwerking met Italië. In de voorafgaande jaren had Mussolini herhaaldelijk aangetoond geen rekening te houden met gemaakte internationale afspraken.³⁴⁵ Zo negeerde hij de Stresa-Verklaring, viel Italië Abessinië binnen en mengde het land zich, gedreven door eigen politieke belangen, in de Spaanse Burgeroorlog in plaats van het overeengekomen non-interventiebeleid te steunen.³⁴⁶

De Roode Vaan uitte in haar cartoons regelmatig kritiek op Groot-Brittannië vanwege de – in haar ogen – te milde reactie op bovenstaande provocaties van Italië. Communistische cartoonisten keerden zich nadrukkelijk tegen de appeasementpolitiek en benadrukten vooral dat Italië de overhand had ten opzichte van Groot-Brittannië. In de eerste spotprent wordt op ironische wijze de normale machtsverhouding omgekeerd.³⁴⁷

In de tweede prent rijdt Mussolini op de rug van John Bull, de personificatie van Groot-Brittannië, die een bit in zijn mond heeft, waardoor die niets kan zeggen.³⁴⁸ Qua beeldtaal lijkt deze prent sterk op een eerder besproken cartoon van Hitler, die op de rug van Marianne rijdt. De tekening werd gepubliceerd in *De Roode Vaan*, want de redactie

³⁴² G. C. Peden, 'Churchill, Chamberlain and Appeasement', in *Churchill, Chamberlain and Appeasement*, First edition. (Cambridge, England: Cambridge University Press, 2023), 3-14.

³⁴³ *Volk en Staat*, 6 november 1938, 1; *Volk en Staat*, 13 maart 1939, 8; *Volk en Staat*, 12 april 1939, 1; *Volk en Staat*, 21 juni 1939, 1; *Volk en Staat*, 1 oktober 1938, 1.

³⁴⁴ *Volk en Staat*, 1 oktober 1938, 1; Peden, 'Seeking a General Settlement in Europe', in *Churchill, Chamberlain and Appeasement*, 157-162.

³⁴⁵ *De Standaard*, 17 december 1935, 3; *De Standaard*, 23 december 1935, 1; *De Standaard*, 26 februari 1936, 2; *De Standaard*, 7 november 1936, 4; Peden, 'Seeking a General Settlement in Europe', 157-162.

³⁴⁶ Van de Meerse, *Internationale politiek 1815-2005*, 239, 244-245.

³⁴⁷ *De Roode Vaan*, 23 april 1938, 1.

³⁴⁸ *De Roode Vaan*, 15 januari 1938, 5.

was misnoegd over de uitkomst van Conferentie van München. Hoogstwaarschijnlijk zijn beide tekeningen dus gemaakt door dezelfde cartoonist.³⁴⁹

Daarnaast verscheen Chamberlain regelmatig in het communistische weekblad als het gezicht van het appeasementbeleid. In portretvorm werd hij afgebeeld als een verouderde man.³⁵⁰ Daarenboven beeldde *De*

Roode Vaan hem geregeld samen met Mussolini af, als kritiek op hun vermeend vriendschappelijke verhouding. In de cartoon aan de linkerzijde zitten beide leiders op een berg en kijken ze uit over lege velden. Het onderschrift stelt dat de inval in Abessinië en de Italiaanse inmenging in de Spaanse Burgeroorlog de Britse eerste minister koud laten. Daarom houden de leiders elkaar innig vast, maar volgens het bijschrift zal Chamberlain al snel bedrogen uitkomen. Mussolini steekt namelijk met een fakkel zijn achterste in brand. De

illustratie bekritiseert dus niet alleen Chamberlains naïeve en toegeeflijke houding, maar fungeert ook als een waarschuwing voor de gevolgen ervan.³⁵¹ In de cartoon aan de rechterzijde vraagt Mussolini aan Chamberlain om een lucifer, terwijl onder zijn stoel een bom ligt. Opnieuw suggereert de prent dat Mussolini snode plannen beraamt, terwijl Chamberlain zich van geen kwaad bewust is. Sterker nog, hij lijkt hem onbewust te helpen bij het veroorzaken van de ontploffing.³⁵² Daarmee wordt duidelijk dat *appeasement* op korte termijn misschien de illusie van vrede wekte, maar op langere termijn bood het geen houdbaar antwoord op de dreiging van het fascisme.³⁵³

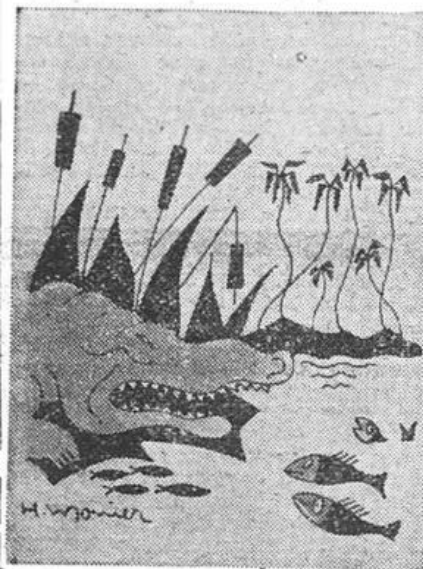
³⁴⁹ *De Roode Vaan*, 15 januari 1938, 5; *De Roode Vaan*, 15 oktober 1938, 3; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 236-259.

³⁵⁰ *De Roode Vaan*, 26 februari 1938, 1.

³⁵¹ *De Roode Vaan*, 7 mei 1938, 3; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 236-259.

³⁵² *De Roode Vaan*, 9 april 1938, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 236-259.

³⁵³ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 236-259.

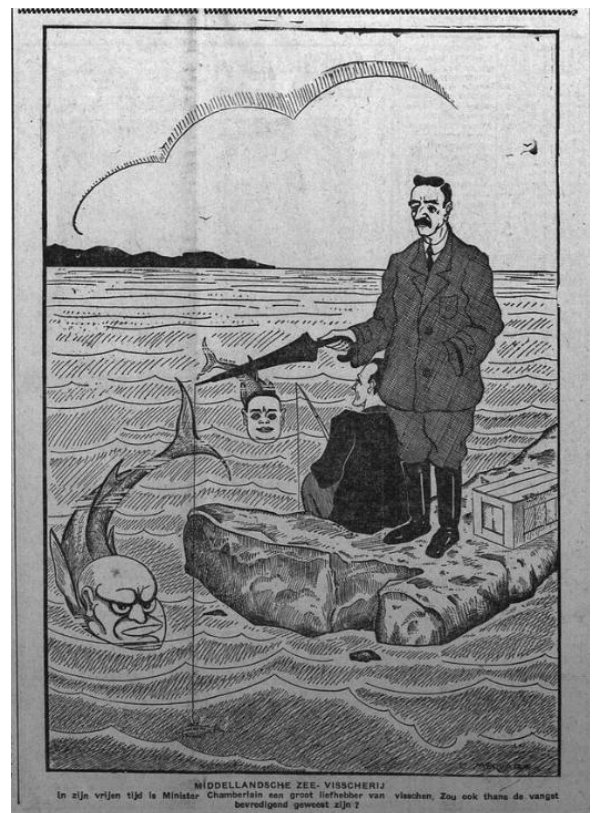
Na het nieuw akkoord van Engeland en Frankrijk met Mussolini-Italië, betreffende de kontrol in de Middellandsche Zee :
— Die zeehaai is lief... hij wil zich wel gelasten een veiligheidszone te kontroleeren !

Bovendien bekritiseerde het communistische weekblad het akkoord dat Chamberlain in januari 1937 sloot met Mussolini. In dat verdrag beloofden beide landen elkaars rechten en belangen in het Middellandse Zeegebied te respecteren.³⁵⁴ In een cartoon stelde tekenaar Monier Italië voor als een

krokodil. Rondom hem zwommen kleine visjes, die beweerden dat het roofdier bereid was zichzelf beperkingen op te leggen en toezicht te houden op de veiligheidszone. Die uitspraak contrasteert scherp met de dreigende blik van het dier. De satire wijst niet alleen op het wantrouwen

tegenover de intenties van Mussolini, maar stelt ook de imperialistische motieven van Groot-Brittannië aan de kaak, net zoals in de tweede spotprent.³⁵⁵ Het akkoord leverde Italië Tunesië en de Balearen op, terwijl John Bull controle verwierf over strategische punten zoals het Suezkanaal, Malta en Gibraltar. Volgens de cartoonist woog de macht en het prestige van het Britse Rijk zwaarder dan solidariteit met volkeren in nood, zoals de Spanjaarden.³⁵⁶ De volgende illustratie, afkomstig uit *Volk en Staat*, verwijst opnieuw naar de Verklaring over de Middellandse Zee en met uitbreiding naar de Anglo-Italiaanse Akkoorden van 1938. Chamberlain staat te vissen op het Italiaanse vasteland, herkenbaar aan de karakteristieke vorm van een laars. In plaats van een vishengel gebruikt hij een paraplu, het symbool van zijn appeasementpolitiek waarover later meer. Het onderschrift stelt de vraag of Chamberlain tevreden zou zijn met zijn vangst, namelijk de samenwerking met Italië, die voorgesteld wordt door Mussolini en Ciano, die als vissen door het water zwemmen. Toch oogt de Britse premier allesbehalve opgewekt. In de achtergrond zit namelijk een man met zijn rug naar Chamberlain gekeerd. Mogelijks gaat het om Anthony

³⁵⁴ Peden, 'Seeking a General Settlement in Europe', 157-162; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 236-259; Macklin, *Chamberlain*, 158-159.

³⁵⁵ *De Roode Vaan*, 2 oktober 1937, 1; *De Roode Vaan*, 9 april 1938, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 236-259.

³⁵⁶ *De Roode Vaan*, 9 april 1938, 1; Peden, 'Seeking a General Settlement in Europe', 157-162; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 236-259; Macklin, *Chamberlain*, 158-159.

Eden, die eerder ontslag nam als minister in 1938 uit protest tegen Chamberlains appeasementbeleid. Hij pleitte juist voor een krachtiger optreden tegen de asmogendheden in plaats van hen voortdurend tegemoet te komen met concessies.³⁵⁷

Niet alleen vanuit politieke hoek kwam er kritiek op de *appeasement*, maar ook de Britse bevolking kwam op straat om hun ongenoegen te uiten. Dat blijkt uit het onderschrift van deze cartoon, waarin leden van de SS *Der Deutsche Michel* bedreigen. Ze richten hun geweren op hem en dwingen hem om de nazigroet uit te brengen. De nieuwe straatnaam, de hakenkruisvlaggen in het straatbeeld en het overvliegende vliegtuig wijzen op het totalitaire karakter van het naziregime. Op straat ligt er bovendien een lijk in een plas bloed, maar niemand lijkt deze persoon hulp te bieden.

**De schakels der ketting
van de vriendschap
Hitler-Chamberlain :
Troetelkinderen
der wapen-
fabrikanten**

Deze cartoon brengt de bloedige repressie van het nazibewind in beeld en illustreert hoe de kritische internationale pers het dagelijkse leven in nazi-Duitsland weergaf in spotprenten.³⁵⁸ Hierdoor nam het verzet in Groot-Brittannië tegen samenwerking met fascistische regimes toe, hoewel Chamberlain ervan overtuigd was dat appeasement de enige manier was om oorlog te vermijden.³⁵⁹ Volgens *De Roode Vaan* werkte Chamberlains beleid eigenlijk juist averechts, want de wapenproductie nam eind jaren dertig toe in plaats van af. Samen met Hitler werd de Britse premier het troetelkind van de wapenfabrikanten genoemd, aangezien hun samenwerking de productie en verkoop van wapens aanwakkerde.³⁶⁰

Het hoogtepunt van Chamberlains appeasementpolitiek en de kritiek erop was ongetwijfeld de Conferentie van München in september 1938. Samen met de Franse premier Daladier onderhandelde hij daar met Hitler en Mussolini over de toekomst van Tsjechoslowakije.

³⁵⁷ *Volk en Staat*, 15 januari 1939, 12; Peden, 'Seeking a General Settlement in Europe', 157-162; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 236-259; Macklin, *Chamberlain*, 158-159.

³⁵⁸ *De Roode Vaan*, 26 maart 1938, 3.

³⁵⁹ *De Roode Vaan*, 26 maart 1938, 3; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 236-259.

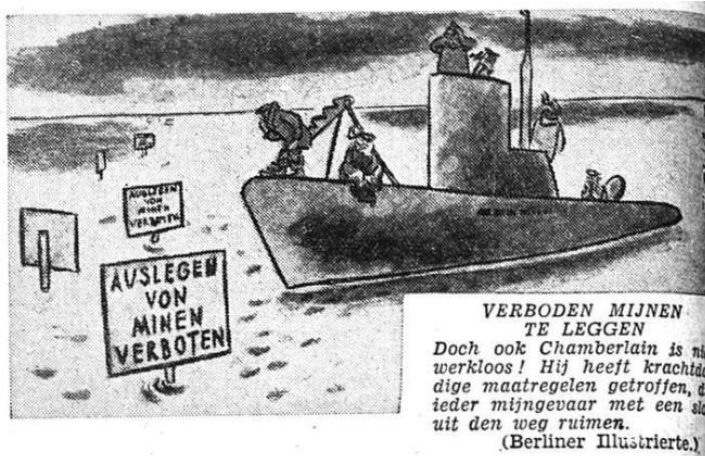
³⁶⁰ *De Roode Vaan*, 15 oktober 1938, 3.

Zonder medezeggenschap van het betrokken land stemden de West-Europese leiders in met de annexatie van het Sudetengebied door nazi-Duitsland. Chamberlain hoopte op die manier verdere territoriale expansie van Hitler te voorkomen. Gezien de publicatiedatum gaat deze spotprent waarschijnlijk over de annexatie van het Sudetengebied en de verder inlijving van Tsjechoslowakije. Hitler knoopt een Tsjecho-Slowaak op aan een boom, een grimmig beeld dat ook al eerder opdook bij de annexatie van Oostenrijk. John Bull en Marianne kijken er lachend op toe en vragen spottend of Hitlers mes niet van Russische makelij is. Daarmee suggereert de tekenaar dat de westerse mogendheden meer beducht waren voor het communisme dan voor het opkomende nazisme. Deze misrekening zou hen later, bij de ondertekening van het Molotov-Ribbentroppact, zuur opbreken. Dat net *De Roode Vaan*, het communistische weekblad, kritiek uitte op de Conferentie van München, is niet verwonderlijk. Tot grote ergernis van Stalin was de Sovjet-Unie niet uitgenodigd op de conferentie. Hoewel de westerse leiders na afloop verkondigden dat de vrede was veiliggesteld, betekende München in werkelijkheid het einde voor Tsjechoslowakije. De jonge staat was ten dode opgeschreven door de appeasementpolitiek.³⁶¹ Ook deze cartoon werd

HET VRAAGSTUK. — Eendracht der democraten zonder U.S.S.R... onmogelijk!

gepubliceerd op 15 april 1939 in het communistische weekblad, en toont onder meer Daladier en Chamberlain in gesprek over de zogenaamde eensgezindheid onder de democratieën. Op tafel liggen losse letters waarmee ze het woord *Union des Démocraties* proberen te vormen. Dat blijkt echter onmogelijk zonder de letters *USSR* te gebruiken. Zonder de Sovjet-Unie zijn de onderhandelingen over een gezamenlijk front tegen het fascisme gedoemd te mislukken. Volgens het blad was samenwerking met Moskou essentieel om het fascistische vraagstuk van een gepast antwoord te voorzien.³⁶²

EERSTE MINISTER CHAMBERLAIN'S EVOLUTIE IN BEELD

³⁶¹ Van de Meerse, *Internationale politiek 1815-2005*, 247-260.

³⁶² *De Roode Vaan*, 15 april 1939, 1.

Hitlers eis deed Chamberlain uiteindelijk afstand nemen van de appeasementpolitiek, aangezien er toch geen einde kwam aan de expansiedrang van de *Führer*.³⁶³ *De Standaard* spotte met de maatregelen, die Chamberlain nu zou nemen. Als die van hetzelfde kaliber waren als zijn eerdere beleid, dan zouden de fascistische regimes immers ongehinderd hun gang kunnen blijven gaan. De krant nam deze spotprent over uit de Duitse pers, die op scherpe wijze illustreert hoe ineffectief Chamberlains initiatieven waren.³⁶⁴ *Volk en Staat* bracht dan weer spottend Chamberlains evolutie als eerste minister in beeld, namelijk van goedgelovige vredeszoeker tot kordate commandant, en dat in slechts twee jaar tijd.³⁶⁵ Chamberlains paraplu, het materiële en visuele symbool van de appeasementpolitiek, dook bovendien sinds de Conferentie van München regelmatig op in politieke cartoons. Vooreerst werd de Britse minister geprezen als redder van de vrede, maar al snel keerden critici zich tegen hem en gebruikten ze het voorwerp om zijn beleid te bespotten. Een paraplu dient in de eerste plaats om slecht weer, een onderwerp waar vele Britten graag over praten, te overbruggen. Op vergelijkbare wijze diende Chamberlains beleid om moeilijke geopolitieke spanningen het hoofd te bieden. Daarenboven zou de paraplu een verbeelding zijn van Chamberlains karakter, namelijk stijf, strak, opgerold en gereserveerd. Daarnaast was het typisch accessoire voor de Britse middenklasse en hogere klasse. Omdat Chamberlain vaak met een paraplu in beeld kwam, werd hij beschouwd als het ideaaltipe van de Brit. Later kreeg de paraplu ook een meer satirische invulling als een komisch afweermiddel tegen de toenemende binnenlandse kritiek op de appeasementpolitiek. In de cartoon hiernaast uit *Volk en Staat* maakt de paraplu zich klaar voor de oorlog. Het handvat draagt een militaire helm en een Davidster, wat de vermeende joodse samenwerking benadrukt en toont hoe de Vlaams-nationalistische krant de Duitse antisemitische geruchten overnam. Daarnaast houdt de paraplu een zakje met geld vast om de oorlog door te komen.³⁶⁶

Nog voor de Münchenconferentie publiceerde *De Roode Vaan* deze cartoon, waarin Chamberlain vraagt aan de vredesengel wie van hen beiden de andere zal overleven.³⁶⁷ Het verdere verloop richting de Tweede

³⁶³ Van de Meerse, *Internationale politiek 1815-2005*, 236-259.

³⁶⁴ *De Standaard*, 21 februari 1940, 8; *De Standaard*, 27 februari 1940, 8.

³⁶⁵ *Volk en Staat*, 2 augustus 1939, 1.

³⁶⁶ *Volk en Staat*, 7 september 1940, 1; Julie V. Gottlieb, 'Neville Chamberlain's Umbrella: "Object" Lessons in the History of Appeasement', in *Modern British History* 27, nr. 3 (1 september 2016), 357-369, 381-382.

³⁶⁷ *De Roode Vaan*, 28 januari 1938, 1.

Wereldoorlog gaf daarop een duidelijk antwoord, hoewel de Europese vrede nog enkele maanden standhield na de inlijving van het Sudetengebied. De verdere bezetting van Tsjechoslowakije, de ondertekening van het Molotov-Ribbentroppact, de inval in Polen, het onbeantwoorde ultimatum van 3 september 1939 en de daaropvolgende schemeroorlog volgden.³⁶⁸ Toen de *Wehrmacht* in april 1940 Denemarken en Noorwegen binnenviel, stuurde Groot-Brittannië onmiddellijk troepen en marine-eenheden om de landen te verdedigen en de Duitse opmars te vertragen. Op 10 mei werden de troepen teruggeroepen naar hun thuisland, want op

diezelfde dag staken de Duitse troepen ook de Nederlandse en Belgische grens over.³⁶⁹ Neville Chamberlain diende toen ook zijn ontslag in als eerste minister van Groot-Brittannië.³⁷⁰ Twee Britse diplomaten speculeren over wat hij nu gaat doen met zijn leven, aangezien hij ironisch genoeg nu nog maar 73 jaar is. Kritiek op zijn leeftijd kwam dus niet alleen voor in *De Roode Vaan*, maar ook in *Volk en Staat*. Ze hopen bovendien dat zijn carrière nog niet voorbij is, al lijkt dat onwaarschijnlijk aangezien het appeasement gefaald heeft en de Tweede Wereldoorlog net is uitgebroken. Ondertussen verlaat een magere Chamberlain, met een paraplu in de hand, het gebouw.³⁷¹ Toch trok hij zich niet onmiddellijk volledig terug uit de Britse politiek, want hij werkte nog enkele weken

nauw samen met zijn opvolger Winston Churchill om de binnenlandse orde te stabiliseren. Uit röntgenfoto's bleek midden juli dat Chamberlain darmkanker had, waardoor hij het politieke toneel definitief verliet en de laatste maanden van zijn leven doorbracht op zijn landgoed in Hampshire, waar hij overleed op 9 november 1940 ten gevolge van de ziekte.³⁷² Bijgevolg verscheen deze foto van hem op 12 november in *Volk en Staat*.³⁷³

4.2 Groot-Brittannië onder leiding van Churchill

Als één van de weinige uitgesproken tegenstanders van het appeasementbeleid werd Winston Churchill in mei 1940 naar voren geschoven als nieuwe eerste minister van Groot-Brittannië. Hij had tegen die tijd al een

³⁶⁸ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 277-282.

³⁶⁹ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 282-283.

³⁷⁰ Macklin, *Chamberlain*, 158-159.

³⁷¹ *Volk en Staat*, 5 oktober 1940, 2; *De Roode Vaan*, 26 februari 1938, 1.

³⁷² Macklin, *Chamberlain*, 89-91.

³⁷³ *Volk en Staat*, 12 november 1940, 1.

gevarieerde loopbaan achter de rug. Churchill begon zijn carrière als journalist tijdens de Tweede Boerenoorlog in Zuid-Afrika en maakte vervolgens naam als parlementslid. Daarna bekleedde hij tal van politieke functies. Zo was hij voorzitter van de *Board of Trade*, minister van Binnenlandse Zaken, *First Lord of the Admiralty* tijdens de Eerste Wereldoorlog, minister van Munitie, staatssecretaris van Oorlog en Luchtvaart, en minister van Financiën in de tweede helft van de jaren 1920. Gary Stiles verzamelde in zijn boek *Churchill in Punch* ongeveer zeshonderd cartoons uit het satirische weekblad *Punch*, waarin de verschillende levensfasen van Churchill in beeld worden gebracht. Deze visuele bronnen schetsen een veelzijdig portret van hem, maar in de Vlaamse dagbladpers was dat

WINSTON CHURCHILL, wiens naam als nieuw Engelsch Minister van Landsverdediging vooruitgezet werd.

minder het geval, aangezien de redacties van *De Roode Vaan* en *De Standaard* tijdens de Tweede Wereldoorlog grotendeels stillagen.³⁷⁴

Nog voor hij eerste minister werd, dook dit portret van Churchill in 1935 op in *De Schelde*.³⁷⁵

Ook *Volk en Staat* publiceerde foto's van hem, zoals dit beeld waarin hij een radiotoespraak

houdt.³⁷⁶ Eind jaren dertig bleef de beeldvorming rond Churchill nog relatief neutraal, wat samenhangt met het feit dat Groot-Brittannië toen nog geen oorlog voerde met nazi-Duitsland. Na de oorlogsverklaring naar aanleiding van de Duitse inval in Polen sloeg de toon in *Volk en Staat* echter om. Churchill werd voortaan steeds nadrukkelijker voorgesteld als de grote verliezer van het conflict en als het symbool van een tanend imperium. In foto's gebeurde die beeldvorming vaak

Winston Churchill, Eerste Lord der Admiraliteit, heeft voor het Lagerhuis een uiteenzetting gegeven over den oorlog ter zee. Ziehier de Eerste Lord gekiekt in het studio van waaruit hij zijn radio-toespraken pleegt te houden.

Winston Churchill, Eerste Lord der Admiraliteit, heeft voor het Lagerhuis een uiteenzetting gegeven over den oorlog ter zee. Ziehier de Eerste Lord gekiekt in het studio van waaruit hij zijn radio-toespraken pleegt te houden.

subtieler, bijvoorbeeld door een kritisch bijschrift toe te voegen. Zo verscheen Churchill in het dagblad aan de iconische voordeur van zijn ambtswoning aan *Downing Street 10*. Volgens het bijschrift oogde hij

allesbehalve optimistisch. Zijn norse gelaatsuitdrukking weerspiegelde, althans volgens de krant, vermoedelijk zijn teleurstelling na een reeks tegenslagen die Groot-Brittannië in 1940 te verwerken kreeg.³⁷⁷ Daarnaast publiceerde de krant een foto van Churchill aan de verdedigingslinie langs de Britse kust, maar die draagt een andere betekenis dan de heroïsche voorstellingen

Churchill bezoekt een verdedigingsstelling ergens aan de Engelse kust. Of op zijn gekromden rug reeds de bloedschuld drukt van zijn misdaden?

³⁷⁴ Gary L. Stiles, *Churchill in Punch* (Lewes: Unicorn Press, 2022), 5-19; Vandenabeele en Degruyter, 'De Rode Vaan'; Durnez, *De Standaard*.

³⁷⁵ *De Schelde*, 6 juni 1935, 8.

³⁷⁶ *Volk en Staat*, 10 november 1939, 1.

³⁷⁷ *Volk en Staat*, 27 januari 1941, 7; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 257-259, 271-287.

tegenstelling tot de beelden van de *Führer* en de *Duce* verscheen hij niet als een betrokken en daadkrachtige oorlogsleider, maar als een massamoordenaar die als hoofdverantwoordelijk van het militaire verzet tegen het nationaalsocialisme werd getypeerd.³⁷⁸

Fysieke kenmerken van Churchill, zoals Gary ze in zijn werk beschrijft, komen ook terug in spotprenten uit de Vlaamse dagbladpers. Cartoonisten stelden hem steevast voor als een gezette man, wat in deze illustratie duidelijk blijkt uit zijn dubbele kin en brede schouders.³⁷⁹ Bovendien kreeg hij meestal een grimmige gelaatsuitdrukking, waardoor hij voor het grote publiek niet overkwam als een sympathieke leider. Daarenboven verscheen hij, net zoals zijn voorganger Chamberlain, meestal in burgerlijke kledij en had hij ook zijn eigen kenmerkende accessoires, zoals zijn zwarte

bolhoed. Verder maakte de sigaar in zijn mond hem vaak in één oogopslag herkenbaar.³⁸⁰ Bijna al deze eigenschappen komen voor in de cartoon aan de rechterzijde uit *Volk en Staat*, die geregeld werd gebruikt door het blad om de oorlogsmoeheid van de Britse premier te bespotten. Zijn wallen en rimpels zijn extreem uitvergroot, en zijn grauwe blik staat duidelijk in contrast met een vrij vitale foto, die *De Standaard* midden jaren dertig van Churchill publiceerde.³⁸¹ Een andere spotprent uit het Vlaams-

SIR W. C.
(Teekening Delbaere.)

De Britse Staatsman Winston Churchill heeft de verdediging van den Engelsen koning op zich genomen

en toont Churchill in een precaire situatie. Hij draagt een strop om zijn hals, die duidelijk strakgespannen staat. Dit symboliseert dat Churchills beleid, en Engeland in bredere zin, tijdens de oorlog nauwelijks nog ademruimte

had. Toch houdt hij in deze prent nog steeds een dikke sigaar in zijn mond. Toen deze tekening werd verspreid, namelijk in maart 1941, hadden de geallieerden al veel terrein verloren. De prent dient daarom niet gelezen te worden als een kritiek op Churchills arrogantie of een verwijt van grootheidswaanzin door het VNV, want dat was niet de insteek van de cartoonist. Hij had geen dikke nek, want Duitsland stond namelijk op het punt om hem op de knieën te krijgen door de vele bombardementen.³⁸²

³⁷⁸ *Volk en Staat*, 8 oktober 1940, 2.

³⁷⁹ *Volk en Staat*, 28 april 1943, 2; Stiles, *Churchill in Punch*, 6-19, 333-336.

³⁸⁰ *De Standaard*, 9 december 1936, 1; Stiles, *Churchill in Punch*, 6-19, 333-336.

³⁸¹ *Volk en Staat*, 27 januari 1941, 7; *Volk en Staat*, 19 februari 1941, 1; *Volk en Staat*, 13 januari 1942, 1; *De Standaard*, 9 december 1936, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 257-259, 271-287.

³⁸² *Volk en Staat*, 15 maart 1941, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 285-300.

Nu de uiterlijke kenmerken van Churchill zijn besproken, volgt een terugblik op zijn eerste weken als eerste minister. Op 10 mei viel de *Wehrmacht* op bevel van Hitler België, Nederland en Luxemburg binnen, ondanks het feit dat deze landen zich officieel neutraal opstelden. Na achttien dagen strijd capituleerde het leger. Koning Leopold III besloot zich over te geven aan de nazi's, wat leidde tot grote onvrede binnen de Belgische regering, die daarop het land verliet.³⁸³ Via een omweg bereikten de regeringsleden uiteindelijk Londen, waar ze konden rekenen op sterke politieke contacten, onder meer dankzij de goede relaties die voormalig premier Paul van Zeeland had opgebouwd.³⁸⁴ De belangrijkste figuren in de Belgische regering waren premier Hubert Pierlot en minister van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak. Ook Camille Gutt, Albert de Vleeschauwer en Antoine Delfosse staken het kanaal over. Daarnaast reisden enkele andere vooraanstaande politici, zoals socialist Camille Huysmans, mee naar de Britse hoofdstad.³⁸⁵ Hun vlucht naar het buitenland vormde regelmatig het onderwerp van spot van cartoonisten uit *Volk en Staat*, met name Jam, het pseudoniem van huiscartoonist Paul Jamin, en Pik, alias Armand Panis, zoals enkele voorbeelden hieronder aantonen.³⁸⁶

De heer Van Zeeland te Londen

Bevestiging van de Engelsch-Belgische vriendschap

ENGELAND STEEDS BEREID BELGIE TER HULP TE SNELLEN – « IN DE KWADE EN IN DE GOEDE DAGEN ZIJN ENGELAND EN BELGIE VRIENDEN »

Rede van den h. Van Zeeland, eerste minister

De heer Van Zeeland, eerste minister van België, heeft een rede gehouden voor de leden van de Internationale Kamer van Koophandel, Britsche afdeling. Nadat hij met weemoed had teruggekeerd aan den tijd waarin hij zich uitsluitend met economische vraagstukken ontded, heeft en zijn medewerking verleende aan de internationale Kamer van Koophandel, waarbij men reeds den indruk had dat men opbouwende werk verrichtte, verlaande de h. Van Zeeland dat in de troebele tijden, die wij nu doorma-

van uwen arbeid zijn dadelijk taakbaar. Dadelijk ook wordt gij gewaar of gij u al dan niet hebt vergist.

Economie en politiek

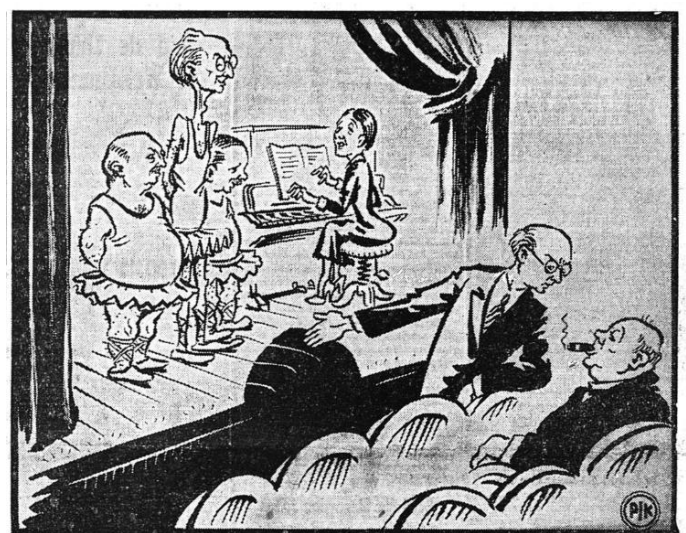
Doch de tijd is ook vooruit waarin handels- en politieke en bedrijfsliders in vrede kunnen worden bereid en aan de specialisten van de politiek de zorg konden overlaten om de economie te helpen. Doch de politiek en de economie zijn thans nauw met elkaar verweven. Men behoeft slechts om zich heen te kijken om gewaar te worden hoe de economische en politieke vraagstukken op elkaar inwerken. Wie kan seggen in welke mate de economische ontvoeringen en dat in de laatste jaren van invloed zijn ge-

EERSTE MINISTER VAN ZEELAND TE LONDEN. — De h. Van Zeeland begroet door den h. Edon

« Gelukkig Nieuwjaar, Oom Winston, — we beloven U, dat we zeer braaf en zeer gehoorzaam zullen zijn... » (Teekening Jam.)

Het ballet « Comité gouvernemental belge » Dans, Huysmans en Wauters « accompagnés » door gozelli Bluma. Regisseur M. H. Jaspas tot maeonas Churchill: « Ja, hun uiterlijk is niet schitterend, maar als virtuosos hebben ze huns gelijke niet, ze dansen en springen op alle wijzen en tonen. »

³⁸³ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 282-285.

³⁸⁴ *De Standaard*, 28 november 1936, 1.

³⁸⁵ DBNL, 'Belgische regering-in-ballingschap', in *Kroniek van de 20ste eeuw [tot en met 1940]*, Carin Bouwmeester, Ed Delwel, Ton Mantoua, Anne Nippel, Katja Rotte, Sylvia Sassenus, DBNL (DBNL), geraadpleegd 5 juni 2025, https://www.dbnl.org/tekst/bouw029kron01_01/bouw029kron01_01_2204.php.

³⁸⁶ 'Paul Jamin'; 'Armand Panis'.

Zowel Jam als Pik leverden scherpe kritiek op de bereidheid van Belgische regeringsleden om zich aan te passen aan Churchills wensen. In een cartoon van Jam uit *Volk en Staat* werden de leden van de Belgische regering afgebeeld als brave schoolkinderen in uniform, die hun ellenlange nieuwjaarsbrief voorlezen aan oom Churchill, die nors in zijn fauteuil zat, met een glas whisky in de hand en een sigaar in de mond. In de brief beloofden ze plechtig om dat jaar bijzonder gehoorzaam te zijn. Jam stak het meest de draak met Paul-Henri Spaak, die verschijnt als een klein meisje dat ongegeneerd in haar neus peutert — een poging om zijn onderdanige houding én zijn jeugdig voorkomen te ridiculiseren.³⁸⁷ In een andere spotprent van Pik werd opnieuw de onderdanigheid aan Churchill gehekeld. Het zogenaamde *Comité Gouvernementale Belge*, een verwijzing naar de Belgische regering in ballingschap, voert een balletvoorstelling op voor de Britse premier. Isabelle Blume, een bekende socialistische politica en uitgesproken antifasciste, begeleidt de dans op piano. Liberaal Marcel-Henri Jaspar, voormalig minister die vroegtijdig naar Londen was uitgeweken en pro-Brits standpunten innam, wijst Churchill fluisterend toe dat de drie mannen misschien niet de knapste ballerina's zijn qua uiterlijk, maar ze springen en dansen wel op alle wijzen en tonen. Daarmee suggereert Pik dat de Belgische politici bereid zijn zich in alle bochten te wringen om Churchill gunstig te stemmen.³⁸⁸

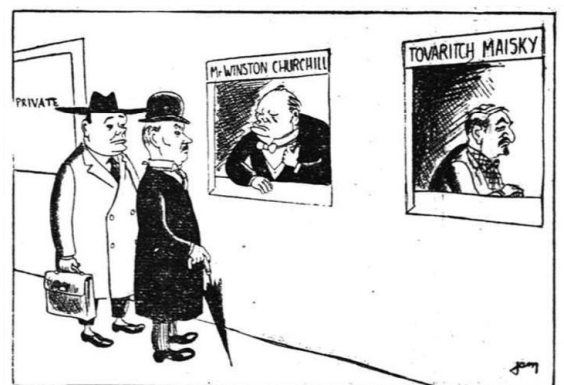

In een volgende cartoon van Jam denkt Paul-Henri Spaak na over de functie die hij na de oorlog zal bekleden, mochten de geallieerden winnen. Hij wikt en weegt tussen twee uitersten, namelijk vertegenwoordiger van Zijne Majesteit Koning George VI in een Belgisch dominion of volkscommissaris van de Vrije Republiek België. Jam schildert hem af als een opportunist, aangezien Spaak niet eens nadenkt over België als een soevereine staat na het conflict. Volgens de cartoon zal België na de oorlog ofwel opgaan in het Britse Gemenebest, ofwel een satellietstaat van de Sovjet-Unie worden. Welke ideologische richting België ook inslaat, voor Spaak telt in de

³⁸⁷ *Volk en Staat*, 29 december 1940, 1.

³⁸⁸ *Volk en Staat*, 25 augustus 1940, 1.

eerste plaats dat zijn eigen ambities gevrijwaard blijven.³⁸⁹ Eind februari 1943 publiceerde *Volk en Staat* een spotprent met een gelijkaardige boodschap. Pierlot en Spaak verschijnen opnieuw ten tonele om Churchill om hulp te vragen bij het vinden van een oplossing om België opnieuw onafhankelijk te maken. Churchill zit achter een loket, zichtbaar geïrriteerd door hun herhaalde verzoeken, en verwijst hen door naar Ivan Maisky, de Sovjetambassadeur in Londen. De cartoon suggereert dat hun zoektocht naar steun inmiddels zo ver is geëvolueerd, dat ze evengoed aansluiting kunnen zoeken bij Moskou. In Vlaanderen leefde nochtans een uitgesproken angst voor het communisme, zoals eerdere cartoons aantoonde.³⁹⁰

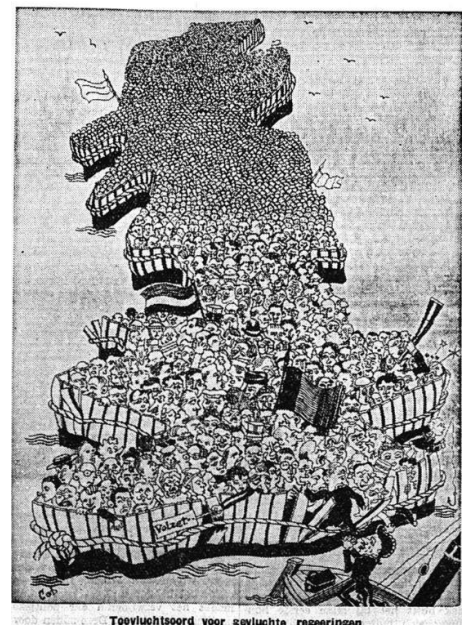

Churchill tot Pierlot en Spaak : — De Belgische kwestie valt niet langer meer onder mijn bevoegdheid, Wendt U tot het winket hiernaast !

beelde Pik Churchill en De Gaulle af als hechte bondgenoten.³⁹¹ Deze cartoon toont hoe het Britse eiland gevuld raakt met verschillende regeringen in ballingschap uit diverse landen. Met behulp van hekken en touwen houdt een Britse man de grenzen onder controle om te voorkomen dat het eiland bezwijkt onder de druk, wat de prangende situatie benadrukt. Bovendien geeft het bordje 'volzet' aan dat er geen ruimte meer is voor nieuwe regeringen om zich hier te vestigen.³⁹² Het is opvallend hoeveel cartoons uit de Vlaamse dagbladers de Britse

Het is niet onlogisch dat Churchill de verantwoordelijkheid doorschuift, aangezien in 1940 en 1941 door de oorlog meerdere regeringen naar Londen uitweken, nadat nazi-Duitsland hun land had bezet. Daarnaast ontwikkelde de beweging *La France libre* onder leiding van Charles de Gaulle zich in Londen tot het centrale verzet tegen het collaborerende Vichy-regime van maarschalk Philippe Pétain. Daarom

³⁸⁹ *Volk en Staat*, 14 februari 1943, 1; United Nations, *English: Paul Henri Spaak, Minister of Foreign Affairs and President of the United Nations General Assembly.*, 26 oktober 1946, Sigidon Books and Antiques, Archive, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Paul_Henri_Spaak_\(1946_UN_photo\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Paul_Henri_Spaak_(1946_UN_photo).jpg).

³⁹⁰ *Volk en Staat*, 28 februari 1943, 1.

³⁹¹ *Volk en Staat*, 26 september 1940, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 274-288.

³⁹² *Volk en Staat*, 8 juli 1940, 1.

landsgrenzen verbeelden, zoals ook af en toe gebeurde bij de laars van Italië, zoals onderstaande spotprenten laten zien.

De dagbladen melden dat de Engelsen verrekijkers te beschikking van het leger zullen stellen. Waarom? Ongetwijfeld willen zij zien hoe de Fransen voor Engeland vechten. (Fliegende Blätter).

DE DUITSCHE WIG
Hoe de wig door Duitsland tusschen de geallieerden gedreven gowerkt heeft: Frankrijk verpletterd, Engeland uit zijn eiland gelicht.

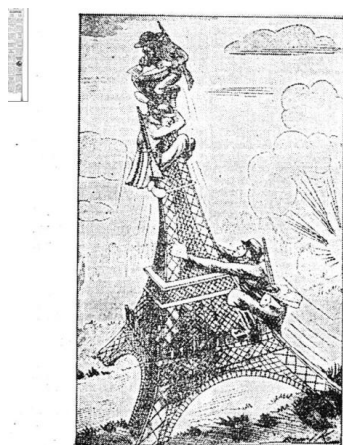
Eind mei 1940 bereikten de Duitse troepen de Franse grens. Hitler hoopte dat de snelle verovering van de Benelux de Fransen en Britten ervan zou overtuigen dat verder militair verzet zinloos was. De inname van Duinkerke op 28 mei leidde bijvoorbeeld tot een massale evacuatie van Britse troepen. Aangezien de linies omsingeld waren door de *Wehrmacht*, hadden de Britse generaals nog maar één uitweg voor ogen, namelijk een terugtocht over zee. De eerste cartoon, die in februari 1940 gepubliceerd werd in *De Standaard*, klopt dus niet volledig. Een Britse soldaat kijkt met een verrekijker toe hoe Franse militairen vechten voor Engeland. Groot-Brittannië laat Frankrijk opdraaien voor de strijd tegen het nazisme, wat een passieve en egocentrische houding van het land suggereert. De paraplu, symbool van de appeasementpolitiek, staat in de paraplubak en is nog steeds zichtbaar in beeld, wat erop wijst dat het beleid van verzoening nog niet volledig is losgelaten. Engeland had toen al de oorlog verklaard aan Duitsland, maar Neville Chamberlain was op het moment van de publicatie wel nog eerste minister van Groot-Brittannië. Kortom, de cartoon verspreidde foutieve informatie, want de veronderstelling dat de Britse troepen na de inval van de nazi's geen steun boden aan Frankrijk, strookte niet met de realiteit.³⁹³ Groot-Brittannië stuurde wel degelijk manschappen naar het Europese vasteland ter ondersteuning van de Fransen, maar door het militaire overgewicht van Duitsland weken de troepen terug uit naar hun thuisland, zoals afgebeeld in de tweede cartoon uit *Volk en Staat*.³⁹⁴

³⁹³ *De Standaard*, 28 februari 1940, 8; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 283-288; De Vos, *De Tweede Wereldoorlog*, 109-127.

³⁹⁴ *Volk en Staat*, 18 juni 1940, 3; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 283-288; De Vos, *De Tweede Wereldoorlog*, 109-127.

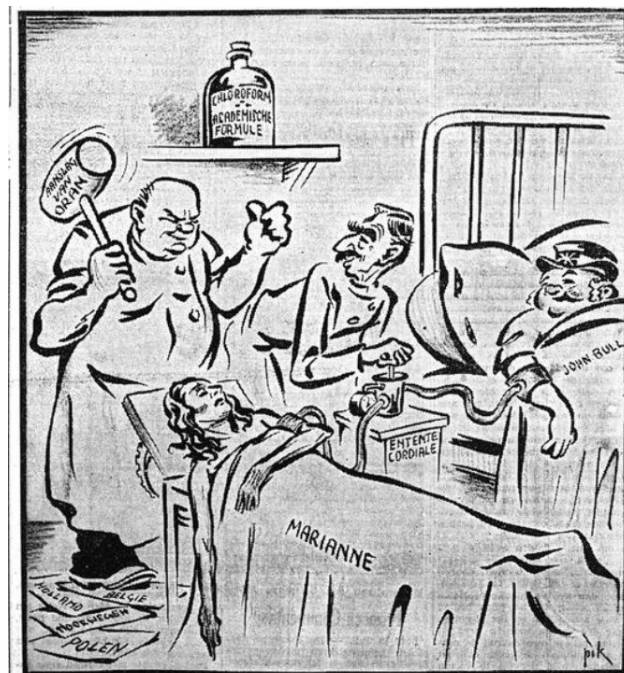
De kritiek dat Engeland Frankrijk vooral gebruikte om zichzelf te beschermen duikt ook op in deze cartoon uit het partijblad van het VNV. Hoewel de secundaire literatuur benadrukt dat Churchill een uitgesproken tegenstander was van Chamberlains appeasementpolitiek, worden de twee in deze prent wel samen afgebeeld als geneesheren. In de prent dienen ze Marianne van Frankrijk bloed toe, maar zodra zij weer bij bewustzijn kwam, verdoofde Churchill haar opnieuw. Ofwel deed hij dat door haar chloroform toe te dienen ofwel door haar een tik te geven met zijn hamer. Die hamer verwijst naar de aanslag van

Oran op 3 juli 1940, toen de Britse marine de Franse vloot nabij Oran in Algerije aanviel.³⁹⁵ Hoewel de Fransen streden tegen de Duitse troepen, kregen ze tegelijk harde klappen van hun eigen bondgenoot in het geallieerde kamp. Marianne oogt daarom zichtbaar verzwakt, terwijl de entente cordiale-pomp vooral bloed lijkt toe te

Uit het Engelsch-Fransche legerbericht. — Den vijand in snelheid overtreffend, hebben wij een beheerschende positie bereikt

voeren aan John Bull, die er wel vitaal uit ziet. Ondertussen staat Churchill op medische dossiers van landen, die ondertussen door de Duitsers zijn ingenomen.³⁹⁶ Naast de herkenbaarheid van Marianne speelde de redactie van *Volk en Staat* ook in op de iconische waarde van bepaalde Franse monumenten. In de cartoon beklimt een Duitse soldaat vastberaden de Eiffeltoren, het symbool van de Franse hoofdstad. Helemaal bovenaan zijn een Britse en een Franse soldaat in het nauw gedreven. Ze hebben geen uitweg meer, wat visueel onderstreept dat Duitsland Frankrijk inmiddels in zijn greep heeft.³⁹⁷

Churchill: — Ja, en toen ze tot bezinning kwam vond ze, dat ze genoeg bloed had gegeven... ik heb ze dan eventjes opnieuw verdoofd... maar op de goede, oude manier.

In het Frans-Duitse wapenstilstandsverdrag, ondertekend op 22 juni 1940, werden afspraken vastgelegd over de nieuwe machtsverhoudingen. Zo kwam ongeveer 75 procent van het Franse grondgebied onder directe Duitse controle te staan, terwijl de rest van het land bestuurd zou worden door het collaborerende Vichy-regime. Het was nog niet duidelijk wat er met de Franse vloot zou gebeuren, maar de Franse kolonies bleven wel onaantast. Dit verdrag ondergroef rechtstreeks het Frans-Britse bondgenootschap, dat op 28 maart 1940 tot stand was gekomen. Beide landen hadden daarin plechtig beloofd nooit afzonderlijk vrede te sluiten met nazi-Duitsland. Voor Churchill, die elke vorm van diplomatiek compromis met Hitler resoluut afwees, was de Franse capitulatie bijgevolg een doorn in het oog. In de veronderstelling dat hij zich niet gewonnen zou geven, gaf Hitler het bevel

³⁹⁵ De Vos, *De Tweede Wereldoorlog*, 121-122.

³⁹⁶ *Volk en Staat*, 7 juli 1940, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 283-288.

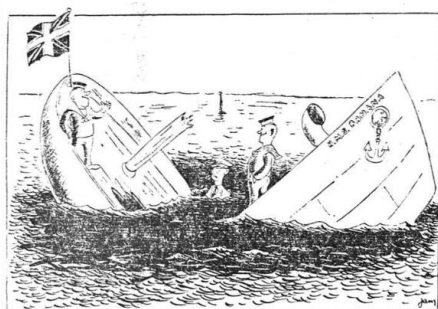
³⁹⁷ *Volk en Staat*, 29 juni 1940, 8; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 283-288.

om een grote aanval op Groot-Brittannië voor te bereiden. Begin augustus begon de eerste fase van de *Battle of Britain*, waarin de *Luftwaffe* probeerde het militaire overwicht te behalen. Ze viel niet alleen de *Royal Air Force* (RAF) aan, maar bombardeerde ook strategisch belangrijke Britse havens.³⁹⁸ *Volk en Staat* publiceerde bijgevolg deze spotprent, die nogmaals het Britse eiland in beeld bracht. Op het Britse vasteland zit een leeuw opgesloten in een kooi. Hoewel de Vlaams-nationalistische krant vaak de Vlaamse leeuw

afbeeldde, gaat het hier om een animalisering van Groot-Brittannië, zoals eerder gezien in een cartoon uit het deel over Chamberlain, waarbij de leeuw zijn hoofd tussen Mussolini's tanden steekt.³⁹⁹ Rond Engeland drijven vele duikboten, een motief dat ook voorkomt in de spotprent aan de rechterkant.⁴⁰⁰ Bovendien cirkelen boven de kooi van de leeuw meerdere Duitse gevechtsvliegtuigen, wat nogmaals aantoont dat Groot-Brittannië zich in een benarde situatie bevindt.⁴⁰¹

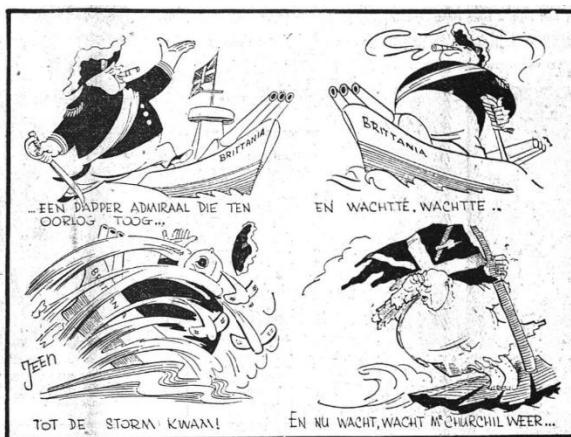
³⁹⁸ Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 222-225; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-200*, 285-288.

³⁹⁹ *Volk en Staat*, 6 september 1940, 1.

⁴⁰⁰ *Volk en Staat*, 6 september 1940, 1; *Volk en Staat*, 13 maart 1941, 1.

⁴⁰¹ *Volk en Staat*, 6 september 1940, 1.

Volk en Staat en *De Standaard* verspreidden tal van spotprenten over de Britse schipbreuken, die werden veroorzaakt door Duitse duikboten. Deze U-boten, die ongemerkt torpedo's afvuurden op vijandelijke schepen, vormden een essentieel onderdeel van de Duitse strategie om de Britse aanvoerlijnen over zee te verstoren. In de eerste illustratie wijst een gids een toeristisch koppel op een berg wrakstukken. Hij meldt hen dat dit vroeger de Noordzee was, maar door de vele scheepsvernielingen ligt de zee nu bezaaid met puin van gezonken Britse schepen.⁴⁰² De tweede prent toont een matroos aan de Engelse kust, die een koppel uitnodigt om mee te varen. Hij voegt er laconiek aan toe dat er slechts één klein risico is. De zee is veranderd in een mijnenveld, waarmee elke zweem van romantiek abrupt verdwijnt.⁴⁰³ In de derde spotprent geeft de kapitein van een schip het bevel om onmiddellijk te telegraferen dat zijn bemanning een meesterlijk manoeuvre heeft uitgevoerd en dat ze zich buiten het zicht van de vijand hebben weten te houden. Die uitleg staat echter haaks op het beeld, want de boot, die ironisch genoeg 'Victorious' heet, is duidelijk geraakt door een torpedo en zinkt.⁴⁰⁴ In de vierde tekening drijft Jam de spot met de Britse neiging om Duitse militaire successen als louter propaganda af te schilderen. Terwijl de bemanningsleden beweren dat de Duitse berichten over Britse verliezen slechts bluf zijn, gaat hun eigen schip langzaam maar zeker ten onder.⁴⁰⁵ Ook Churchill minimaliseert in cartoons de Britse verliezen, zoals blijkt uit de prent, waarin hij de volledig afgebroken mast bestempelt als slechts lichte schade.⁴⁰⁶ Daarnaast suggereert de

Er was eens... (Tekening door Jéan)

tekening aan de linkerzijde dat de Britse oorlogsleider spijt heeft dat hij zo lang heeft gewacht om in te grijpen tegen het nazisme. Hij liet de storm, oftewel de aanval van de nazi's, plotseling losbarsten en wacht nu, afgebeeld

AAN DE BRITSE KUST
— Nu, en daar aan de andere zijde ligt ons geliefd Amerika, mijne heeren. Het eenige dat daar tusschen ligt is de zee!
— En de Duitse U-boten, Excellentie!
(Foto Belgapress)

op een wrak in plaats van een oorlogsschip, op bevrijding.⁴⁰⁷ Een andere cartoon suggereert dat alleen Amerika Groot-Brittannië nog kan redden, aangezien enkel de zee hen scheidt. Toch wijst één van Churchills vertrouwelingen erop dat de zee krioelt van Duitse torpedoboten, wat de overtocht bijzonder riskant maakt en wat de hoop op hulp uit Amerika bemoeilijkt.⁴⁰⁸

⁴⁰² *De Standaard*, 24 april 1940, 8; *De Vos, De Tweede Wereldoorlog*, 109-127.

⁴⁰³ *De Standaard*, 3 april 1940, 8.

⁴⁰⁴ *Volk en Staat*, 30 augustus 1942, 1.

⁴⁰⁵ *Volk en Staat*, 23 februari 1943, 1.

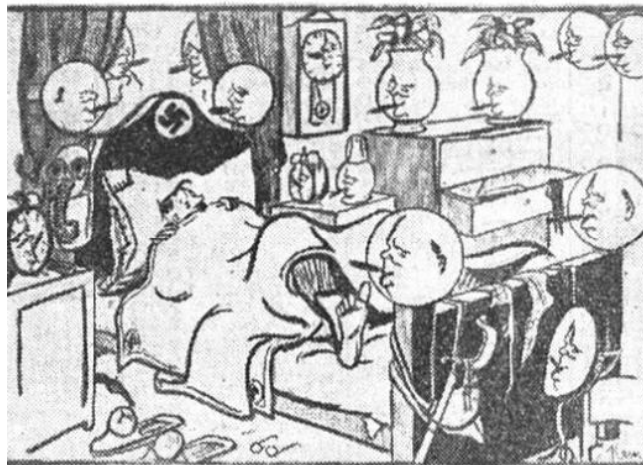
⁴⁰⁶ *Volk en Staat*, 14 maart 1941, 1.

⁴⁰⁷ *Volk en Staat*, 27 november 1940, 1.

⁴⁰⁸ *Volk en Staat*, 11 februari 1941, 1.

Volgens Churchill werden er door Engeland zooveel
Duitsche duikbooten vernield, dat Duitschland hen
niet meer vervangen kan. (Melbourne Argus).

DE NACHTMERRIE VAN DEN FUEHRER
— Alweer die vervloekte Churchill.
(Le Petit Parisien.)

Wat *Volk en Staat* in tegenstelling tot *De Standaard* niet toonde in zijn berichtgeving over de zeeslagen, is dat ook Duitsland zware verliezen leed en dat Groot-Brittannië stand wist te houden. In de hierboven besproken spotprenten uit de centrumrechtse krant verschijnt Churchill als de winnende partij. Zo speelt hij met de minituurduikboten en steekt hij ze zelfs op als sigaar, terwijl Hitler passief en ineengezakt toekijkt vanuit zijn bureaustoel. De dominantie van Groot-Brittannië wordt zo visueel onderstreept.⁴⁰⁹ In de prent ernaast ligt Hitler wakker in bed, geteisterd door nachtmerries over die vervloekte Churchill. Met deze illustratie suggereert *De Standaard* dat Churchill de *Führer* wel degelijk slapeloze nachten bezorgt, omdat de strijd moeizamer verloopt dan eerst gedacht.⁴¹⁰ Hier dient een belangrijke kanttekening bij gemaakt te worden, want aan het begin van de oorlog nam het blad ook cartoons over uit de Duitse pers, waaronder een prent uit de *Berliner Illustrierte*. Daarin verschijnt Churchill in een Napoleontisch uniform in plaats van zijn gewone burgerkledij, wat een visuele

Bernard Shaw had een onderhoud met
Churchill. Hij stelde in zijn klassieken
eenvoud voor, de Britsche bombarde-
mentsvliegtuigen bij middel van Engel-
sche moederschepen naar de Duitse
kust te laten brengen om hen daar zoo
spoedig mogelijk tot zinken te brengen.
Dan zouden ten minste de manschappen
en de benzine gespaard worden.
(Berliner Illustrierte).

verwijzing is naar zijn imperialistische ambities. De Iers-Britse toneelschrijver en politiek denker Bernard Shaw, die bekendstond om zijn controversiële, vaak tegenstrijdige uitspraken, spelt hem de les. Hij stelde zich namelijk kritisch op tegenover het oorlogsbeleid van Churchill en volgens de cartoon adviseerde de eerste minister om militaire vliegtuigen via oorlogsschepen tot aan

de Duitse kust zou brengen. Daar kunnen ze dan zo snel mogelijk tot zinken gebracht worden. Die onlogische redenering ondermijnt de morele autoriteit, die Shaw hier lijkt te claimen en dat draagt bij aan het satirische effect van de illustratie.⁴¹¹ Kortom, *De Standaard* bespote zowel Churchill als Hitler, wat wijst op een ambigue houding van de krant in de beginfase van de oorlog.

⁴⁰⁹ *De Standaard*, 14 februari 1940, 8.

⁴¹⁰ *De Standaard*, 13 maart 1940, 8.

⁴¹¹ *De Standaard*, 14 februari 1940, 8; Richard Langworth, 'Churchill and Bernard Shaw: A Curious Dichotomy, a Fictitious Exchange', *The Churchill Project - Hillsdale College*, 7 maart 2020, <https://winstonchurchill.hillsdale.edu/george-bernard-shaw/>.

Doordat de RAF standhield, stelde Duitsland de geplande landingsoperatie van 16 augustus uit, wat het moraal van de geallieerden versterkte. Hierop besloot Hitler zijn strategie op te schalen en vanaf september bombardeerde de *Luftwaffe* bijna dagelijks dichtbevolkte steden zoals Londen, Birmingham, Manchester en Southampton. Zo trof hij in één klap de Britse industriegebieden en burgerbevolking.⁴¹² Ook Buckingham Palace bleef niet gespaard. *Volk en Staat* speelde hierop in

door de koning af te beelden in een schuilkelder onder het paleis. Vanuit deze ondergrondse gang spoorde hij de Britse bevolking aan om stand te houden en desnoods vanuit de kelderverdieping de strijd voort te zetten, wat de cartoonist natuurlijk ironisch bedoelt. Ondertussen vliegen de Duitse gevechtsvliegtuigen over de

George VI: «De toestand is koud en donker, mijn landgenooten, maar wij zullen strijden, desnoods van uit onze schuilkelders!»

stad en staat de Big Ben in lichterslaai.⁴¹³ Volgens de tekenaar Pik had

Churchill daarentegen veel minder moeite met de bombardementen op Londen. In een prent stelt hij de Britse premier voor als keizer Nero, opnieuw verwijzing naar de klassieke oudheid. Net als Nero, die volgens de overlevering muziek speelde nadat hij Rome in brand had gestoken, wordt Churchill hier afgebeeld als dezelfde tiran, die Londen aan de vlammen overliet, wat in de achtergrond van de prent expliciet te zien is.⁴¹⁴

Churchill, de nieuwsoortige Nero

⁴¹² Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 222-225; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-200*, 285-288; De Vos, *De Tweede Wereldoorlog*, 122-134.

⁴¹³ *Volk en Staat*, 27 september 1940, 2; Matson Photo Service, *King George VI*, maart 1938, Negative film, height: 7 in (17.7 cm); width: 5 in (12.7 cm), maart 1938, Library of Congress, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:King_George_VI_LOC_matpc.14736_A_\(cropped\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:King_George_VI_LOC_matpc.14736_A_(cropped).jpg).

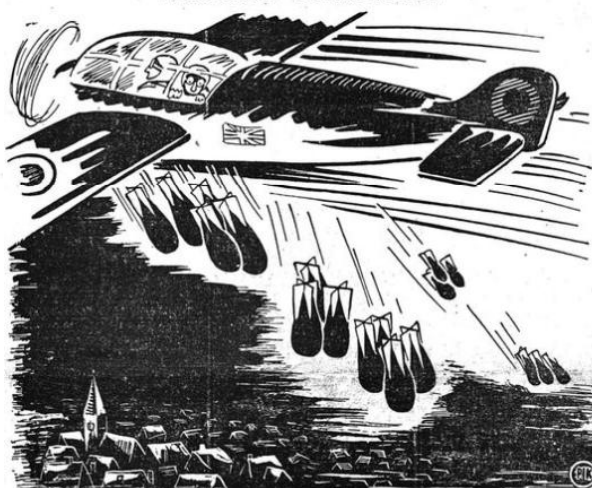
⁴¹⁴ *Volk en Staat*, 12 september 1940, 1.

DAARMEDE LACHEN WIJ!

Aan de Londense dokken. — «Prachtig, prachtig, m'n jongen, gaat alles naar wensch? — De krachten der Duitsers zijn nu wel uitgeput, zeker?» (Foto Graphopresse.)

MILITAIRE DOELPUNTEN

De onnozele vraag:
Piloot R.A.F. — Om de bommen te werpen haalt men den handle over.
Leerling piloot. — En hoe doet ge om te mikken?
Piloot R.A.F. — Wat mikken?

Ook in de eerste spotprent kon Churchill nog lachen met de verwoesting van Londen. Hij informeert bij een gewonde soldaat of alles naar wens verloopt en suggereert dat de Duitse krachten nu wel uitgeput zullen zijn.⁴¹⁵ Daarnaast verspreidde *Volk en Staat* cartoons, die de Britse luchtmacht belachelijk maakten, wat zich opnieuw kadert binnen de Duitse oorlogspropaganda, aangezien de vijand weeral belachelijk wordt gemaakt. In één daarvan vraagt een leerling aan een gevechtspiloot hoe je moet mikken, maar de piloot blijkt nog nooit van richten gehoord te hebben. Cartoonist Pik suggereert daarmee dat de Britse bombardementen op Duitse steden eerder lukraak dan strategisch waren.⁴¹⁶ Een gelijkaardige vorm van kritiek komt naar voren in een andere illustratie, waarin een vrouw uit de hogere klasse aan een groep armoedig geklede kinderen vraagt of zij Duitse vluchtelingen zijn. De kinderen antwoorden dat ze afkomstig zijn uit Whitechapel, een arbeiderswijk in het oosten van Londen. Ze zijn dus niet uit Duitsland gevlucht voor Britse bombardementen, maar zien er zo toegetakeld uit als gevolg van Duitse bombardementen op de Britse hoofdstad. Door kinderen op te nemen in de prent wordt het beeld schrijnender en emotioneel geladen. Tegelijk maakt de cartoonist de Britse elite belachelijk, want ze worden voorgesteld als wereldvreemd en geïndoctrineerd door de Britse propaganda. Volgens *Volk en Staat* zijn ze blind voor het leed in haar eigen samenleving.⁴¹⁷

— Gij zijt zeker arme Emigrantenkinderen uit Duitsland?
— No, wij zijn uit Whitechapel!!
Teekening uit het werkje van Rupert Rupp.

⁴¹⁵ *Volk en Staat*, 11 oktober 1940, 2.

⁴¹⁶ *Volk en Staat*, 21 september 1940, 1.

⁴¹⁷ *Volk en Staat*, 27 februari 1941, 3.

HET JOODSCHE LEGIOEN VAN HET BRITSCH LEGER

Hier spreekt de Dietsche Militie-Zwarte Brigade!

Niet alleen de Britse luchtmacht ontving kritiek vanuit Vlaams-nationalistische hoek, maar ook de Britse grondtroepen moesten het ontgelden. *Volk en Staat* verspreidde immers het idee dat het Britse leger doorspekt

was met Joodse soldaten. Opnieuw vindt er een visuele samensmelting plaats van twee vijandbeelden uit de nazipropaganda. In een spotprent kregen deze joodse soldaten wederom een stereotiepe haakneus en droegen ze een Davidster op hun helm.⁴¹⁸ Willy Vandersteen ging onder de schuilnaam Kaproen zelfs nog verder en beeldde Churchill letterlijk af als de maan, omringd door drie Joden, die als sterren fungeerden. Deze illustratie maakte deel uit van een ideologisch geladen campagne van de Dietsche Militie en de Zwarte Brigade.⁴¹⁹ Daarnaast portretteerde de krant de Britse soldaten in Vlaanderen als vandalen, bandieten en dronkaards. In deze spotprenten is het interieur van een woning bijvoorbeeld volledig vernield. Een wankelende soldaat steelt een portefeuille met geld uit een kastlade en morst ondertussen zijn drank

op de grond, waar al gebroken flessen liggen. Zijn kameraad is al bezig met een nieuwe fles te openen. Door de Britse soldaten in de pers als barbaren voor te stellen, werd de Vlaamse bevolking bewust angst aangejaagd voor de geallieerde troepen.⁴²⁰

In tegenstelling tot de soldaten leefde de Britse bevolking volgens *Volk en Staat* een sober leven tijdens de oorlog door de ernstige voedseltekorten. Het land kampte met zware hongersnood, wat ook tot uiting kwam in politieke cartoons. In deze spotprenten, waarin opnieuw de landgrenzen van Engeland als kader dienen, staat een skeletachtige soldaat

⁴¹⁸ *Volk en Staat*, 28 februari 1941, 1.

⁴¹⁹ *Volk en Staat*, 23 juni 1942, 1; 'Willy Vandersteen'.

⁴²⁰ *Volk en Staat*, 15 juni 1940, 1.

Chamberlain en Churchill — fragment uit «De zeven Hoofdzonden» van Franz Weiss. (Duitse Kunsttentoonstelling München 1940.)

symbool voor de hongersnood.⁴²¹ In de eerste prent druipt er een vloeistof, waarschijnlijk bloed van zijn uitgemergelde handen op Albion, wat de oude benaming is voor het Britse vasteland.⁴²² In de tweede illustratie staat datzelfde skelet naast de Romeinse oorlogsgod Mars. Samen zien zij Groot-Brittannië als een speelbord, waarop wordt gedobbeld om te bepalen wie zal zegevieren, namelijk de oorlog of de honger.⁴²³ Chamberlain en Churchill verschenen daarentegen in het blad met een getrukeerde foto, die afkomstig uit een waarschijnlijk door Goebbels georganiseerde kunsttentoonstelling in München. Ze begaan één van de zeven hoofdzonden. De vraatzucht kan aan de ene kant letterlijk geïnterpreteerd worden als een contrast met het gewone, hongerlijdende volk, en is aan de andere kant een

metafoor voor hun onverzadigbare honger naar gebiedsuitbreiding tijdens de oorlog.⁴²⁴ Toch publiceerde het de krant ook een cartoon, waarin Churchill met alle betrokken partijen aan tafel zit om een constructieve oplossing te zoeken op de verschillende problemen van 1940. Zo nemen de personificaties van tijd, honger, malaria en winter deel aan het gesprek. De boodschap is ironisch, aangezien Churchill zijn teleurstelling uitspreekt, terwijl hij zelf verantwoordelijk is voor het gevoerde beleid. Vervolgens eist hij dat de leden van de vergadering hun acties laten zakken.⁴²⁵

Daarnaast beschuldigde *Volk en Staat* aan de hand van cartoons Churchill ervan dat hij de Britse bevolking voorloog. In de cartoon aan de rechterzijde roept een Britse man bij de onthulling van een standbeeld in Londen dat het volk de waarheid wil zien. Churchill waarschuwt hem echter, want achter het doek schuilt geen glorieuze oorlogsheld, maar een skelet als symbool voor de ware tol van de oorlog.⁴²⁶ De volgende prent speelt in op de hoop dat de Verenigde Staten de geallieerden te hulp zullen schieten, ondanks het feit dat Amerika zich liever officieel afzijdig hield van het conflict. Churchill staat met een megafoon

⁴²¹ *Volk en Staat*, 4 september 1940, 1; De Vos, *De Tweede Wereldoorlog*, 122-133.

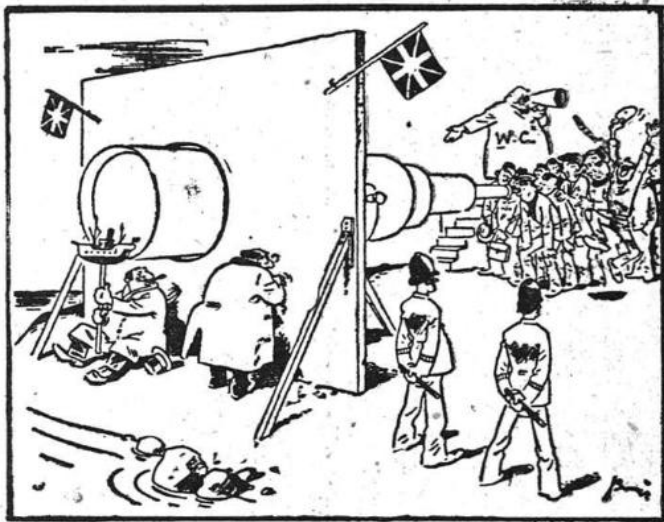
⁴²² *Volk en Staat*, 4 september 1940, 1; *Volk en Staat*, 8 september 1940, 2.

⁴²³ *Volk en Staat*, 8 september 1940, 2.

⁴²⁴ *Volk en Staat*, 24 augustus 1940, 2; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 115-116.

⁴²⁵ *Volk en Staat*, 24 maart 1942, 2.

⁴²⁶ *Volk en Staat*, 18 april 1941, 1.

Mr. Churchill: «Ladies and Gentlemen, de Amerikanen zijn in aantocht.» (Teekening S. D.)

te verkondigen dat iedere burger door de gigantische telescoop mag kijken. Zo kunnen ze met hun eigen ogen waarnemen dat de Amerikaanse oorlogsschepen eraan komen, maar in werkelijkheid voerde iemand achter het grote paneel een schijnvertoning op. Hij voert een ware poppenkast op door een namaakschip op te laten duiken, waardoor de toeschouwers een valse indruk krijgen.⁴²⁷ De suggestie dat Churchill de Britse bevolking misleidde, dook ook op in *De Standaard*, opnieuw in een prent die aan het begin van de oorlog werd overgenomen uit de Duitse pers.

Churchill verschijnt daarin als een tante, die sprookjes

voorleest aan een doorsnee groep Britse burgers. Hun bezorgde blikken en afwerende lichaamstaal tonen hun wantrouwen tegenover zijn beleid. Op de cover van het voorleesboek prijken de namen van verschillende oorlogsschepen, terwijl op Churchills schouder een zwarte kat

zit. Het dier heeft opvallend veel weg van generaal Sir Hastings Ismay, de toenmalige minister van Defensie. Zijn gedaante als zwarte kat wijst op een onheilspellende toekomst. Daarnaast zijn ook Chamberlain en een paraplu subtiel aan de rechterzijde van de illustratie verwerkt. Hoewel hij op het

moment van publicatie nog officieel eerste minister was, had Churchill na de afwijzing van het appeasementbeleid de feitelijke leiding al overgenomen.⁴²⁸ Daarnaast publiceerde *Volk en Staat* een spotprent over het Britse propagandaministerie. Een ambtenaar beweert dat Groot-Brittannië de oorlog eigenlijk al meer dan een jaar geleden gewonnen heeft, waarop zijn collega vraagt waar hij zich precies op baseert. De man met de dossiers en een paraplu, wederom een verwijzing naar de *appeasement*, in zijn handen zegt dat hij het bewijs gevonden heeft in de

⁴²⁷ *Volk en Staat*, 19 juni 1941, 3.

⁴²⁸ *De Standaard*, 14 februari 1940, 8; Brian Holden Reid, 'General Hastings "Pug" Ismay: Soldier, Statesman, Diplomat: A New Biography: John Kiszely, Hurst, 2024', in *The RUSI Journal* 169, nr. 5 (2024), 76-78.

ambtelijke mededelingen van hun ministerie. De cartoonist wil hiermee aantonen dat het Britse ministerie van Propaganda allerm minst controle had over haar eigen uitspraken en dat de verstrekte informatie absoluut niet betrouwbaar was, aangezien de oorlog nog volop woedde.⁴²⁹

Daarmee samenhangend bracht *Volk en Staat* de Britse oorlogsmoeheid en het gebrek aan vooruitgang aan het front scherp in beeld. In de eerste prent probeerde een Britse man al twee keer uit het leven te stappen. Nadat hij vergif had ingeslikt, wordt hij gered door artsen met een tegengif, en wanneer hij zich probeert op te hangen, snijden omstanders de koord door. Als ultieme wanhoopsdaad meldt hij zich aan bij de Britse marine, in de hoop alsnog te sterven. Door zich aan te sluiten bij *Royal Navy* maakt hij misschien wel kans om snel te sterven gezien de verliezen op zee.⁴³⁰ Ook de tweede prent benadrukt hoe moeizaam de strijd tegen Duitsland verloopt. Hoewel vijf soldaten op verschillende dagen het Potsdammerstation volledig zouden hebben verwoest, blijft het gebouw op mysterieuze wijze overeind. De cartoon benadrukt zo de zinloosheid en eindeloze herhaling van de Britse bombardementen, die hoewel ze vaak plaatsvinden, geen effect blijken te hebben.⁴³¹ De mentale uitputting ten gevolge van de aanhoudende strijd weerspiegelde zich eveneens in de karikaturen van Churchill. Zo zit Churchill mistroostig op een bankje tijdens de herfst van 1940.⁴³² Daarnaast tekende André Delbaere, een huiscartoonist van *Volk en Staat* die na

⁴²⁹ *Volk en Staat*, 9 november 1941, 1.

⁴³⁰ *Volk en Staat*, 6 mei 1941, 1; *De Vos, De Tweede Wereldoorlog*, 122-133.

⁴³¹ *Volk en Staat*, 20 juni 1941, 2.

⁴³² *Volk en Staat*, 29 november 1940, 1.

NAAR DE STRATOSFEER

de oorlog naar Buenos Aires uitweek, een reeks prenten over de vermoeide Britse premier.⁴³³ Een aantal levendige details maken deze illustraties bijzonder interessant om te analyseren. In de eerste cartoon van de reeks werpt Churchill Chamberlain en zijn paraplu uit een opstijgende luchtballon, die richting stratosfeer gaat. Delbaere stelt spottend voor dat enkel een ballon als laatste uitweg kan dienen om het Britse vasteland in de herfst van 1940 te ontvluchten. De situatie oogt kritiek, want de mand is gescheurd en het ballonzeil heeft meerdere gaten, waardoor luchtballon ieder moment kan neerstorten. Aangezien het zweet gutst van Churchills gezicht, is hij duidelijk in paniek, waardoor hij ook zijn hoed en sigaar verliest.⁴³⁴ In twee andere prenten hangt Churchills bolhoed dan weer aan een kapstok, waarvan de haakjes dollartekens vormen, wat een duidelijke verwijzing is naar de

DE LAATSTE AVONTUREN VAN GENERAAL BLUFF
Uit Churchill's rede: «Ontbering zal ons kleed zijn»
(Teekening van A. Delbaere)

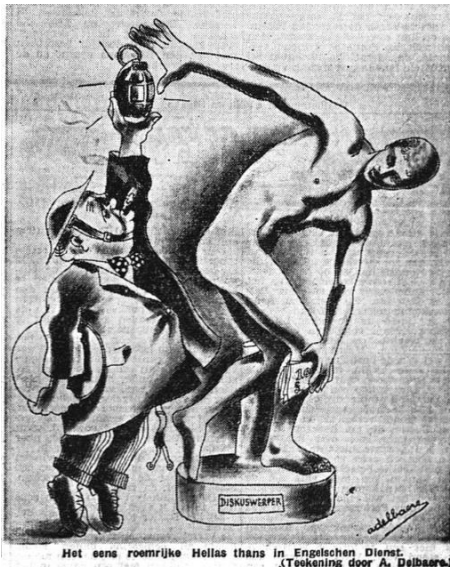
Churchill kan zich zijn oorlogsdoeleinden niet meer herinneren

Leen- en Pachtwet, die Groot-Brittannië met de Verenigde Staten afsloot en waarover later meer. In plaats van zijn gebruikelijke hoed draagt Churchill nu een typisch Britse militaire helm. Bovendien is zijn kist met sigaren in leeg. In de ene tekening knabbelt een muis aan zijn laatste peuk, terwijl hij in de andere prent zijn laatste sigaar zelf nog oprookt. Daarenboven is in allebei de tekeningen een vissengraat te zien, wat opnieuw verwijst naar de heersende hongersnood. Mogelijk verwijst het ook naar de uitdrukking 'wie de vis heeft, moet ook de graat hebben', want wie de voordelen van oorlog wil — in Churchills geval territoriale winst — moet ook de nadelen erbij nemen, zoals de militaire verliezen en de hongersnood. Verder is Churchills gezichtsuitdrukking in beide gevallen hetzelfde, namelijk somber en uitzichtloos, maar de eerste prent oogt iets schrijnender doordat hij enkele lappen stof draagt in plaats van zijn normale kleren.⁴³⁵

⁴³³ Frank Seberechts en Frans-Jos Verdoodt, *Leven in twee werelden.: Belgische collaborateurs en de diaspora na de Tweede Wereldoorlog* (Leuven: Davidsfonds, 2009), 160.

⁴³⁴ *Volk en Staat*, 8 oktober 1940, 1

⁴³⁵ *Volk en Staat*, 16 oktober 1940, 1; *Volk en Staat*, 19 oktober 1940, 1.

Daarnaast maakte Delbaere ook tekeningen over internationale aangelegenheden, zoals de Britse tussenkomst in Griekenland nadat Mussolini de Griekse regering een ultimatum had gesteld.⁴³⁶ De Duce eiste dat het Italiaanse leger zich mocht stationeren op verschillende strategische posities in Griekenland, zodat de Britse invloed in het oostelijke deel van het Middellandse Zeegebied beperkt bleef. De Griekse dictator Metaxas wees het ultimatum resoluut af, waarop Italiaanse troepen Griekenland binnenvielen op 28 oktober 1940.⁴³⁷ Bijgevolg schoot Groot-Brittannië de Grieken te hulp om de Italiaanse invasie af te slaan. Als reactie op deze gebeurtenis publiceerde *Volk en Staat* deze tekening van Delbaere, waarin Churchill naast een klassiek Grieks beeld

van een discuswerper staat, nogmaals een verwijzing naar de antieke wereld, meer specifiek naar de Olympische Spelen. Churchill kocht het beeld om en stopt een granaat in zijn hand. Hij hoopt dat de atleet het projectiel zo ver mogelijk werpt richting *Hellas*, de Oudgriekse benaming voor Griekenland. Dit is natuurlijk naïef van Churchill, aangezien het explosief ter plaatse zal ontploffen.⁴³⁸ In een andere cartoon voelt de Britse oorlogsleider zich onwel en zit hij droevig in een vervallen toilethokje. Het bijbehorende artikel beschrijft hoe de conservatieven in het Lagerhuis een motie van wantrouwen wilden indienen tegen Churchills oorlogsbeleid, nadat de Britten in juni 1942 in Libië verslagen werden door de troepen van de Duitse generaal Erwin Rommel. Het Britse leger vocht in Noord-Afrika om de opmars van de asmogendheden te stoppen en zo de strategische

controle over de Middellandse Zee te behouden, maar dat mislukte. De conservatieve partij kon echter niet begrijpen waarom de geallieerden keer op keer zulke nederlagen leden.⁴³⁹ In de context van de Noord-Afrikaanse campagne beeldde Delbaere daarenboven Anthony Eden af, die tijdens de Tweede Wereldoorlog opnieuw werd aangesteld als minister van Buitenlandse Zaken. In de cartoon aan de linkerkant is hij in gesprek met

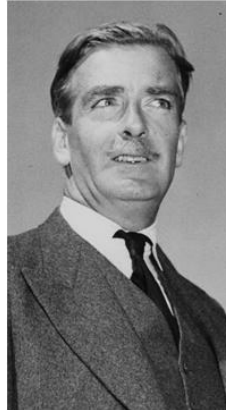
⁴³⁶ *Volk en Staat*, 8 november 1940, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*; 289-290.

⁴³⁷ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*; 289-290.

⁴³⁸ *Volk en Staat*, 8 november 1940, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*; 289-290.

⁴³⁹ *Volk en Staat*, 26 juni 1942, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*; 298-301.

veldmaarschalk Archibald Wavell, opperbevelhebber van de Britse troepen in Noord-Afrika. Eden vraagt waarom de soldaten allemaal een korte broek dragen. Ze staan opgesteld in een rij en hebben uiteenlopende etnische achtergronden, wat het mondiale karakter van het conflict benadrukt. In plaats van het voor de hand liggende antwoord te geven dat ze vanwege de hoge temperaturen een bermuda dragen, merkt Wavell op dat het in een korte broek makkelijker is om snel van de vijand weg te lopen. Zo zet Delbaere de Britse militairen neer als angsthazen, die wegvlugten voor de fascisten in plaats van hen te bestrijden.⁴⁴⁰ Daarnaast verschenen er geregeld portretten van Eden in *Volk en Staat* tijdens de oorlog. In één daarvan wordt hij omschreven als de vredesengel van Europa, wat hoogstwaarschijnlijk spottend bedoeld is.⁴⁴¹

Anthony Eden (Teekening Delbaere)

In tegenstelling tot de trieste verliezer die Delbaere van Churchill maakte, is het belangrijk te benadrukken dat de Britse leider in *Volk en Staat* ook vaak werd afgebeeld als een koppige en standvastige politicus, zoals zijn houding in enkele cartoons uit dit hoofdstuk al aantoonde. In deze prent vraagt koning George II, die in de achttiende eeuw leefde en een belangrijke rol speelde bij de uitbreiding van het Britse rijk, aan Churchill wanneer zijn muzikale compositie klaar zal zijn. De Britse premier, verkleed als clown, antwoordt dat het lastig is de juiste toon te vinden op de viool die hij vasthoudt. Op dat moment bespeelt Churchill Egypte, een duidelijke verwijzing naar de Noord-Afrikaanse veldtocht. Hoewel het strikspel moeizaam verloopt, vormt dat echter geen probleem voor Churchill, want hij beschikt nog over voldoende andere violen, die symbool staan voor gebieden die hij kan inzetten in de strijd tegen het fascisme. Zo hangen er nog violen voor

GEORG II : « Clown Churchillo, wanneer is je «overwinningsaria» nu voltooid ?... »
CLOWN CHURCHILLO : « De juiste toon is nogal moeilijk te pakken, Sire, maar geen nood, er zijn nog violen genoeg. »

⁴⁴⁰ *Volk en Staat*, 25 april 1941, 1.

⁴⁴¹ *Volk en Staat*, 5 maart 1941, 1; *Volk en Staat*, 3 april 1941, 1; United States Army Signal Corps Parent institution, *Anthony Eden arrives for the Potsdam Conference*, 20 juli 1945, black and white photographic paper, height: 26 cm (10.2 in); width: 21 cm (8.2 in) dimensions, Harry S. Truman Presidential Library and Museum, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eden,_Anthony.jpg.

Brits-Indië, Canada, Australië en Zuid-Afrika aan de haak. Op de grond liggen dan weer violen met kapotte snaren, die verwijzen naar landen zoals Nederland, Frankrijk en Polen, waar een Britse interventie niet mocht baten.⁴⁴² Daarenboven nam *Volk en Staat* prenten over van de Duitse spotprenttekenaar Hans Buhr, die zich scherp uitliet over de imperialistische houding van Churchill. In deze illustratie hakt een doorgedraaide Churchill bijvoorbeeld met een bijl in de wereldbol. Tegelijk staat de wereld in brand door een kampvuurtje, dat hij heeft aangestoken. Het onderschrift benadrukt dat als Churchill de wereld niet kan regeren, hij haar liever vernietigt. Hij kan het dus absoluut niet tolereren dat nazi-Duitsland al zoveel grond heeft ingenomen.⁴⁴³

De «vrome Helena» van Europa.
(Völkischer Beobachter.)

Aan het begin van de oorlog leverde *De Standaard* eveneens kritiek op de schijnheilige aanpak van Groot-Brittannië. In deze spotprent leest de vrome Helena met een aureool boven haar hoofd de Bijbel, terwijl in de achtergrond een Ier, een Arabier, een Egyptenaar en een Indiër bedreigd worden door Britse soldaten. Een boer uit Zuid-Afrika ligt ondertussen al levenloos op de grond. Daarmee suggereerde de krant dat zowel Chamberlain als Churchill zich graag voordeden als morele leiders van Europa, maar in werkelijkheid handelden ze zelf als imperialisten, zonder rekening te houden met de wil van de bevolking in de koloniale gebieden.⁴⁴⁴

DE POSITIE VAN ENGELAND EN ZIJN OVERZEESCH E BEZITTINGEN

John Bull: Vervloekt, blijft stil zitten!!

Na Operatie Barbarossa sloot de Sovjet-Unie zich aan bij de geallieerden en ten gevolge van de Japanse aanval op de Amerikaanse marinebasis Pearl Harbor in december 1941, waarover later meer, traden ook de Verenigde Staten officieel toe tot het geallieerde kamp. Tussen 1943 en 1945 overlegden de geallieerde leiders, met name Winston Churchill, Joseph Stalin en Franklin Delano Roosevelt (FDR)

⁴⁴² *Volk en Staat*, 4 oktober 1940, 2; T. Smollett, 'George II', in *The History of England in Three Volumes, Vol.II.: Continued from the Reign of William and Mary to the Death of George II.* (Salt Lake City, UT: Project Gutenberg, z.d.).

⁴⁴³ *Volk en Staat*, 26 oktober 1941, 1.

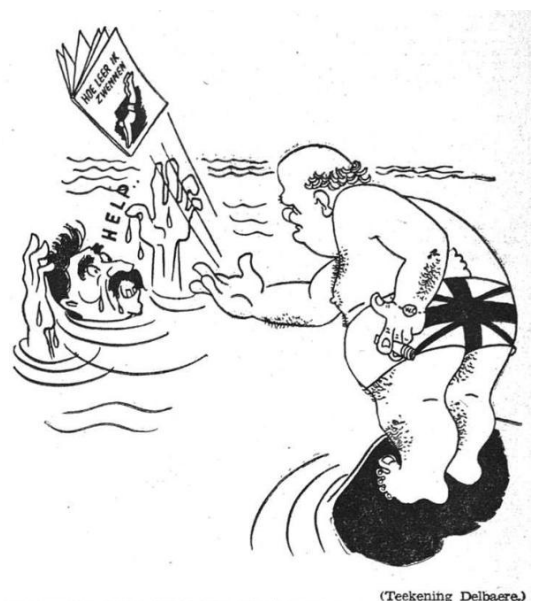
⁴⁴⁴ *De Standaard*, 14 februari 1940, 8.

regelmatig over de toekomstige wereldorde.⁴⁴⁵ De Amerikaanse president Franklin Delano Roosevelt pleitte daarbij voor het zelfbeschikkingsrecht van volkeren, wat op gespannen voet stond met de belangen van het Britse Rijk. Londen vreesde dat het imperium na de oorlog zou uiteenvallen, zoals bovenstaande prent van John Bull aangaf. Hij balanceert op twee boomstammen, die India aan de ene kant en Arabië aan de andere voorstellen. De twee roeiers peddelen van elkaar weg, waardoor John Bull dreigt in het water vol krokodillen te vallen.⁴⁴⁶ Een andere tekening van Pik toont dezelfde twee uitgehongerde figuren, maar ditmaal zitten ze opgesloten in een gevangenis. Een Britse soldaat bewaakt hen met een grijns op zijn gezicht. Het onderschrift benadrukt de ironie dat Engeland zogenaamd strijdt voor de vrijheid van volkeren.⁴⁴⁷

Niet alleen op geopolitiek vlak bracht de inmenging van Amerika grote veranderingen teweeg, maar ook in de spotprenten was er een transformatie zichtbaar. Voor de eerste en ook enige keer in het onderzochte bronnenmateriaal werd Churchill namelijk lachend afgebeeld. Hij telefoneerde met FDR en vertelde dat een konvooi heelhuids in Groot-Brittannië was aangekomen. Omdat hij laaiend enthousiast is, lijkt het alsof dat al lang geleden was. Wat Churchill echter niet vermeldde, is dat hij ondertussen in bad zat en met papieren miniatuurbootjes speelde. De boodschap aan FDR was dus niet meer dan onzin.⁴⁴⁸ In

verband met de Sovjet-Unie werd Churchill eerder afgebeeld als een pestkop. Stalin vroeg Churchill tot vervelens toe wanneer het tweede, westelijke front eindelijk geopend zou worden, aangezien het Rode Leger al maanden zware verliezen leed. In de cartoon rechts dreigt Stalin zelfs kopje onder te gaan, maar in plaats van hem te redden, gooit Churchill hem een boek toe met de titel *Hoe leer ik zwemmen*.⁴⁴⁹ In een andere spotprent uit *Volk en Staat* verschijnt Churchill als een circusdirecteur, die de Britse leeuw door

⁴⁴⁵ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 298-312.

⁴⁴⁶ *Volk en Staat*, 4 juli 1940, 1.

⁴⁴⁷ *Volk en Staat*, 23 juni 1940, 1.

⁴⁴⁸ *Volk en Staat*, 17 april 1942, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 298-312.

⁴⁴⁹ *Volk en Staat*, 28 augustus 1942, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 298-312.

Churchill's galavoorstelling voor Sowjetvrienden
(Overgenomen uit 'Het Nat. Dagblad.')

ander figuur voorkomt. In *Volk en Staat* wordt de Britse eerste minister af en toe omringd door jonge, aantrekkelijke secretaresses en dienstmeiden. Zo vraagt Churchill aan zijn assistente of haar benen geen andere letter kunnen vormen. Op dat moment vormen haar benen het V-teken, een gebaar dat Churchill zelf vaak gebruikte als symbool voor *Victory*, de overwinning. Door in het openbaar zijn wijs- en middelvinger op te steken, straalde hij vastberadenheid uit in de strijd tegen nazi-Duitsland. Het werd een wereldwijd

Churchill tot sekretaresse: « Miss kunt U met uw beenen geen andere letter vormen ? »
(Teekening S. D.)

HET UUR DER DEEMSTERING
— Ach, hoor je die kanonnen en sirenen? Zijn wij al aan het middaguur?
— Hetan, 't is veel later, 00, het is reeds het uur van onze ondergang—

een brandende hoepel probeert te loodsen. Op de tribune zit een publiek vol Sovjetvrienden. Ze kijken vol verwachting toe hoe de leeuw tegen een massieve betonnen muur aanknalt, wat de vergeefse pogingen van Churchill symboliseert om het tweede front in Europa daadwerkelijk te openen. De brandende hoepel staat voor de belofte van een westelijke aanval op nazi-Duitsland, die bedoeld is om de druk op het Rode Leger te verlichten. De wand maakt echter duidelijk dat die belofte nog op te veel weerstand stuit, waardoor een westerse aanval voorlopig nog langer uitblijft.⁴⁵⁰

Tot slot duikt in de beeldtaal rond Churchill een motief op dat bij geen enkel

context van de cartoon krijgt het teken een dubbelzinnige betekenis, doordat het op erotische wijze wordt verbonden met de voorstelling van een jonge vrouw. Zijn verzoek om een andere letter te vormen suggereert bovendien dat hij de hoop op een overwinning stilaan laat varen.⁴⁵¹ In een andere prent met een jongedame keren bijna alle eerder besproken thema's terug. Zo staart hij nors voor zich uit, terwijl de tafel rijkelijk gevuld is met eten, wat een scherp contrast is met de uithongerende Britse bevolking. Naast de beenham sieren ook enkele flessen drank de tafel. Daarnaast suggereert het onderschrift dat Londen in de tussentijd in vlammen opgaat, want Churchill hoort sirenes en bulderende kanonnen. Verder ligt een verkreukelde paraplu op de grond met daarop een rotsblok. Op de steen staat 'blokkade'

⁴⁵⁰ *Volk en Staat*, 28 augustus 1942, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 298-312.

⁴⁵¹ *Volk en Staat*, 3 oktober 1941, 1; Stiles, *Churchill in Punch*, 6-22.

geschreven, wat verwijst naar de Duitse bombardementen op Britse havensteden.⁴⁵²

4.3 Tussentijdse conclusie

Dit hoofdstuk belichtte hoe de Vlaamse dagbladpers de Britse premiers Neville Chamberlain en Winston Churchill afbeeldde in politieke cartoons. Hoewel de kranten ideologisch sterk van elkaar verschilden, maakten de cartoonisten gebruik van een opvallend gelijkaardig visueel vocabularium om de Britse leiders te typeren. Terugkerende uiterlijke kenmerken en materiële attributen duiden op het bestaan van gedeelde beeldtaal. Chamberlain verscheen steevast met zijn iconische paraplu, die varieerde van wandelstok tot vishengel en symbool stond voor zijn appeasementbeleid. Churchill was daarentegen herkenbaar aan zijn sigaar, bolhoed en norse gezichtsuitdrukking. *De Roode Vaan* benaderde de appeasementpolitiek en daarmee ook Chamberlain als politicus bijzonder kritisch. Communistische cartoonisten keurden zijn toegeeflijke houding ten opzichte van het fascisme volledig af, want in hun ogen kregen de fascistten vrij spel. Hij verscheen steevast in het weekblad als een verouderde, magere en naïeve leider. Chamberlain werd bovendien regelmatig visueel gekoppeld aan Mussolini, die zichtbaar profiteerde van zijn goede wil. Ook John Bull, de personificatie van Groot-Brittannië, werd in de spotprenten gebruikt om Chamberlains beleid aan de kaak te stellen. *De Standaard* hield zich daarentegen op de vlakte wat Groot-Brittannië betreft, en ook de Vlaams-nationalistische pers bleef tot het einde van de jaren dertig vrij terughoudend. Dit hing vermoedelijk samen met het feit dat Chamberlain de fascistische regimes ruimte bood om hun invloed uit te breiden. Pas nadat het appeasementbeleid zijn geloofwaardigheid had verloren, kreeg Groot-Brittannië een prominentere plaats in de cartoons, zoals onder meer bleek uit de gelaagde beeldvorming rond Churchill.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog verspreidde *Volk en Staat*, het partijblad van het VNV, bijzonder vijandige spotprenten over Groot-Brittannië. Wat doorheen dit hoofdstuk steeds opnieuw opvalt, is het menselijk leed, dat in de cartoons werd verbeeld door kapotgeschoten landschappen, scheepswrakken op zee, gevluchte weeskinderen en de aanhoudende hongersnood. Daarenboven vertoonde de beeldvorming rond Churchill in het blad opmerkelijke tegenstellingen. Enerzijds stelden Vlaams-nationalistische tekenaars hem consequent voor als een egoïstische oorlogsophitser, volksoplichter, imperialist, massamoordenaar en decadente leider. Anderzijds werd hij ook afgebeeld als een slachtoffer van de oorlog, die getroffen is door de hongersnood en mentale uitputting, zoals de tekeningen van André Delbaere treffend illustreren. Bijgevolg kreeg Churchill doorheen het hoofdstuk wisselende gedaantes toegemeten, variërende van clown en circusdirecteur tot keizer Nero. De gedaante of gemoedstoestand van Churchill was afhankelijk van de boodschap, die de cartoonist wou overbrengen. Daarnaast ontstond een vijandbeeld waarin Churchill en Britse soldaten werden geassocieerd met joden. Binnen het antisemitische narratief van het partijblad van het VNV bouwde dit samengesmolten vijandbeeld voort op het stereotype van de joods-bolsjewist. Daarenboven Britse militairen werden afgebeeld als

⁴⁵² *Volk en Staat*, 21 augustus 1940, 2; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 285-288.

vandalen, alcoholisten, barbaren en dommeriken. Daarmee werd de vermeende strategische onbekwaamheid van Groot-Brittannië tegenover de Duitse lucht-, zee- en landmacht benadrukt. *Volk en Staat* benadrukte bovendien de verdeeldheid binnen de geallieerden, onder meer via visuele kritiek op het zelfbeschikkingsrecht en het uitblijven van een tweede front.

Ook *De Standaard* hekelde de imperialistische houding van Churchill, die moeilijk te verzoenen viel met het zelfbeschikkingsrecht dat Roosevelt centraal stelde in zijn visie op de naoorlogse wereldorde. Tegelijkertijd publiceerde het centrumrechtse dagblad cartoons, waarin Churchill werd voorgesteld als Hitlers grootste nachtmerrie. Die ambigue houding illustreert het spanningsveld tussen bewondering voor Churchills verzet en kritiek op zijn koloniale ambities. Churchill ontbrak dan weer volledig in *De Roode Vaan*, wat logisch is aangezien de Belgische regering begin 1940 een publicatiestop oplegde en Churchill pas in mei 1940 aantrad als eerste minister. Vlak na de heropstart van het communistische weekblad bleef zijn afwezigheid behouden in de spotprenten. Aangezien de Sovjet-Unie na Operatie Barbarossa aan geallieerde zijde streed, was het ongepast om openlijk kritiek te uiten op bondgenoten die bijdroegen aan de overwinning op het fascisme, waaronder Churchill.

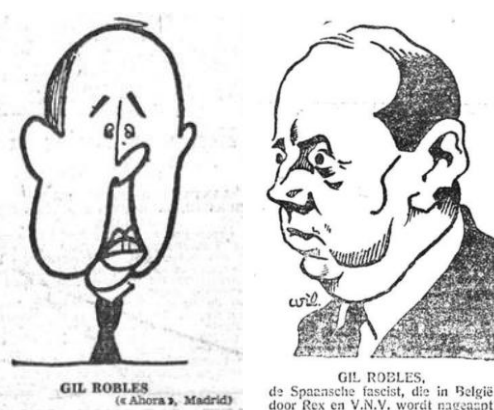
Casestudy: de voorafspiegeling van de Tweede Wereldoorlog

Als voorafspiegeling van de Tweede Wereldoorlog waren de hierboven besproken landen, namelijk Duitsland, Italië, de Sovjet-Unie en Groot-Brittannië, al eens eerder met elkaar in contact gekomen in de context van een gewapend conflict, namelijk in de Spaanse Burgeroorlog. In dit hoofdstuk keren de meeste visuele beschrijvingen uit de voorafgaande delen terug met specifieke aandacht voor de verschillende standpunten, die de vier kranten in deze oorlog innamen. Een kleine kanttekening is hier wel op zijn plaats, aangezien de Spaanse Burgeroorlog, met haar vele betrokken partijen die verschillende aspiraties hadden, veel meer was dan een eenvoudig conflict tussen links en rechts. Die complexiteit kwam nauwelijks aan bod in de cartoons uit Vlaamse dagbladpers. Als lezer is het cruciaal te beseffen dat het hier om een genuanceerder verhaal gaat dan een eenvoudige tegenstelling tussen de republikeinen en de nationalisten.⁴⁵³ Eerst volgt een korte toelichting op het ontstaan van het conflict en de belangrijkste betrokken partijen. Daarna komt de beeldvorming rond de militaire leider Francisco Franco aan bod, waarbij duidelijk wordt dat de fascistische niet-inmengingsverdrag duidelijk schenden. Aansluitend worden spotprenten over de inname van Madrid besproken. Vervolgens richt de analyse zich op de interventie van de Sovjet-Unie. In het laatste deel staan de oproepen tot vrijwilligers, het interne verraad en het menselijke leed centraal.

1 Europese inmenging in de Spaanse Burgeroorlog

Op 16 februari 1936 vonden in Spanje parlementsverkiezingen plaats. Hoewel het politieke landschap sterk versnipperd was, tekenden zich voor de stembusgang al duidelijke coalities af. Aan de rechterzijde groepeerden de conservatieve krachten zich rond het *Bloque Nacional*, met als voornaamste partij de *Confederación Española*

de Derechas Autónomas (CEDA) onder leiding van José María Gil-Robles. Als monarchist en uitgesproken katholiek verzette hij zich fel tegen snelle hervormingen en tegen de ontkerkelijking van de samenleving.⁴⁵⁴ *De Standaard* portretteerde hem als een sullig figuur met hangkaken vanwege zijn beperkte

invloed, terwijl *De Roode Vaan* hem neerzette als een Spaanse fascist die een impact had op de Belgische collaborerende partijen Rex en VNV.⁴⁵⁵ Tegenover het *Bloque Nacional* stond het *Frente Popular*, een

⁴⁵³ Antony Beevor, *De strijd om Spanje: de Spaanse burgeroorlog, 1936-1939*. (Amsterdam: Anthos, 2006), 9-12.

⁴⁵⁴ Beevor, *De strijd om Spanje*, 50-55.

⁴⁵⁵ Anefo, *Jose Maria Gil Robles, leider Katholieke Democraten in Spanje*, 12 juli 1962, Nationaal Archief: Fotocollectie Anefo, 2.24.01.09, <http://proxy.handle.net/10648/aa10507e-d0b4-102d-bcf8-003048976d84>, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jose_Maria_Gil_Robles,_leider_Katholieke_Democraten_in_Spanje,_Bestanddeel_nr_914-1253.jpg; *De Standaard*, 29 maart 1936, 1; *De Roode Vaan*, 29 augustus 1936, 1.

verkiezingsalliantie van republikeinen, socialisten en communisten. Het gezicht van deze coalitie was Manuel Azaña. Als hervormingsgezinde republikein streefde hij een seculiere staat na.⁴⁵⁶ Bijgevolg maakte *De Standaard* hem als katholieke krant geregeld belachelijk in 1936, hetzij door

spotprenten over te nemen uit de conservatieve Spaanse pers, hetzij door karikaturen van huiscartoonist Frans van Immerseel te publiceren. Zowel zijn onzuivere huid als zijn dubbele kin vormden daarbij dankbare mikpunten van spot.⁴⁵⁷ Na een bitsige verkiezingscampagne, behaalde het *Frente Popular*, ook wel het Volksfront genoemd, op legale wijze de meerderheid van de stemmen. De overwinning van links veroorzaakte diepe onrust binnen de conservatieve elite, het leger en de katholieke kerk. Deze groepen voelden zich bedreigd door het programma van het Volksfront. In de lente van 1936 nam de polarisering binnen de Spaanse samenleving verder toe, want de politieke instabiliteit zorgde ervoor dat de industrie stillag, de economie ineenzakte en de ontevredenheid steeg. Bovendien kwamen boeren in opstand tegen de onvoltooide landhervormingen.⁴⁵⁸

De situatie in Spanje werd onhoudbaar, waardoor enkele hoge officieren, onder wie Emilio Mola en José Sanjurjo, begonnen met de voorbereiding van een militaire staatsgreep tegen de republikeinse regering. Francisco Franco, die binnen het vreemdelingenlegioen snel was opgeklommen in rang, sloot zich uiteindelijk in juli 1936 bij de samenzwering aan. Tot dan toe had hij zich eerder op de achtergrond gehouden. Op 17 juli 1936 begon de opstand in Melilla, een havenstad in het Spaanse protectoraat Marokko. Daarmee startte de Spaanse Burgeroorlog. Van daaruit rukten de nationalistische troepen op naar het Spaanse vasteland. Door het militaire succes van zijn troepen groeide Franco in korte tijd uit tot één van de grote leiders aan nationalistische zijde, al was hij voordien nauwelijks bekend bij het grote publiek.⁴⁵⁹ Dat blijkt ook uit de vroegste tekeningen van Franco die in de Vlaamse dagbladpers verschenen. Zo publiceerde *De Roode Vaan* op 15 augustus 1936 een tekening van hem waarin hij nauwelijks gelijkenis vertoont met zijn werkelijke uiterlijk. Het

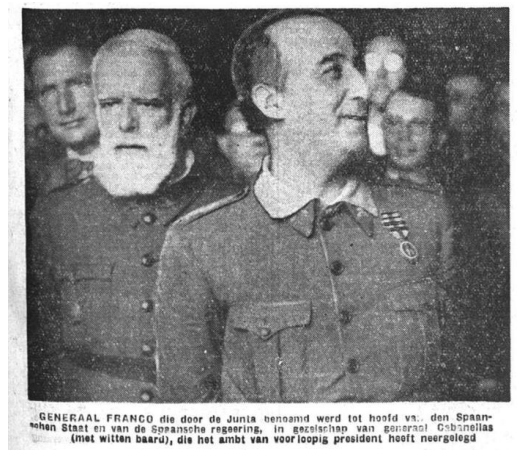
⁴⁵⁶ Beevor, *De strijd om Spanje*, 53-63; José Maria Marco, 'El nacionalismo Español de Manuel Azaña', in *Cuadernos de pensamiento político (Madrid, Spain)*, nr. 30 (2011), 54.

⁴⁵⁷ Anoniem, *Manuel Azaña Díaz, Spanish politician, between 1936 and 1939*, Narodowe Archiwum Cyfrowe, originally published in *Ilustrowany Kurier Codzienny*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Manuel_Aza%C3%B1a_D%C3%ADaz.jpg; *De Standaard*, 29 maart 1936, 1; *De Standaard*, 29 april 1936, 2.

⁴⁵⁸ Beevor, *De strijd om Spanje*, 52-82.

⁴⁵⁹ Beevor, *De strijd om Spanje*, 60-82.

onderschrift bestempelt hem, net zoals Hitler en Mussolini in eerder besproken spotprenten, als een 'bloedhond' vanwege zijn snelle en meedogenloze expansie in Spanje.⁴⁶⁰ De nationalistische generaals ondervonden al snel dat het moeilijk was de oorlog te voeren zonder één centrale gezagsdrager. Op 21 september kwam de junta, het militair bestuur, bijeen en bereikten ze de consensus om Franco aan te wijzen als hoofd van de Nationale Opstand. Ter gelegenheid daarvan publiceerde *De Standaard* in oktober een foto van Franco, waarin op de achtergrond de somber kijkende generaal José Cabaneles te zien is, want hij had zijn ambt als voorlopige president liever behouden.⁴⁶¹

“GENERAL FRANCO die door de Junta benoemd werd tot hoofd van de Spaanse Staat en van de Spaanse regering, in gezelschap van generaal Cabaneles (met witte baard), die het ambt van voorlopig president heeft neergelegd

Intussen groeide in Groot-Brittannië de vrees dat het Europese vasteland steeds meer in ideologische extremen verviel. Net zoals in Spanje kenden radicale bewegingen in België zoals Rex, het VNV en de communisten een electorale doorbraak tijdens de parlementsverkiezingen van 1936. Italië en Duitsland waren bovendien verder naar elkaar toe gegroeid, mede doordat Hitler in tegenstelling tot de Volkenbond de Italiaanse inval in Abessinië niet veroordeelde. Ondertussen had nazi-Duitsland ook al het Saarland en het Rijnland geannexeerd. Daarenboven had Frankrijk in mei 1935 een wederzijds bijstandsverdrag met de Sovjet-Unie gesloten, en na de verkiezingsoverwinning van het Volksfront in 1936 kwam in Frankrijk een linkse regering aan de macht onder leiding van Léon Blum. Bijgevolg zochten de Spaanse republikeinen wapensteun bij hun Franse ideologische bondgenoten. Hoewel er in Frankrijk zelf sociale onrust heerste, leverde Blum heimelijk wapens aan het *Frente Popular*. Na een lek in de pers kreeg hij zowel in het binnenland als in het buitenland felle kritiek te verduren. Het Britse ministerie van Buitenlandse Zaken vreesde dat de Franse wapenlevering Italië en Duitsland ertoe zou aanzetten de nationalist openlijk te steunen. Om verdere escalatie te voorkomen en de Britse buitenlandse invloed te vrijwaren, werkte Groot-Brittannië in de zomer van 1936 plannen uit voor een Internationale Commissie voor Non-interventie. Door zoveel mogelijk landen hierbij te betrekken, wilde de Britse eerste minister Stanley Baldwin verhinderen dat het Spaanse conflict zou uitgroeien tot een bredere Europese oorlog. Het Non-interventiebeleid hield in dat buitenlandse mogendheden zich zouden onthouden van inmenging in de burgeroorlog tussen republikeinen en nationalist. Concreet hield dit in dat de deelnemende landen geen wapens of militaire steun mochten leveren aan één van beide partijen. Bovendien mochten er geen vrijwilligers naar Spanje afreizen om militaire hulp te bieden. In september 1936 werd de Non-interventiecommissie officieel opgericht te Londen. Meer dan 25 landen, waaronder Groot-Brittannië, Frankrijk, Duitsland, Italië en de Sovjet-Unie, sloten zich aan. Terwijl democratische landen zoals Groot-Brittannië en Frankrijk het embargo relatief strikt

⁴⁶⁰ Anoniem, *Retrato fotográfico de Francisco Franco, circa 1930.*, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Francisco_Franco_-_retrato_fotogr%C3%A1fico.jpg; De Roode Vaan, 15 augustus 1936, 1.

⁴⁶¹ *De Standaard*, 5 oktober 1936, 1; Beevor, *De strijd om Spanje*, 157-158.

naleefden, laptten sommige andere staten de afspraken in de praktijk aan hun laars, zoals zal blijken uit de volgende delen.

2 Franco als speelbal van de fascisten

Als eerste leek het de Italiaanse dictator Mussolini interessant om zich te binden aan Franco. Spanje kon hem niet alleen economische voordelen opleveren, maar was ook van strategisch belang voor de verwezenlijking van zijn *Mare Nostrum*. Bovendien koesterde hij een sterke afkeer tegen het communisme.⁴⁶² Door een alliantie te smeden met Franco, kon hij het linkse Frankrijk omsingelen zoals deze cartoon aantoonst.⁴⁶³ In de zomer van 1936 contact nam Mussolini contact op met de

nationalisten om de mogelijkheden te bespreken. Militair gezien stonden de nationalisten sterker dan de republikeinen dankzij de hulp van het goed getrainde

De Volkenbond : Zijn ze nu met twee om gegeeseld te worden ? (Il Merlo.)

Afrikaanse leger en hun overwicht aan wapens, maar toch deden ze beroep op de Italiaanse luchtmacht zodat de troepen sneller het Spaanse vasteland konden bereiken. Daarnaast zond Mussolini jarenlang wapens, Italiaanse legioenen en adviseurs naar Spanje.⁴⁶⁴ Nochtans had Italië zich aangesloten bij de Non-interventiecommissie, maar net zoals bij de oprichting van het Stresa-front handelde Mussolini vooral om zichzelf in te dekken, zodat het leek alsof hij meewerkte. De inval van Abessinië had hem geleerd dat de westerse mogendheden weinig bereid waren daadkrachtig op te treden tegen zijn ambities.⁴⁶⁵ Daarom publiceerde *De Standaard* in oktober 1936 een cartoon, waarin de personificatie van de

Volkenbond twee wilde katten bij hun staart vasthield. De zwarte kat symboliseerde de Italiaanse annexatie van Abessinië, terwijl de andere kat Spanje voorstelde. De Volkenbond lijkt verbaasd te zijn dat er nu twee dieren zijn, die ze streng moet bestraffen. In de praktijk bleef die straf uit, waardoor de organisatie niet alleen verder gezag verloor, maar Italië ook steeds meer zijn eigen zin kon doordrijven.⁴⁶⁶ De beeldtaal van wilde dieren verscheen eveneens in 1937 in *De Roode Vaan*. Een agressief blaffende hond, die Italië verbeeldde, houdt in zijn poot een masker vast met het opschrift 'Non-interventie'.

De fascistische beest ontmaskert zich.

⁴⁶² Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 205-206, 244-245.

⁴⁶³ *De Roode Vaan*, 29 oktober 1938, 1.

⁴⁶⁴ Beavor, *De strijd om Spanje*, 131-156.

⁴⁶⁵ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 239-245.

⁴⁶⁶ *De Standaard*, 21 oktober 1936, 10; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 239-245.

Hij verschool zich hier eerst achter, maar nu toont hij eindelijk zijn ware gelaat.⁴⁶⁷ Daarbovenop nam het communistische weekblad het internationale beleid van Mussolini scherp op de korrel.

Communistische cartoonisten beeldden de Italiaanse leider af als een monster door zijn wrede oorlogsvoering in

Spanje.⁴⁶⁸ Daarnaast stelden ze hem als een koorddanser in een rokje, die balanceert tussen vermeende neutraliteit en het bondgenootschap van de as Rome-Berlijn. Franco treedt in de prent op als het hulpje van Mussolini. Het bijschrift roept landen als Groot-Britannië, Frankrijk en België op om een einde te maken aan de Italiaanse huichelarij.⁴⁶⁹

Vervolgens besloot Hitler zich ook in het Spaanse conflict te mengen. Aan de ene kant deed hij dit om zijn band met Mussolini te versterken, aan de andere kant speelden ideologische motieven mee, aangezien zijn afkeer van het bolsjewisme aansloot bij het anticommunistische karakter van Franco's opstand. Bovendien genoot hij ervan dat Frankrijk strategisch tussen twee fascistische brandhaarden zou komen te liggen, want dat zo hem later strategische voordelen opleveren als hij zijn expansie richting het westen zou inzetten. Bijgevolg leverde nazi-Duitsland ook wapens, gevechtsvliegtuigen, troepen en andere middelen aan de Spaanse nationalisten.⁴⁷⁰ *De Roode Vaan* uitte regelmatig kritiek op de brutale inmenging van nazi-Duitsland in Spanje, zoals te zien is in deze vier spotprenten. Ze gaan alle drie over de inmenging van de nazi's, maar belichten elk een ander thema, die verderop in dit hoofdstuk nog uitgebreider aan bod zullen komen. De eerste cartoon hekelt de Duitse wapenleveringen aan de Spaanse nationalisten. Hoewel nazi-Duitsland zich, net als Italië, officieel aansloot bij het Non-interventiecomité, stuurde het land toch wapens naar Spanje. Achteraf bekeken fungeerde de Spaanse Burgeroorlog daarom als proeftuin voor de fascistische landen om te experimenteren met nieuwe artillerietechnieken en om nieuwe militaire tactieken uit te proberen. Deze zouden de asmogendheden later tijdens de Tweede Wereldoorlog toepassen.⁴⁷¹ De tweede prent

« Niet-inmenging » van Nazi-Duitsland in Spanje.

⁴⁶⁷ *De Roode Vaan*, 5 juni 1937, 1.

⁴⁶⁸ *De Roode Vaan*, 18 februari 1939, 1.

⁴⁶⁹ *De Roode Vaan*, 11 september 1937, 1.

⁴⁷⁰ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*; Douglas, *Between the Wars 1919-1939*.

⁴⁷¹ *De Roode Vaan*, 3 juli 1937, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-245.

Hoe de « vrijwilligers » in Nazi-Duitsland gerekruteerd worden voor het rebellen-leger in Spanje.

toont hoe een Duitse 'vrijwilliger' met bruto geweld optreedt tegen de Spaanse burgerbevolking. Het onderschrift maakt duidelijk dat deze soldaat niet uit persoonlijke overtuiging handelde, maar naar Spanje werd gestuurd op bevel van het nationaalsocialistische regime.⁴⁷² De onderstaande cartoons klagen dan weer het stilzwijgen van Groot-Brittannië aan. Bij de eerste prent ligt de focus op het onnodige menselijke leed, waarover later meer. Een Britse waarnemer van het Non-interventiecomité bezoekt Hitler om hem te controleren, maar treft hem net aan, nadat hij een vrouw en haar kind heeft neergeschoten in een café. De *Führer* verdedigt zich aarzelend met de bewering dat hij reageerde op aanvallen van Spaanse bolsjewisten.

Doordat de waarnemer niet ingrijpt, stelt de cartoonist de neutraliteit en geloofwaardigheid van de Britse toezichthouder duidelijk in vraag.⁴⁷³ Ook de illustratie ernaast bekritiseert de passieve houding van de Europese grootmachten. Terwijl Mussolini en Hitler heimelijk richting het huis van de *República Federal* sluipen — een duidelijke verwijzing naar hun ondermijnende rol in het conflict — liggen de personificaties van Groot-Brittannië en Frankrijk, namelijk John Bull en Marianne, zorgeloos in een hangmat. Het boek over het Non-interventiebeleid ligt opengeslagen naast hen, maar krijgt amper aandacht. De twee trekken zich weinig aan van het Spaanse conflict, waardoor de fascisten vrij spel krijgen.⁴⁷⁴

⁴⁷² De Roode Vaan, 28 augustus 1937, 3.

⁴⁷³ De Roode Vaan, 3 juli 1937, 3.

⁴⁷⁴ De Roode Vaan, 11 maart 1939, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-245.

Aangezien de nationalisten komaf maakten met het linkse beleid van de republikeinen, verscheen Franco in de Vlaams-nationalistische pers meestal op foto's, die dezelfde beeldtaal hanteerden als die van Hitler en Mussolini. Het ging om charismatische staatsportretten die leiderschap, kracht en autoriteit

uitstraalden. Zo kreeg de lezer een positieve indruk van hem.⁴⁷⁵ Daarnaast verscheen in *Volk en Staat* eenmalig een illustratie van Franco, waarin hij de nazigroet brengt, wat een duidelijke verwijzing is naar zijn nauwe banden

De fascistische moordgeneraal Franco

met de fascistische regimes.⁴⁷⁶ In de Vlaams-nationalistische pers oogt Franco scherp en vastberaden, maar dat staat in schril contrast met zijn voorstelling in *De Roode Vaan* aan de linkerzijde, waar hij er vermoeid en afgeleefd uitzielt. Volgens secundaire literatuur had hij een buikje en miste hij de uitstraling van een militaire leider. De strakke en krachtige verschijning in *Volk en Staat* komt dus niet overeen met de historische werkelijkheid en wijst op een bewuste idealisering van de Spaanse nationalist. Het communistische weekblad omschrijft hem bovendien als een fascistische moordgeneraal.⁴⁷⁷ Die kritiek komt herhaaldelijk terug in *De Roode Vaan*. De volgende

reeks spotprenten toont hoe de fascisten hun ideologische afkeer van het bolsjewisme op Spaans grondgebied uitvechten, onder het mom van steun aan de nationalist, die zich profileren als verdedigers van orde, geloof en beschaving. Het blad hekelde de openlijke inmenging van de fascistische mogendheden in Spanje door Franco in spotprenten af te beelden als een speelbal van Hitler en Mussolini, waarmee eveneens zijn ondergeschikte en afhankelijke positie scherp werd benadrukt.⁴⁷⁸ In de eerste cartoon brengt Franco opnieuw een nazigroet uit, terwijl hij met gesloten ogen door de straten loopt. Dat wijst op het blindelings volgen van

⁴⁷⁵ *Volk en Staat*, 19 juli 1938, 1; *Volk en Staat*, 3 oktober 1938, 1; *Volk en Staat*, 25 juli 1939, 1; *Volk en Staat*, 12 februari 1941, 1.

⁴⁷⁶ *Volk en Staat*, 10 augustus 1939, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-245.

⁴⁷⁷ *Volk en Staat*, 10 augustus 1939, 1; *De Roode Vaan*, 4 december 1937, 3; Beevor, *De strijd om Spanje*, 66-69.

⁴⁷⁸ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-245.

In een andere spotprent uit *De Roode Vaan* botst de stormram van Hitler en Mussolini tegen een onwrikbare muur van het *Frente Popular*, maar in tegenstelling tot de vorige tekeningen blijven beide leiders hier opvallend opgewekt. Samen met een zwaarbewapend skelet fluiten ze vrolijk voort.

de plannen van de nazi's.⁴⁷⁹ In de eerste onderstaande cartoon zijn Hitler en Mussolini volledig bezweet, omdat ze Franco maar moeten blijven bevoorraden met manschappen, tanks en gevechtsvliegtuigen. Volgens het onderschrift groeit zijn eetlust in tegenovergestelde zin met zijn overwinningen.⁴⁸⁰ Hoewel de nationalistena tussen 1936 en 1939 geleidelijk terrein van de republikeinen veroverden, bleef het moeilijk om de volledige macht te consolideren.⁴⁸¹ Dat de antifascistische noot hard was om te kraken, blijkt eveneens uit de cartoon op de volgende pagina, waarin Hitler en Mussolini met hun volle gewicht aan een hefboom hangen. De hefboom heeft het gezicht van Franco en tussen zijn tanden zit de republikeinse noot. Zijn militaire kepi werd voorzien van belletjes, waardoor zijn hoofdeksel lijkt op dat van een hofnar. De voet van de hefboom heeft overigens de vorm van een hakenkruis.⁴⁸²

⁴⁷⁹ *De Roode Vaan*, 11 juni 1938, 1.

⁴⁸⁰ *De Roode Vaan*, 22 oktober 1938, 3.

⁴⁸¹ Beevor, *De strijd om Spanje*, 203-221; Vincent Scheltiens Ortigosa, 'Antony Beevor, De Strijd Om Spanje. De Spaanse Burgeroorlog 1936-1939', *Brood & Rozen*, 1 januari 2007, 94-96, <https://doi.org/10.21825/BR.V12I2.3282>.

⁴⁸² *De Roode Vaan*, 29 mei 1937, 3.

Volgens de cartoonist is die opgewekte houding niets meer dan een façade, die de ware aard van de as Rome-Berlijn verhult. Wat als beschavingsmissie wordt voorgesteld, blijkt in werkelijkheid een vernietigende coalitie die vooral uit is op geweld en slachtoffers.⁴⁸³ De beeldtaal van de stormram keert nogmaals terug in het communistische weekblad, al is de kop van de ram vervangen door het hoofd van Franco. Hitler en Mussolini stoten het hoofd van de Spaanse nationalist te pletter tegen de stadswal van Madrid.⁴⁸⁴ Deze stad was namelijk zowel van strategisch als symbolisch belang tijdens de burgeroorlog. Het is niet alleen de hoofdstad van Spanje, maar de republikeinse regering huisvestte zich er eveneens, waardoor de stad de spil werd van de legitimiteit van de Tweede Republiek. Vanaf november 1936 kreeg de stad zware luchtaanvallen

Hitler en Mussolini stooten te pletter met Franco tegen Madrid

te verduren, maar de republikeinen slaagden erin maandenlang stand te houden. Hierdoor groeide Madrid uit tot een internationaal symbool van verzet.⁴⁸⁵ *De Roode Vaan* speelde herhaaldelijk in op het feit dat de nationalisten,

« Franco. — Het offensief op Barcelona trappelt ter plaatse... — Indien wij het innemen van Madrid aankondigen ? »

hoewel ze grote inspanningen leverden en steun kregen van hun fascistische bondgenoten, er niet in slaagden de stad te veroveren. In een illustratie van Jean Pruvoot wordt de frustratie van Franco op satirische wijze verbeeld. Hij is moedeloos, omdat de nationalistische troepen in Barcelona zijn vastgelopen. Een generaal probeert hem daarom op te pepen en stelt voor om dan maar Madrid in te nemen. Dat idee maakt Franco nog prikkelbaarder, want ondanks de herhaalde offensieven bleef de

hoofdstad in republikeinse handen.⁴⁸⁶ Cartoonist Willyam speelde eveneens in op deze impasse. Omdat het aanhoudende geweld en de bombardementen er niet in slaagden Madrid te laten capituleren, stelde hij op spottende wijze voor dat Franco nu heimelijk de stad zou proberen in te nemen. De Spaanse legerleider beveelt zijn soldaten om op de toppen van hun tenen te lopen en geen geluid te maken, zodat niemand de aanval verwacht. Deze techniek is natuurlijk absurd en

« Het is in de grootste geheimzinnigheid dat generaal Franco naar Madrid oprukt. » (L'Indépendance, 25-VIII '36)

⁴⁸³ *De Roode Vaan*, 7 augustus 1937, 3.

⁴⁸⁴ *De Roode Vaan*, 16 januari 1937, 1.

⁴⁸⁵ Beevor, *De strijd om Spanje*, 181-200.

⁴⁸⁶ *De Roode Vaan*, 7 januari 1939, 1; Beevor, *De strijd om Spanje*, 181-200.

diende als laatste wanhoopsdaad, aangezien zijn strategieën uitgeput zijn. Het tafereel verbeeldt het tragikomische dieptepunt van Franco's gebrek aan succes in Madrid.⁴⁸⁷ Het is opmerkelijk dat, net zoals in de

vorige prent, ook in deze illustratie een Afrikaanse soldaat aan de zijde van Franco staat. Daarmee verwijzen de cartoonisten naar de inzet van Afrikaanse troepen, want zonder hen stonden de nationalisten veel minder sterk. Zo werd het koloniale karakter van Franco's oorlogsvoering op subtiële manier verbeeld in communistische spotprenten.⁴⁸⁸ Verder duikt de oorlogsmoeheid, een motief dat al in eerdere hoofdstukken aan bod kwam, ook in deze context opnieuw op.⁴⁸⁹ Uiteindelijk capituleerde Madrid op 31 maart 1939, want vanaf maart was de republikeinse verdediging sterk verzwakt, onder meer door interne verdeeldheid en militaire nederlagen op andere plaatsen

in het land.⁴⁹⁰ In december 1936 had *De*

Standaard de reactie van de Sovjet-Unie daarop al voorspeld.⁴⁹¹ Zo hangt een barbaarse communist aan de telefoon en vraagt hij om hem door te verbinden naar Madrid, maar deze lijn bleek al bezet door de nationalisten.⁴⁹²

In de tweede illustratie zijn de armen en benen van diezelfde figuur gebroken. Elk ledemaat staat symbool voor een fascistische machtsgreep. Zijn

linkerbeen verwijst naar Mussolini's mars op Rome in 1922, zijn rechterbeen naar de verkiezingsoverwinning van de nationaalsocialisten in 1933, en zijn arm voorspelt dat Franco in 1936 Madrid zou innemen. Toch zou dat nog een drietal jaar duren, maar uit angst voor het communisme koos het blad in de Spaanse Burgeroorlog eerder partij voor de fascistten.⁴⁹³

⁴⁸⁷ *De Roode Vaan*, 29 augustus 1936, 1; Beevor, , *De strijd om Spanje*, 181-200.

⁴⁸⁸ *De Roode Vaan*, 29 augustus 1936, 1; Beevor, , *De strijd om Spanje*, 131-144.

⁴⁸⁹ *De Roode Vaan*, 24 januari 1937, 1.

⁴⁹⁰ Beevor, *De strijd om Spanje*, 198-200, 405-407.

⁴⁹¹ *De Standaard*, 23 december 1936, 10; *De Standaard*, 16 december 1936, 10.

⁴⁹² *De Standaard*, 23 december 1936, 10.

⁴⁹³ *De Standaard*, 16 december 1936, 10. Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-245.

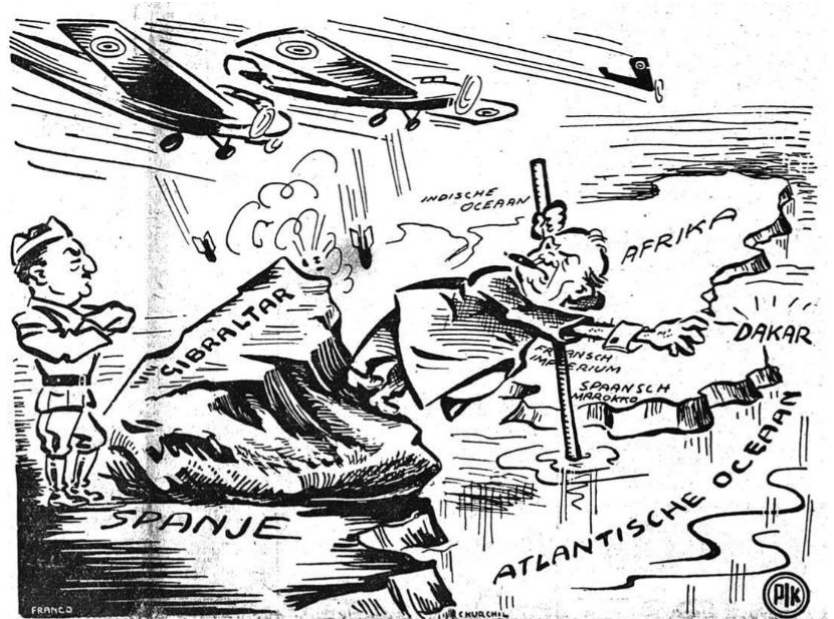
MUSSOLINI AAN FRANCO :
— Schrijf : de onafhankelijkheid der
Spaanse natie en de onschendbaar-
heid van haar grondgebied...

Ook *De Roode Vaan* voelde de overgave van Madrid aankomen en publiceerde op 18 februari 1939 deze spotprent. Daarin werd nogmaals duidelijk wie de werkelijke macht had in Spanje, namelijk de fascist. Franco stelt de onafhankelijkheidsverklaring op, maar Mussolini dicteert de inhoud ervan. De feitelijke controle over Spanje lag niet bij de nationalisten, want Franco was louter een politieke pion van Duitsland en Italië. De val van Madrid betekende het definitieve einde van de Spaanse Burgeroorlog en de vestiging van Franco's autoritaire bewind, al bleef het communistische weekblad suggereren dat hij nog altijd onder invloed stond van de grotere fascistische machthebbers.⁴⁹⁴ Ook deze

Franco « regeert »!

prent draagt dezelfde boodschap uit. Hoewel Franco aan de macht is, domineert de *fascies*, het symbool van het Italiaanse fascisme, het beeld. De roedenbundel is omringd door schedels, die de vele slachtoffers vertegenwoordigen. Daarnaast blazen de architecten van het Non-interventiebeleid, namelijk Groot-Brittannië en Frankrijk, op een hoorn, wat de hypocrisie en de passiviteit van deze landen benadrukt. Doordat zij niet ingrepen, kregen de fascistische machten vrij spel in Spanje. De prent hekelt nogmaals hun schijnneutraliteit en legt de impliciete verantwoordelijkheid voor het succes van Franco's regime ook bij de westerse democratieën.⁴⁹⁵ Achteraf bekeken hadden de westerse mogendheden wel spijt van hun passiviteit tegenover de inmenging van de fascistische regimes tijdens de Spaanse Burgeroorlog. De militaire lessen, die Duitsland en Italië daar opdeden, konden zij inzetten tijdens de Tweede Wereldoorlog. Spanje bleef tijdens die oorlog weliswaar officieel neutraal, maar het regime van Franco vertoonde duidelijk fascistische kenmerken. In deze prent kijkt Franco met gekruiste armen en een afkeurende blik toe hoe Churchill probeert Dakar te bereiken. De diplomatieke druk op Gibraltar, dat onder

Gibraltar, steen des aanstoots. Churchill op zoek naar nieuwe steunpunten.

⁴⁹⁴ *De Roode Vaan*, 18 februari 1939, 1

⁴⁹⁵ *De Roode Vaan*, 27 mei 1939, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-245.

Britse controle stond, nam tijdens het conflict toe. Dat vormde een probleem, want de landengte was een strategisch knooppunt van Groot-Brittannië in het Middellandse Zeegebied en zou van cruciaal belang blijken voor de geallieerde invasie van Noord-Afrika in november 1942. Omdat de geallieerden nog onvoldoende slagkracht hadden om een tweede front in West-Europa te openen, koos Churchill om daar te gaan strijden tot grote ergernis van Stalin.⁴⁹⁶

3 Steun van Stalin?

Aangezien de fascistten openlijk de nationalistten steunden, voelde Stalin, die zich eveneens had aangesloten bij het Non-interventieverdrag, zich genoodzaakt iets te ondernemen. Hij kon de republikeinen niet aan hun lot overlaten, want dat zou een oneerlijke strijd betekenen tegen de fascistten. Toch was Stalin zich ervan bewust dat zijn inmenging het wantrouwen van de westerse mogendheden verder zou vergroten. Anticommunistische sentimenten kwamen immers niet alleen voor in Duitsland en Italië, maar waren ook in Groot-Brittannië sterk verankerd. Stalin stond voor een moeilijk dilemma, waarbij hij ofwel zijn ideologische bondgenoten in de steek moest laten om de westerse mogendheden niet tegen zich in het harnas te jagen, ofwel tegen het Non-interventieverdrag in besloot de republikeinen te steunen in hun strijd tegen de nationalistten, daarmee ook het fascisme bestrijdend. Hij koos voor de laatste optie.⁴⁹⁷ In enkele cartoons uit *De Schelde*, die op de volgende pagina staan, werd de inmenging van de Sovjet-Unie vaak verbeeld als toreadorspelen, wat een typische Spaanse traditie is.⁴⁹⁸ Spanje stelde hierbij een stier voor, die bijvoorbeeld in de eerste illustratie werd uitgedaagd door een rode lap, die het *Frente Popular* symboliseerde.⁴⁹⁹ Rood was namelijk de kleur van het communisme. In de tweede prent treedt Stalin zelf op als toreador met een Sovjetvlag in zijn hand, maar het dier kegelt hem snel omver. Volgens het bijschrift zal de Spaanse stier de 'moskowitzischen toreador' *mores* leren.⁵⁰⁰ De stier is in de derde illustratie vervangen door een tank van de Falangisten, een fascistische paramilitaire groepering die de nationalistische kant in de Spaanse Burgeroorlog vertegenwoordigde. Opnieuw provoceert een communist hem, maar gezien het militaire overwicht zal snel duidelijk worden wie het stierengevecht zal winnen.⁵⁰¹ In de laatste cartoon vraagt een wesp uit Moskou in een spottend accent zich af waarom het dier helemaal op hol slaat. Volgens *De Schelde* doet de Sovjet-Unie dus opvallend haar best om de schijn van niet-inmenging op te houden.⁵⁰²

⁴⁹⁶ *Volk en Staat*, 27 september 1940, 1; De Vos, *De Tweede Wereldoorlog*, 140, 203.

⁴⁹⁷ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-245; Beevor, *De strijd om Spanje*, 97-103, 165-180.

⁴⁹⁸ *De Schelde*, 1 augustus 1936, 2; *De Schelde*, 1 september 1936, 2; *De Schelde*, 29 november 1936, 2; *De Schelde*, 31 juli 1936, 1.

⁴⁹⁹ *De Schelde*, 1 augustus 1936, 2.

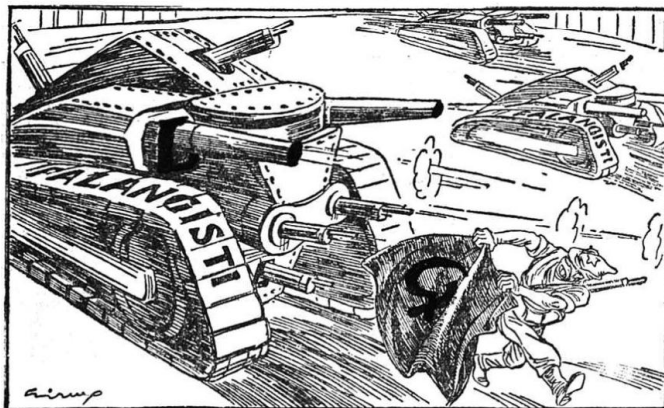
⁵⁰⁰ *De Schelde*, 1 september 1936, 2.

⁵⁰¹ *De Schelde*, 29 november 1936, 2.

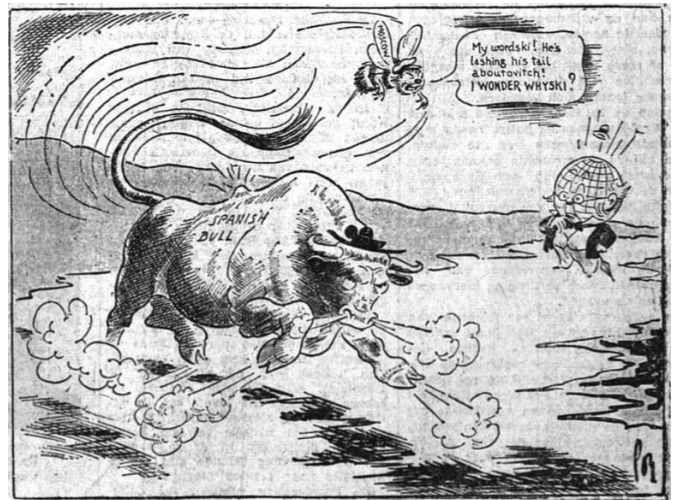
⁵⁰² *De Schelde*, 31 juli 1936, 1.

De rode lap van het «Freute Popular» heeft den «opstandigen» Spaanschen stier woedend gemaakt

DE ROODE TORERO IS DEZE MAAL OP EEN WEERBARSTIGEN STIER GEBOETST
(Guertin Meschino)

Spanje van nu. — De eenen stier : « Zeg, gaat ge mee om eens een menschengevecht bij te wonen ? »
(Dublin Opinion.)

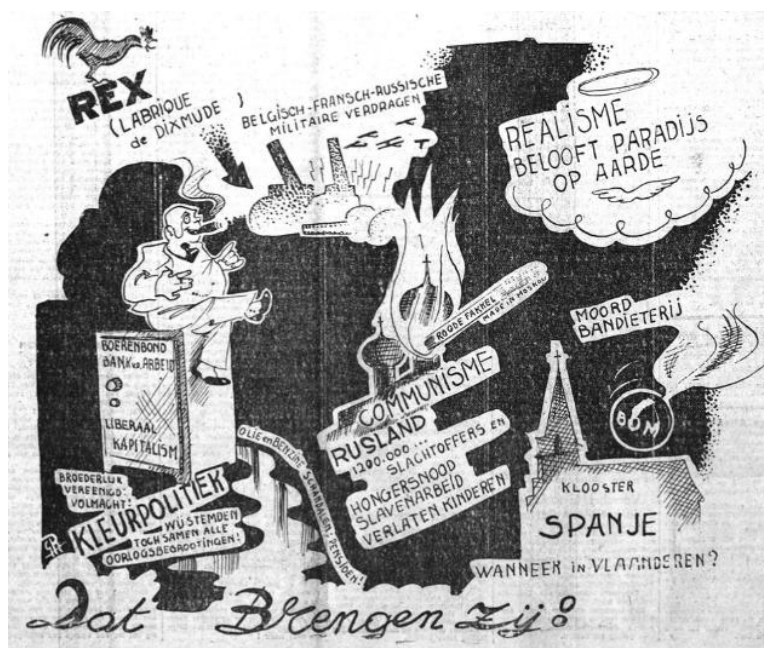

HET SPAANSCH VOLKSFRONT AAN DEN ARBEID

De beeldtaal van de stier dook ook op in *De Standaard*, waarbij het concept van het stierengevecht werd omgekeerd. De ene stier stelt voor om te kijken hoe mensen met elkaar te lijf gingen, in plaats van zelf in de arena te staan.⁵⁰³ In de Vlaams-nationalistische pers kwam het geweld daarentegen explicieter en grimmiger in beeld, zoals onderstaande cartoon aantoonst. Een communist houdt triomfantelijk een pas afgehakt hoofd in de lucht, terwijl een grafdelver een skelet opbergt. Het onderschrift suggereert dat de hervormingsbeloften van het *Frente Popular*, zoals landherverdelingen, rechtstreeks tot dergelijke gruweldaden hebben geleid. Dit sluit aan bij de bredere these dat links beleid binnen *De Standaard* en de Vlaams-nationalistische pers wordt voorgesteld als een ontwrichtende en destructieve kracht. Daarnaast valt op dat cartoonisten in de context van de Spaanse

⁵⁰³ *De Standaard*, 28 januari 1937, 10.

Burgeroorlog het gevaar van de antiklerikale houding binnen het communisme nog nadrukkelijker in de verf zetten dan in het hoofdstuk over de Sovjet-Unie werd toegelicht. In de tekening vlucht een non angstig weg om uit de handen van een gewelddadige communist te blijven. Bovendien brandt in de achtergrond een kerk af net zoals geobserveerd in de beeldtaal over de Sovjet-Unie, terwijl een andere non ook in de vlammen lijkt op te gaan.⁵⁰⁴ Bijgevolg voedden dergelijke dramatische en suggestieve voorstellingen de angst voor een linkse machtsomwenteling in de Vlaamse samenleving, die in de jaren dertig nog sterk verzuild en overwegend katholiek was. *De Schelde* maakte dankbaar gebruik van de linkse overwinning in Spanje om het lezerspubliek te

waarschuwen voor het communisme. Zo publiceerde de krant op 24 mei 1936, de dag van de Belgische parlementaire verkiezingen, deze spotprent aan de linkerkant van de pagina. Een bom viel in op een Spaans klooster en de illustrator stelt zich daarbij expliciet de vraag wanneer dergelijke gebeurtenissen zich ook in Vlaanderen zullen voltrekken. Daarenboven staat een toren, die mogelijks opnieuw verwijst naar de Basiliuskathedraal in Moskou, in lichterlaaie. Onder de prent staan de gevolgen van Stalins beleid opgesomd. Verder toont de tekenaar zich sceptisch over het

bijstandsverdrag tussen de Sovjet-Unie en Frankrijk, aangezien de gevechtsvliegtuigen in de tekening al boven de industriegebieden vliegen.⁵⁰⁵ De cartoon legt druk op de kiezers, want een linkse verkiezingsoverwinning zou, net zoals in Spanje, leiden tot politieke onstabieleit of sterker nog pure chaos. De internationale gebeurtenissen en bijgevolg ook dit soort propaganda hebben wel degelijk een invloed gehad op de verkiezingsuitslag, aangezien fascistische partijen, met name het VNV en Rex, een electorale doorbraak kenden in 1936.⁵⁰⁶

Daarenboven reageerde Pik als huiscartoonist van de Vlaams-nationalistische krant op communistische inmenging in Spanje. In de eerste cartoon op de volgende pagina roert Stalin in een soep van wanorde, volkenmoord en burgeroorlog. De 'soep van Spanje' staat te pruttelen op volle kracht, terwijl Stalin zijn kameraden geruststelt dat hij hen binnenkort ook zal serveren. Naast Stalin staat Blum, met achter hem de Belgische socialist Émile Vandervelde, die door Jacquemotte, de leider van de Belgische Communistische Partij, met een hamer op het hoofd wordt getikt. Deze symboliek suggereert dat Vandervelde, als voorzitter van de

⁵⁰⁴ *De Schelde*, 20 september 1936, 7; Beevor, , *De strijd om Spanje*, 52-69.

⁵⁰⁵ *De Schelde*, 24 mei 1936, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 239-240.

⁵⁰⁶ De Wever, *Greep naar de macht*, 223; Beevor, , *De strijd om Spanje*, 61-69.

Belgische Werkliedenpartij en als waarnemer tijdens de Spaanse Burgeroorlog, niet volledig mocht doordringen tot de ware toedracht van het conflict. Hoewel hij het *Frente Popular* openlijk verdedigde, werd hij vanuit communistische hoek gewantrouwd of gemarginaliseerd.⁵⁰⁷ Lenins boek is een menu met als hoofdgerecht 'materialistische biefstuk met klassenstrijdsaus', een verwijzing naar de afwijzing van kapitalisme en imperialisme, als tussengerecht 'Siberische ijsroom met bloedgrenadine',

verwijzend naar de deportaties van politieke dissidenten naar het ijskoude Siberië, en als dessert 'bonzenbonbons', wat winst betekent voor autoritaire leiders.⁵⁰⁸ De tweede prent toont dan weer een

scheikunde-experiment, waarbij Stalin met een blaasbalg de vlammen aanwakkert. Het vuur verwarmt een erlenmeyer, waarin 'Volksfront' en 'Burgeroorlog' staan geschreven. Net als in de soep is in de glazen kolf een kerk te zien, wat verwijst naar Stalins afzwering van religie. De vlammen veroorzaken opnieuw totale wanorde en volkenmoord. Het mengsel wordt vervolgens gedestilleerd naar de Sovjet-

Unie en belandt in een pot met het label 'bonzenprofijt', wat wederom wijst op het voordeel van de gezagdragers. Blum en twee andere politici moedigen Stalin aan, wat hun politieke betrokkenheid bij de chaos benadrukt in plaats van het Non-interventieverdrag na te leven.⁵⁰⁹

⁵⁰⁷ *De Schelde*, 9 augustus 1936, 1; Robert Abs, *Emile Vandervelde*, Humanisme (Bruxelles: Labor, 1973), 322-331.

⁵⁰⁸ *De Schelde*, 9 augustus 1936, 1; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 202-203.

⁵⁰⁹ *De Schelde*, 9 augustus 1936, 1; *De Schelde*, 16 september 1936, 1.

Samenvattend verscheen deze cartoon van een communist als grafdelver op 15 april 1937 in *De Standaard*. De prent illustreert waar het communisme al slachtoffers had gemaakt, namelijk in het moederland Rusland door Stalins brute zuiveringspolitiek, in China door de inmenging in de Tweede Chinees-Japanse Oorlog, en in Spanje door de republikeinen te steunen. De bolsjewiek lijkt niet te begrijpen waarom mensen beweren dat hij niet meewerkt aan de vrede, want ironisch genoeg ondergraaft hij die. Op de talloze grafstenen, die symbool staan voor de slachtoffers van de ideologie, staat telkens het woord *pax*. De illustratie legt daarmee nogmaals de hypocrisie van het

communisme bloot, aangezien de Sovjet-Unie zich inmengt in verschillende conflicten onder het voorwendsel het fascisme te bestrijden, maar de facto richt het regime zelf veel menselijk leed aan.⁵¹⁰ Soortgelijke boodschap

verspreide *De Roode Vaan*, hetzij vanuit een volledig andere invalshoek. Het zijn niet de communisten die verantwoordelijk zijn voor het aanhoudende geweld en de vele doden, maar de fascistena zoals ook aangegeven in het de spotprenten over Franco, Hitler en Mussolini. Zo steken de fascistena op brute wijze Spanje neer in deze prent links, wat in de communistische pers een indicatie is om in te grijpen.⁵¹¹

4 Vrijwilligers, verraad en verdriet

Het Non-interventiepact bepaalde uitdrukkelijk dat geen enkele deelnemende staat vrijwilligers mocht sturen naar Spanje om aan republikeinse of nationalistische zijde mee te vechten, maar net zoals het verbod op wapenleveringen, werd deze afspraak in praktijk al snel geschonden. In november 1936 ontstond de Internationale Brigade, waarin socialistische en communistische netwerken vrijwilligers mobiliseerden om de republikeinen bij te staan.⁵¹² Net zoals andere Europese landen had België het niet-inmengingsverdrag ondertekend, maar toch publiceerde *De Roode Vaan* geregeld republikeinse propagandaprenten, die expliciet

⁵¹⁰ *De Standaard*, 15 april 1937, 10; Van de Meerse, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-247.

⁵¹¹ *De Roode Vaan*, 1 augustus 1936, 1.

⁵¹² Van de Meerse, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-245.

PLAKKAAT DER SPAANSCH
ANTI-FASCISTEN!
Onvoorwaardelijk trouw aan het volk!

In dezen toestand wil Franco en Cie
de arbeiders persen.

opriepen tot steun voor het Volksfront. De eerste drie tekeningen tonen zegevierende, strijdlustige republikeinen, terwijl in de vierde prent een Spanjaard verstrikt zit in een hakenkruis, wat opnieuw een scherpe visuele aanklacht is tegen de

fascistische onderdrukking.⁵¹³ Naast de overname van tekeningen uit de buitenlandse pers, maakten de cartoonisten van het communistische weekblad soms ook zelf illustraties ter ondersteuning van het Spaanse Volksfront, hoewel de precieze invulling van die steun eerder vaag bleef.⁵¹⁴ Ondertussen bekritiseerde het blad wel scherp dat Hitler en Mussolini troepen naar Spanje stuurden, terwijl het de redactie van *De Roode Vaan* zelf op subtiële wijze opriep om ook militair tussenbeide te komen. In theorie waren de grenzen gesloten in het kader van het non-interventiebeleid, maar de spotprent aan de

ZOOGENAAMDE
« KONTROOL »
WELKE
HITLER EN
MUSSOLINI
TOELAAT
MEER EN MEER
HET WETTIGE
SPANJE
ONDER
DEN VOET
TE LOOPEN

linkerzijde klaagt aan dat die maatregel weinig effectief was. De fascistische onderhielden volgens de cartoonist namelijk nauwe banden met de autoritaire Portugese leider António Salazar, waardoor hun manschappen ongehinderd de Spaanse grens konden oversteken. De internationale controlemechanismen bleken dus grotendeels zinloos. *De Roode Vaan* greep het non-interventieprincipe aan om de fascistische inmenging aan de kaak te stellen, maar de eigen betrokkenheid werd niet bevestigd.⁵¹⁵ *De Standaard* reageerde op dezelfde beschuldigingen, maar bespote de houding van de Sovjet-Unie. In de cartoon op de volgende

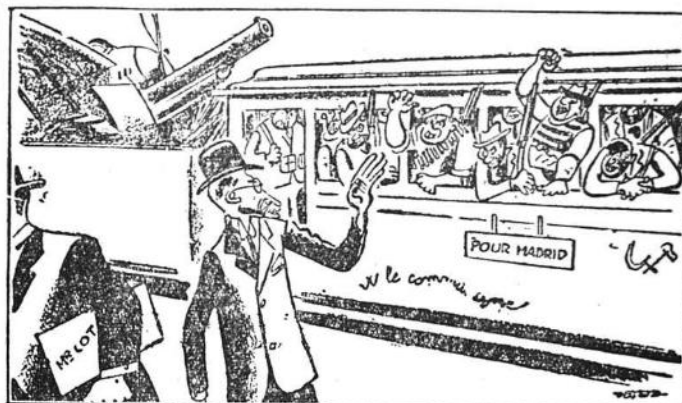
pagina stelt de Sovjetstaat de niet-inmengingspolitiek voor als een samenzwering. Een Engelsman, voorgesteld als een moederfiguur en hoofd van de Internationale Commissie voor Non-interventie, houdt een huilende baby, namelijk Portugal, in de armen. Achter de Brit staan twee gewapende kinderen, Hitler en Mussolini, die zich verschuilen achter de jurk. Volgens de centrumrechtse krant is deze voorstelling absurd, want Groot-Brittannië beschermt de fascistische niet en het is niet nodig dat de internationale commissie nog strengere grenscontroles invoert. *De Standaard* beschouwt de communistische kritiek op de Non-interventiecommissie als een poging om

⁵¹³ *De Roode Vaan*, 28 augustus 1937, 1; *De Roode Vaan*, 26 december 1936, 1; *De Roode Vaan*, 30 januari 1937, 1; *De Roode Vaan*, 18 september 1937, 3.

⁵¹⁴ *De Roode Vaan*, 8 augustus 1936, 1.

⁵¹⁵ *De Roode Vaan*, 3 juli 1937, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-245.

hun eigen verlies aan invloed te verdoezelen.⁵¹⁶ *De Schelde* gaf dan wel op spottende wijze kritiek op het feit dat Franse vrijwilligers naar Spanje trokken, bijvoorbeeld met deze spotprent waarin een overvolle trein met volksfrontvrijwilligers en wapens naar Spanje vertrok. Eén van de vrijwilligers vraagt aan de Franse premier Léon Blum of hij niet meegaat naar Madrid om te vechten tegen de nationalisten. Blum wimpelt het voorstel echter af, omdat hij zich moet bezighouden met het non-interventiebeleid.⁵¹⁷

BIJ HET VERTREK VAN DEN BIJZONDEREN TREIN
NAAR SPANJE
DE VOLKSFRONTVRIJWILLIGER. — Komt ge niet mee
kameraad?
LEON BLUM. — Neen, het gaat niet. Ik moet me nog met de
niet-inmengingskommissie bezighouden.

Daarnaast bracht de Vlaams-nationalistische krant de toestroom van vrijwilligers in Spanje ook op een luchtere manier in beeld. Zo informeert een geïnteresseerde bij een Frans reisbureau hoeveel een reis naar Madrid kost. De medewerker legt hem uit dat zo'n reis niets kost. Integendeel, wie in Spanje gaat strijden, krijgt een loon en een gratis begrafenis. Er zijn geen klachten over de service, voegt hij eraan toe, want niemand is ooit teruggekeerd.⁵¹⁸ Een andere cartoons uit *Volk en Staat* verbeeldt hoe het internationale reisverkeer eruitziet aan de Spaanse grens. Een soldaat wijst een vrijwilliger erop dat de grenzen gesloten zijn. De man antwoordt onschuldig dat hij slechts toerist is, al draagt hij overduidelijk verdedigingsmateriaal bij zich. De tekening spot met de doorzichtigheid van dergelijke excuses en suggereert dat vrijwilligers massaal de non-interventie omzeilden onder een dunne dekmantel van

Hoe Rusland zich de niet-inmengingspolitiek der fascistische staten onder het
zogenaaide oogluikend toezicht van Engeland voorstelt. (Prawda, Moskou.)

IN EEN REISBUREAU TE PARIJS.
Wat kost de reis naar Madrid?
Niets! ge krijgt er broodwinning, en vrije begrafenis. Tot
hiertoe is nog niemand teruggekeerd om zijn beklag te maken.

⁵¹⁶ *De Standaard*, 9 december 1936, 12.

⁵¹⁷ *De Schelde*, 20 september 1936, 5; Van de Meerse, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-245.

⁵¹⁸ *Volk en Staat*, 5 april 1937, 8.

vakantiegeangers.⁵¹⁹ Een ander thema dat speelde in de Spaanse samenleving eind jaren dertig was het idee van verraad. Gezien de complexe verhoudingen tussen de verschillende groeperingen leefde er een diep wantrouwen binnen de bevolking. Mensen waren voortdurend alert op vermeende verraders en spionnen, wat leidde tot een gespannen sfeer. Dit wantrouwen ondermijnde niet alleen de sociale cohesie, maar voedde ook conflicten binnen gemeenschappen.⁵²⁰ Op een luchtige wijze brengt deze prent uit *De Standaard*

dat in beeld. Een man heeft zijn schoonmoeder gevangengenomen. De beeldtaal van de norse vrouw doet denken aan de prent, waarin Mussolini de les wordt gespeld door zijn echtgenote.⁵²¹ Het thema verraad kreeg in *De Roode Vaan* een veel zwaardere lading. De POUM, *Partido Obrero de Unificación Marxista*, vecht aan de kant van de republikeinen als revolutionaire marxistische partij, maar het communistische blad berichtte negatief over deze groep vanwege haar felle kritiek op het stalinisme in de Sovjet-Unie. Dit leidde tot interne conflicten binnen het republikeinse kamp, vooral tussen de POUM en de PCE, de Spaanse Communistische Partij, die nauwe banden onderhield met Moskou. Bijgevolg beschuldigde de Sovjet-Unie de POUM van collaboratie met het fascisme, net zoals Trotski in het hoofdstuk over de USSR ervan werd beticht samen te werken met de vijand. In de spotprent worden deze twee vijandbeelden samengebracht, al dient deze voorstelling genuanceerd te worden. Hoewel de POUM ideologisch verwantschap vertoonde met het trotskisme, vormde ze geen officiële trotskistische partij. Een dergelijke nuance ontbreekt volledig in *De Roode Vaan*, waar Mussolini wordt afgebeeld als

Uit Spanje. — «Wat 'n geluk, Carlos, ik heb mijn schoonmoeder gevangen genomen!» (Dublin Opinion.)

⁵¹⁹ *Volk en Staat*, 18 april 1937, 5.

⁵²⁰ Beevor, *De strijd om Spanje*, 9-12, 276-286.

⁵²¹ *De Standaard*, 4 november 1936, 10; Beevor, *De strijd om Spanje*, 199.

het ware gezicht van de zogenaamde trotskistische POUM. Volgens het onderschrift was het doel van deze partij niet om de republikeinse zaak te steunen, maar om wanorde en chaos te creëren op bevel van de ‘bloedhonden’ Hitler en Mussolini. Deze interne verdeeldheid binnen het republikeinse kamp, mede aangewakkerd door dergelijke beschuldigingen, droeg uiteindelijk bij tot de nederlaag in 1939.⁵²²

Het legerbericht der roode Spaansche regeering: — De troepen van generaal Franco zijn nog ver van onze stellingen.

ZEGENINGEN VAN HET BOLSJEW ISME IN SPANJE
De radiospreker der Volksfront-regering: Opgepast! Opgepast! De beschaving marcheert. Ziehier ons programma.
(Guerin Meschino)

De Standaard en *De Schelde* namen de verspreiding van desinformatie ook op de korrel en dreven spot met de propagandistische gebruiken van de communisten.⁵²³ In de eerste tekening roept een republikein dat de troepen van generaal Franco nog ver weg zijn, terwijl hij in werkelijkheid al volledig omsingeld was door nationalistische soldaten.⁵²⁴ De tweede prent grijpt opnieuw terug naar de beeldtaal van de microfoon. Het is ironisch dat een communist verkondigt dat de beschaving onderweg is – een uitspraak die wel vaker terugkeert in het bronnenmateriaal om buitenlandse inmenging te legitimeren, maar ondertussen ligt het plein vol met brokstukken en doden. De verwoesting staat in scherp contrast met de belofte om Spanje te beschaven.⁵²⁵ Bijgevolg vormde het menselijk leed, veroorzaakt door de republikeinen en communistische vrijwilligers, een centraal thema binnen de cartoons van *De Schelde*. In de onderstaande prenten worden onschuldige burgers op een laffe of schijnbaar stoere manier gedood.⁵²⁶

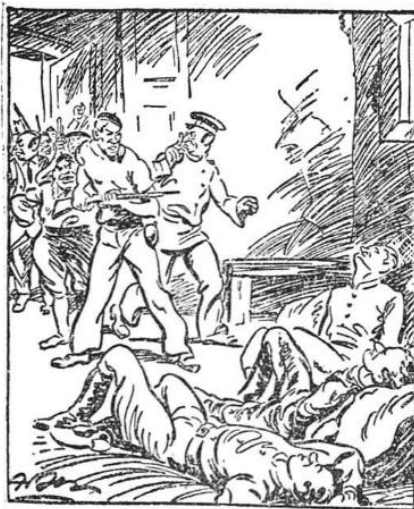
⁵²² *De Roode Vaan*, 26 juni 1937, 1.

⁵²³ *De Standaard*, 9 december 1936, 12; *De Schelde*, 17 september 1936, 4; Beevor, *De strijd om Spanje*, 253-266.

⁵²⁴ *De Standaard*, 9 december 1936, 12.

⁵²⁵ *De Schelde*, 17 september 1936, 4.

⁵²⁶ *De Schelde*, 5 november 1936, 7; *De Schelde*, 10 september 1936, 5.

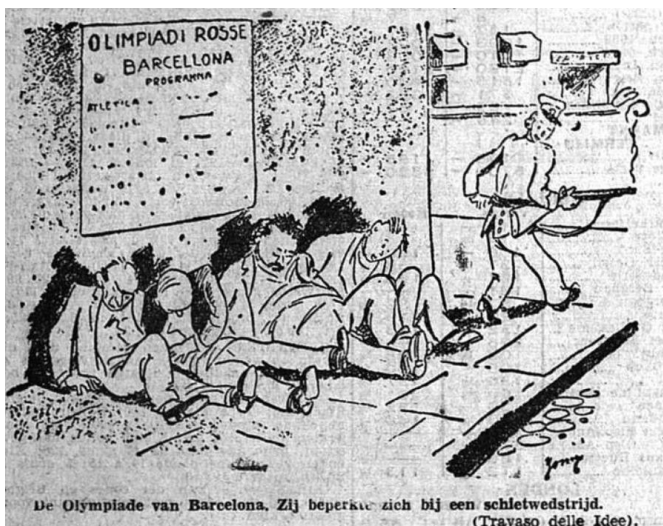
**HET « MENSCHLIEVEN-
DE FRENTE POPULAR
IN SPANJE**

De leider van het execu-
tie-poleton fusilleert ze
terwijl ze slapen dan is
hun dood veel «achter»

HET SPAANSC HE VOORBEELD
Dat noemt minister-president Blum een wettige regering
(Je suis Partout).

De notie van menselijke leed kwam minder aan bod in *De Standaard*. Deze cartoon speelt eerder in op de

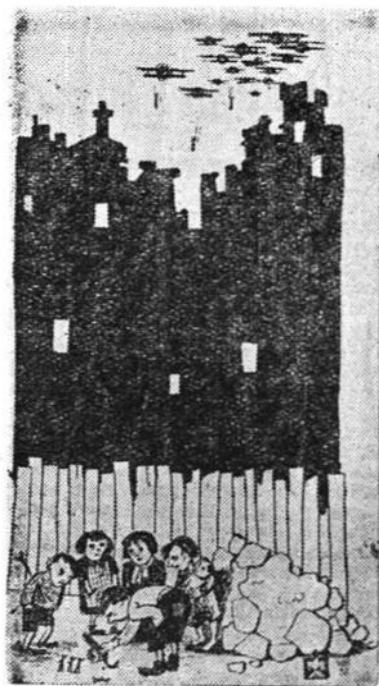
De Olympiade van Barcelona. Zij beperkt zich bij een schietwedstrijd.
(Travaso delle Idee).

actualiteit dan dat ze de oorlogspraktijken veroordeelt. De prent werd gepubliceerd, toen de Olympische Spelen van 1936, georganiseerd door nazi-Duitsland, volop bezig waren. De krant suggereerde ironisch dat er tegelijkertijd in Barcelona een Rode Olympiade aan de gang was, wat verwijst naar de Spaanse Burgeroorlog. De enige sport die beoefend werd, was schieten. De afgebeelde nationalist glundert van trots, omdat hij vier communisten heeft neergeschoten. Overwinning stond dus centraal, zowel in de discipline als op het slagveld, ongeacht het aantal slachtoffers.⁵²⁷ In tegenstelling tot

het centrumrechtse dagblad, lag de nadruk in de illustraties uit *De Roode Vaan* wel op de humanitaire gevolgen van het conflict en het brengen van beschaving. De illustratoren keerden de boodschap uit *De Schelde* echter om. In vergelijking met de Vlaams-nationalistische pers zijn de beelden uit het communistische blad vaak indringender en gruwelijker van aard. Bovendien speelt symboliek in *De Roode Vaan* een prominentere rol. In de laatste prent op de vorige pagina en in de eerste tekening hiernaast is bijvoorbeeld een hakenkruis zichtbaar. Beide illustraties verwijzen ook naar de gevechtsvliegtuigen, die door de fascistena werden geleverd, vele steden bombardeerden en

⁵²⁷ *De Standaard*, 27 augustus 1936, 10; Verbeeck, *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme*, 119.

De militaire doeleinden van de as Rome-Berlijn.
(Teekening van den « Nebelspalter »)

BEELD VAN VERSCHRIKKING
TENGEVOLGE DER FRANCO-BARBAARSCHEDEN

daardoor dus ook veel slachtoffers maakten.⁵²⁸

Bovendien komt de beeldtaal van schedels en skeletten, die verwijzen naar de slachtoffers van de Spaanse Burgeroorlog, vaker voor in de communistische pers.⁵²⁹ Daarnaast bracht *De Roode Vaan* herhaaldelijk lijdende moeders met kinderen op een fotorealistische wijze in beeld, zoals deze selectie aan tekeningen laat zien. Door getroffen gezinnen dikwijls te portretteren, wakte *De Roode Vaan* niet alleen

medelijden op bij het leespubliek, maar versterkten ze ook het beeld van de fascist en als wrede beulen. Volgens de eerste prent aan de linkerzijde was het militaire doel van de as Rome-Berlijn om spelende kinderen op straat te bombarderen.⁵³⁰ In de twee afbeelding proberen moeders hun kinderen in veiligheid te brengen voor de Franco-barbaarsheden, wat dus wederom haaks staat op het brengen van het beschavingsideaal.⁵³¹ De prent op de volgende pagina aan de rechterkant geeft een huilend gezin weer, die ontzet zijn door het vele bombardement, terwijl de tekening aan de linkerkant de Italiaanse

zwarthemden verbeelden, die alle inwoners van een Catalaans dorpje neerknallen met een mitrailleur in een kerk.⁵³²

⁵²⁸ *De Roode Vaan*, 18 juni 1938, 1; *De Roode Vaan*, 29 mei 1937, 3.

⁵²⁹ *De Roode Vaan*, 29 mei 1937, 3; *De Roode Vaan*, 23 januari 1937, 1.

⁵³⁰ *De Roode Vaan*, 8 april 1939, 1.

⁵³¹ *De Roode Vaan*, 5 maart 1938, 3; *De Roode Vaan*, 24 december 1938, 3.

⁵³² *De Roode Vaan*, 25 juni 1938, 3; *De Roode Vaan*, 28 januari 1939, 3.

5 Tussentijdse conclusie

De beeldvorming over de Spaanse Burgeroorlog in de

Vlaamse dagbladpers weerspiegelde in hoge mate de ideologische oriëntering van de bestudeerde kranten. *De Roode Vaan* stelde het conflict stevast voor als een rechtvaardige strijd op Spaans grondgebied tegen de fascistische agressie van Hitler, Mussolini en hun marionet Franco. De fascistische mogendheden maakten volgens het blad misbruik van Franco om hun eigen invloedsfeer uit te breiden. In de visuele beeldvorming kreeg Franco bijgevolg uiteenlopende gedaantes toebedeeld, zoals een soort hefboom, een stormram, een klein mannetje dat gevoed moest worden met manschappen en wapens, of als trouwe volgeling van de fascistien. Tegelijk werd scherpe kritiek geuit op Groot-Brittannië en Frankrijk vanwege hun passieve en hypocriete houding in het conflict. Daarnaast suggereerde het blad dat Trotski, en bij uitbreiding ook de POUM, zich achter de fascistische zaak schaarde. Deze voorstelling sloot aan bij de eerder besproken beeldvorming over Trotski in het blad, zoals weergegeven in het hoofdstuk over de Sovjet-Unie. *De Roode Vaan* verspreidde ook propagandaprenten, die bedoeld waren om vrijwilligers te ronselen, hoewel dit indruiste tegen één van de voorwaarden uit het Non-interventieverdrag. Bovendien bracht de krant het menselijk leed uitvoerig onder de aandacht, onder meer door skeletten, verwoeste landschappen, gehavende moeders en minderjarige slachtoffers in beeld te brengen. Deze beeldvorming doet denken aan de visuele representaties van oorlogsleed uit de Tweede Wereldoorlog, zoals behandeld in het hoofdstuk over Groot-Brittannië. Kortom, communistische cartoonisten presenteerden de Russische inmenging als legitiem, terwijl zij de as Rome-Berlijn moreel veroordeelden. Dit laatste gebeurde op vergelijkbare wijze in cartoons over de Tweede Wereldoorlog enkele jaren later.

De Vlaams-nationalistische pers verheerlijkte Franco met foto's, waarin hij optrad als een charismatische en kordate leider die zich aansloot bij het bredere Europese verzet tegen het communisme. Zijn voorstelling sloot nauw aan bij de heroïsche beeldtaal, die ook bij Hitler en Mussolini werd gehanteerd. Cartoons uit deze hoek portretteerden het *Frente Popular* bijgevolg als een bron van chaos, geweld en antichristelijke terreur. Vlaams-nationalistische illustratoren brachten het beleid van Stalin in de USSR op een vergelijkbare wijze in beeld, zoals besproken in het hoofdstuk over de Sovjet-Unie. Deze prenten hadden allemaal hetzelfde doel, namelijk de

Vlaamse lezer angst in te boezemen voor een linkse machtsomwenteling in eigen land. Tot aan het Molotov-Ribbentropverdrag werden Stalin en het communisme in het algemeen in de Vlaams-nationalistische dagbladen voortdurend voorgesteld als de drijvende barbaarse kracht achter vernieling en menselijk leed.

De Standaard uitte eveneens scherpe kritiek op het beleid van de republikeinen, in het bijzonder op hun antiklerikale houding. Hoewel expliciete steun aan Franco uitbleef, lieten de spotprenten van de krant, mede uit vrees voor een linkse machtsovername in België, een stilzwijgende sympathie voor de nationalistische zijde wel doorschemeren. Daarnaast werden menselijk leed en intern verraad eerder satirisch in beeld gebracht, zoals de cartoon over de Spaanse Olympische Spelen en de norse schoonmoeder aantoonde. Net als bij de appeasementpolitiek van Chamberlain plaatste de krant geen vraagtekens bij het uitblijven van westers ingrijpen. Vooral de aanhoudende klachten van de Sovjet-Unie werden als overdreven afgedaan. Elke krant publiceerde dus politieke cartoons over de Spaanse Burgeroorlog, waarbij de eigen ideologische overtuigingen en politieke angsten de beeldvorming sterk bepaalden. Zowel qua beeldtaal als qua inhoud, namelijk de strijd tussen ideologieën, dienden deze illustraties als voorbode van de spotprenten over de Tweede Wereldoorlog.

Over de Europese grenzen heen

1 Het Japanse Keizerrijk op oorlogspad

Hoewel deze masterproef steunt op eurocentrisch bronnenmateriaal, vormt dit hoofdstuk een poging om dat perspectief te verruimen door de representatie van Japan in de Vlaamse dagbladpers onder de loep te nemen. Vlaamse cartoonisten richtten hun geopolitieke blik tijdens de jaren dertig en de oorlogsjaren immers ook op Azië. Het eerste deel onderzoekt hoe spotprenten de beeldvorming van Japan weerspiegelden in de overgang van gerespecteerd lid van de Volkenbond naar agressieve imperialistische mogendheid tijdens de Tweede Chinees-Japanse Oorlog. Daarna volgt een analyse van hoe de Vlaamse kranten Japan verbeeldden als een van de drie asmogendheden.

1.1 Van trouwe partner naar de Tweede Chinees-Japanse Oorlog

In 1920 trad Japan uit economische overwegingen toe tot de Volkenbond als één van de grondleggers van de organisatie, die was opgericht om wereldvrede te bevorderen na de Eerste Wereldoorlog. Het land verwierf internationaal aanzien en groeide uit tot een gelijkwaardige partner. Toch ontstond er al snel wantrouwen tussen het westen en Japan, omdat beide partijen vermoedden dat hun ambities op lange termijn elkaar zouden kunnen tegenwerken. Japan streefde namelijk naar grotere invloedsfeer in Azië, terwijl Europese landen zoals Groot-Brittannië en Frankrijk hun bestaande koloniale bezittingen wilden behouden.⁵³³ De alliantie tussen de Volkenbond en Japan hield zo'n tiental jaar stand, totdat het Mukden-incident in 1931 de relatie verstoorde. Japanse soldaten veroorzaakten zelf een explosie langs een spoorlijn in de stad Mukden in Mantsjoerije, een regio in Noordoost-China, maar gaven de Chinese regering de schuld van het incident. Zo had Japan een aanleiding om Mantsjoerije binnen te vallen en te bezetten. China legde de kwestie voor aan de Volkenbond, die de inname veroordeelde, maar niet tot actie overging. De nationale problemen van de lidstaten kregen voorrang. Zo focusten de VS, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk op het herstel van de economie na de beurscrash van 1929, terwijl de USSR het eerste vijfjarenplan uitvoerde. Door een gebrek aan internationale belangstelling richtte Japan de marionetstaat Mantsjoekwo op, hoewel het Lytton-Rapport oordeelde dat Mantsjoerije eigenlijk een autonome Chinese staat zou moeten zijn.⁵³⁴

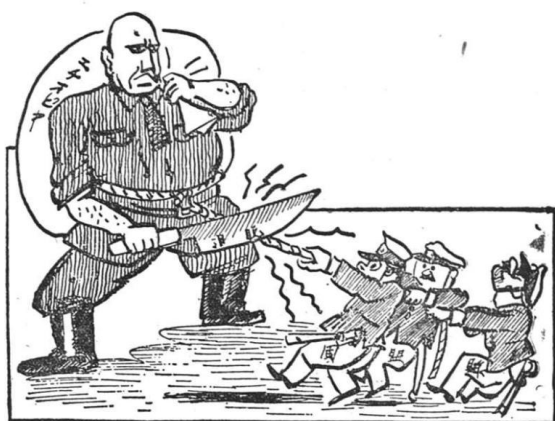
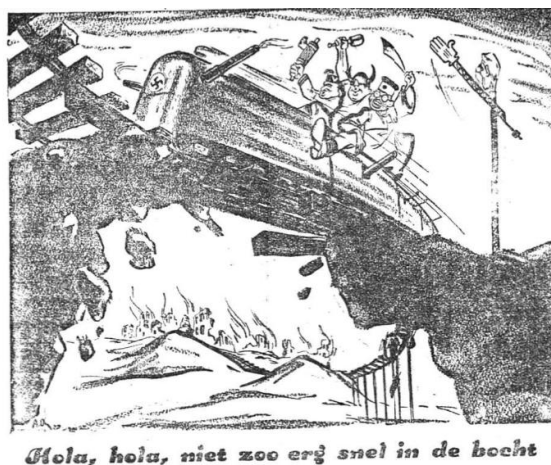
⁵³³ Peter De Marrez, 'De Japanse terugtrekking uit de volkenbond tengevolge van de Manchurije-crisis.' (Leuven, KUL. Faculteit letteren. Departement oosterse en slavische studies. Aziatische en islamitische studies, 1998), 4-18.

⁵³⁴ De Marrez, 'De Japanse terugtrekking uit de volkenbond tengevolge van de Manchurije-crisis.', 26-54, 59-71, 75-80; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 229-230, 245-247; Douglas, *Between the Wars 1919-1939*, 171-180; Laurence Rees, *Verschrikkingen in het Verre Oosten: Japanse wredeheden voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog.*, (Roeselare: Globe, 2002), 21-23.

Deze spanningen tussen Japan en de Volkenbond bleven niet onopgemerkt in *De Standaard*. In een spotprent van 16 januari 1933 klopt een Japanse soldaat aan bij het huis van de Volkenbond. De man die opendoet, lijkt verrast en had het bezoek niet meer verwacht. Zijn geschrokken reactie weerspiegelt de onzekerheid en angst rond de intenties van Japan.⁵³⁵ Een tweetal maand later besloot het keizerrijk om de organisatie te verlaten, waardoor het land zich verder isoleerde van de westerse mogendheden. Het Mukden-incident markeerde dus niet alleen een keerpunt in

Japanse militaristische expansie in Azië, maar luidde ook het begin in van de ontbinding van de samenwerking binnen de Volkenbond.⁵³⁶ In 1939 publiceerde *De Roode Vaan* nog een cartoon over het incident als herinnering aan het begin van de Japanse agressie. Op de trein zitten de leiders van de asmogendheden, waarover later meer. Hoewel de spoorlijn op instorten staat, lijken de drie totaal niet in paniek. Integendeel, ze vermaken zich, want de trein symboliseert hun gezamenlijke expansiedrang, die op volle snelheid doorgaat. Vermoedelijk suggereert het weekblad hiermee dat de trein richting de Tweede Wereldoorlog vertrokken is.⁵³⁷

Een Japansche kijk op de Europeesche politiek: — De ongelukkige Pygmeeën van den Volkenbond trachten den Italiaanschen reus, die Abessynië op zijn schouders torsch, te binden. Doch een mes-houw volstaat en de reus is vrij. (Osaka Pakhou, Tokio.)

Nochtans zijn er zeker pogingen ondernomen om een nieuwe wereldoorlog te voorkomen. Zo beloofde Mussolini tijdens de conferentie van Stresa in april 1935 dat hij met gepaste middelen zou reageren als een land eenzijdig een verdrag zou opzeggen. Hij presenteerde zich als een voorvechter van de vrede op het Europese vasteland te waarborgen, maar achteraf bleek dit vooral een afleidingsmanoeuvre te zijn om de internationale aandacht weg te leiden van zijn eigen plannen. In werkelijkheid bereidde hij de Italiaanse inval in Abessinië voor, in de hoop dat de westerse mogendheden

⁵³⁵ *De Standaard*, 16 januari 1933, 1.

⁵³⁶ De Marrez, 'De Japanse terugtrekking uit de volkenbond tengevolge van de Manchurije-crisis.', 26-54, 59-84; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 229-230, 245-247; Douglas, *Between the Wars 1919-1939*, 171-180; Rees, *Verschrikkingen in het Verre Oosten*, 21-23.

⁵³⁷ *De Roode Vaan*, 16 maart 1939, 2; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 229-230, 244-247.

daar mild zouden op reageren.⁵³⁸ Volgens deze illustratie had de Volkenbond totaal geen grip meer op Italië, waardoor Japan Mussolini beschouwde als een strategische en sterke leider. De andere leden van de intergouvernementele organisatie werden daarentegen als machteloos en zwak gezien.⁵³⁹ Daarnaast stemde Groot-Brittannië in het kader van de appeasementpolitiek in 1935 er mee in dat Duitsland een derde van de Britse vloot en een gelijk aantal duikboten mocht bezitten, een beslissing die mee bijdroeg aan de groeiende militarisering in Europa. Hoewel er dus beloftes en toegiften werden gedaan, bleef echte stabiliteit echter uit. Dat toont ook deze spotprent uit *De Standaard* aan. Soldaten met verschillende nationaliteiten proberen het vogelkastje van de vredesduif overeind te houden, maar de toekomst oogt weinig hoopgevend, aangezien ze dit met hun geweren doen.⁵⁴⁰

Op 25 november 1936 ondertekenden Duitsland en Japan tijdens de Spaanse Burgeroorlog het Anti-Kominternpact, een verdrag dat zich richtte tegen het wereldwijde communisme en specifiek tegen de Sovjet-

Unie. Het pact verplichtte de deelnemende landen om elkaar bij te staan in het geval van communistische dreiging en versterkte de samenwerking tussen beide rijken.⁵⁴¹ Nog geen jaar later, op 6 november 1937, besloot Italië zich ook aan te sluiten bij het pact. De As Rome-Berlijn-Tokio gebruikte het verdrag als middel om hun agressieve buitenlands beleid te rechtvaardigen en territoriale expansie te legitimeren.⁵⁴² Bijgevolg besloot Japan in 1937 zijn invloedsfeer nogmaals uit te breiden met oog op het Chinese vasteland. Ondanks het feit dat de revolutionaire nationalist Tsjang-Kai-Sjek de Chinese communisten in 1934 naar het noorden had verdrongen, beschouwde Japan China nog steeds als een bedreiging. Chinese militaire leiders voelden de expansie van het keizerrijk aankomen en maakten zich

zorgen over de verdeeldheid in China. Daarom sloten ze Tsjang-Kai-Sjek in december 1936 op en lieten ze hem pas vrij als hij de noodzaak van een Chinese militaire eenheid erkende. Het Sian-incident resulteerde in een tijdelijke schorsing van de burgeroorlog tussen de communisten en de nationalisten, want beide partijen zouden

⁵³⁸ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 239-255.

⁵³⁹ *De Standaard*, 23 december 1936, 10.

⁵⁴⁰ *De Schelde*, 29 mei 1935, 8; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 239-241.

⁵⁴¹ De Vos, *De Tweede Wereldoorlog*, 22-24; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-247.

⁵⁴² *De Roode Vaan*, 27 november 1937, 1; De Vos, *De Tweede Wereldoorlog*, 22-24; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-247.

vanaf nu samenwerken tegen de Japanse dreiging. De communisten onder leiding van Mao Zedong en de nationalisten onder leiding van Tsjang-Kai-Sjek bundelden tijdelijk hun krachten om zich te verzetten tegen de uitdagende Japanse troepen.⁵⁴³

Vervolgens vond het zogenaamde Marco Polo-brugincident plaats, nadat Japanse soldaten onaangekondigd militaire oefeningen uitvoerden in het grensgebied. Dit leidde tot verwarring bij de Chinese troepen, die meenden aangevallen te worden. Hoewel het incident op zichzelf relatief klein was, gebruikte Japan het voorval als voorwendsel voor een grootschalige

invasie van het buurland.⁵⁴⁴ Vooral *De Roode Vaan* reageerde fel op de inval, want als gedeeltelijke ideologische bondgenoot bekritiseerde het weekblad scherp hoe Japan zich presenteerde als een uitgedaagde natie, terwijl het in werkelijkheid zelf de agressor was. In de eerste cartoon veegt een Japanse soldaat het bloed van het zwaard, wat een duidelijk symbool is voor het brute geweld tegen de Chinese bevolking.⁵⁴⁵ De andere spotprent benadrukt de meedogenloze wijze waarop Japan de Chinese grens heeft overgestoken en zich nu grondstoffen uit Noord-China toe-eigent.⁵⁴⁶ Deze regio was namelijk rijk aan natuurlijke hulpbronnen, die Japan kon gebruiken voor de groeiende oorlogsindustrie.⁵⁴⁷

Op 13 december 1937 bereikten de Japanse troepen de Chinese hoofdstad Nanking, waar in de daaropvolgende weken het beruchte Bloedbad van Nanking plaatsvond. Plundering en verwoesting gingen hand in hand met brute mishandeling, verkrachtingen en massamoorden.⁵⁴⁸ *De Roode Vaan* bracht deze gruweldaden onder de aandacht met een spotprent, waarin een Japanse soldaat een Chinese man bedreigt en zijn bezittingen steelt. Opvallend is het contrast in fysieke kenmerken tussen de twee figuren. De Japanner

⁵⁴³ Luc De Vos, *De Tweede Wereldoorlog*, 22-24; Van de Meerse, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-247.

⁵⁴⁴ Rees, *Verschrikkingen in het Verre Oosten*, 28-32.

⁵⁴⁵ *De Roode Vaan*, 11 september 1937, 1, Rees, *Verschrikkingen in het Verre Oosten*, 28-32.

⁵⁴⁶ *De Roode Vaan*, 26 februari 1938, 1.

⁵⁴⁷ Rees, *Verschrikkingen in het Verre Oosten*, 22-23.

⁵⁴⁸ Rees, *Verschrikkingen in het Verre Oosten*, 29-41, 58.

oogt klein, heeft spleetogen en straalt vijandigheid uit. De Chinees vertoont daarentegen geen overdreven karikaturale trekken en lijkt onschuldig. Verder staat de achtergrond in lichterlaaie en ligt een uitgeputte Chinese vrouw op de grond, wat de vernietiging en het menselijke leed extra benadrukt.⁵⁴⁹

overslaan naar de Sovjet-Unie en staat dus symbool voor de Japanse dreiging, wat de kwetsbare geopolitieke situatie benadrukt.⁵⁵⁰

Toch bracht *De Roode Vaan* de Tweede Sino-Japanse Oorlog niet altijd op een rauwe of grimmige manier in beeld.

Het blad publiceerde bijvoorbeeld eenvoudige cartoons van de Franse illustrator Henri Monier, waarin hij de spot dreef met de geïndoctrineerde Japanse soldaten. Ze zijn ervan overtuigd dat ze het juiste doen, namelijk de Chinese bevolking heropvoeden, en verwachten zelfs verontschuldigen. Deze eis staat haaks op de realiteit, wat de absurditeit van de spotprent enkel maar benadrukt.⁵⁵¹ Bovendien trok hij soms parallellen met Europese conflicten, zoals de bezetting van de Sudeten door nazi-Duitsland of het niet-inmengingscomité van westerse mogendheden tijdens de Spaanse Burgeroorlog.⁵⁵² Daarmee uitte hij dus indirect kritiek op de bredere geopolitieke ontwikkelingen, voornamelijk op de mislukte appeasementpolitiek

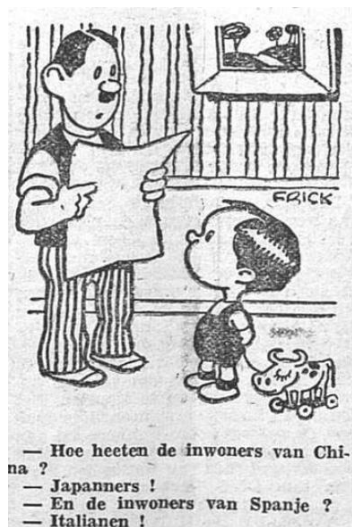
⁵⁴⁹ *De Roode Vaan*, 8 januari 1938, 5.

⁵⁵⁰ *De Roode Vaan*, 18 december 1937, 3; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-247.

⁵⁵¹ *De Roode Vaan*, 28 mei 1938, 1; 'Henri Monier'.

⁵⁵² *De Roode vaan*, 17 september 1938, 1; *De Roode Vaan*, 9 juli 1938, 1.

van Groot-Brittannië en de afwachtende houding Frankrijk.⁵⁵³ Monier is niet de enige die de ontwikkelingen in Azië vergeleek met de Europese conflictsituaties, zoals de derde illustratie hieronder aantoont.⁵⁵⁴

Bovendien zijn sommige spotprenten uit het communistische weekblad opmerkelijk geweldloos. Door een eenvoudig gesprek tussen vader en zoon te verbeelden, hekeld cartoonist Frick op subtiele wijze zowel de Japanse invasie van China als de Italiaanse inmenging in Spanje.⁵⁵⁵ Verder bracht *De Schelde* de spanningen tussen China en Japan vrij onschuldig in beeld, zoals in klassikale context. Tijdens de aardrijkskundeles vraagt een leerling waar de grenzen van Japan op de wereldkaart liggen, waarop

de leraar grijnst en opmerkt dat deze grenzen dagelijks veranderen. Gezien de stereotiepe fysieke kenmerken van de kinderen en de leraar, blijkt uit deze prent dat *De Schelde* zich in 1935 nog niet expliciet achter de asmogendheden schaarde.⁵⁵⁶ Het valt op dat spotprenten over Japan in deze Vlaams-nationalistische krant tijdens het interbellum zeer schaars waren, maar het is nog frappanter dat *Volk en Staat* helemaal geen cartoons over het keizerrijk publiceerde. In plaats van spotprenten

⁵⁵³ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-255.

⁵⁵⁴ *De Roode Vaan*, 22 januari 1938, 1.

⁵⁵⁵ *De Roode Vaan*, 25 september 1937, 1.

⁵⁵⁶ *De Schelde*, 2 mei 1935, 8.

Amerika's Imperialistische Politiek tegen Japan

voegde de redactie vaak kaarten of foto's toe om krantenartikelen visueel te ondersteunen. De wereldkaart hiernaast toont bijvoorbeeld aan hoe *Volk en Staat* in 1941 de imperialistische houding van de VS bekritiseert in plaats de Japanse expansiedrang weer te geven.⁵⁵⁷ Later dat jaar viel Japan onverwacht de marinebasis Pearl Harbor op Hawaii aan, waarbij een groot deel van de Amerikaanse

vloot werd vernietigd, maar ook daarover is geen enkele krant een cartoon over terug te vinden.⁵⁵⁸

1.2 Japan als één van de asmogendheden

Cartoonisten verwerkten de Japanse keizer Hirohito soms in prenten over de Tweede Sino-Japanse Oorlog, waarbij hij steevast vergezeld werd door twee andere bekende figuren, namelijk Adolf Hitler en Benito Mussolini. Zo helpen de *Führer* en de Duce in de spotprent hiernaast om een Chinese man ondersteboven op te hangen met touwen rond zijn enkels.⁵⁵⁹ De Japanse militaire politie, de *Kempeitai*, paste deze marteltechniek toe met als doel het slachtoffer te vernederen en mentaal te breken door bloedophoping in het hoofd.⁵⁶⁰ De aanwezigheid van de westerse leiders in de illustratie benadrukt niet alleen de samenwerking tussen de betrokken landen, maar onderstreept ook de medeplichtigheid van Duitsland en Italië

Het Japans imperialisme moordt het Chinese volk uit

Mislukking van het Engelse ontwerp van Chinees-Japanse wapenstilstand
Duitsland en Italië als bemiddelaars in het Chinees-Japanse conflict

aan de oorlogsmisdaden die Japan in China beging. Deze prent kadert zich dus in een bredere context van antifascistische propaganda. Vooral de tekenaars van *De Roode Vaan* presenteerden de oorlog in China niet als een op zichzelf staand conflict, maar als een schakel in het bredere imperialistische en totalitaire machtsstreven. De eerste cartoons waarin zowel Hitler en Mussolini als Hirohito verbeeld zijn, dateren uit 1937 naar aanleiding van de

⁵⁵⁷ *Volk en Staat*, 3 april 1941, 2.

⁵⁵⁸ De Vos, *De Tweede Wereldoorlog*, 193-202.

⁵⁵⁹ *De Roode Vaan*, 21 augustus 1937, 1.

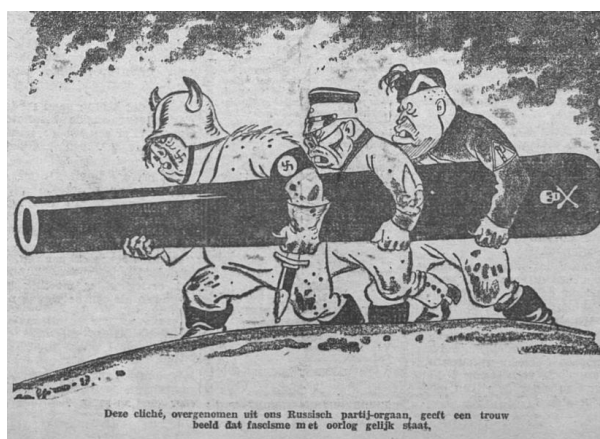
⁵⁶⁰ Rees, *Verschrikkingen in het Verre Oosten*, 94-95.

Spaanse Burgeroorlog.⁵⁶¹ Uit eigenbelang en als tegenreactie op het groeiende communisme in Spanje steunden Duitsland, Italië en Japan Franco, zodat hij aan de macht kon komen. Frick beeldt hen daarom af al zittende op een op hol geslagen paard, een symbool voor de bedreiging van de vrede.

AANSLUITING BIJ HET ANTI-KOMINTERNPAKT
— Tiens !... Nog een ...3 er wil bij aansluiten !

In het verlengde daarvan verschenen er ook spotprenten over het Anti-Kominternpact en de landen die zich bij dit verdrag wilden aansluiten. In deze cartoon figureren deze staten als onschuldige lammetjes, die zich laten verleiden door de belofte van een mooie toekomst aan de zijde van de asmogendheden, maar volgens de cartoonist worden de lammetjes uiteindelijk geslacht door de leiders van het pact. Deze beeldspraak vormt een krachtige metafoor voor hoe de asmogendheden hun nieuwe bondgenoten in werkelijkheid zullen onderwerpen en innemen. *De Roode Vaan* hekelt dus op scherpe wijze de naïviteit van de staten, die zich laten meeslepen door de plannen van Hitler, Mussolini en Hirohito.⁵⁶² In de aanloop naar de Tweede Wereldoorlog evolueerden de spotprenten in *De*

Dese cliché, overgenomen uit ons Russisch partij-organ, geeft een trouw beeld dat fascisme met oorlog gelijk staat.

Roode Vaan van spottende karikaturen met scherpe onderschriften naar een expliciete demonisering van het axiale triumviraat. In de eerste cartoon zijn Hitler, Hirohito en Mussolini nog duidelijk herkenbaar aan bepaalde uiterlijke kenmerken, maar hun gezichten zijn al sterk vervormd en hun houding is opvallend oorlogszuchtiger dan voorheen. Ze krijgen een smerige barbaarse uitstraling, die hun morele verval weerspiegelt.⁵⁶³ In de tweede spotprent verdwijnen hun menselijke trekken volledig, waardoor ze enkel te

De vrijwillige « neutraliteit » (!?) is een aanmoediging voor de fascistische roofstaten om steeds brutaler en oorlogszuchtiger te zijn.

herkennen zijn aan hun typerende hoofddekels. Als skeletten met gasmasker doorkruisen ze een apocalyptisch landschap.⁵⁶⁴ Deze beeldtaal was dus niet langer ironisch bedoeld, maar riep een sterk gevoel van dreiging op. Bovendien uitte het weekblad via cartoons al voor de uitbraak van de oorlog kritiek op het hoge dodental als gevolg van het geweld van de asmogendheden. Zo dragen de drie leiders grafzerken met daarop de plaatsnamen waar al vele slachtoffers

⁵⁶¹ *De Roode Vaan*, 25 september 1937, 1.

⁵⁶² *De Roode Vaan*, 28 januari 1939, 1.

⁵⁶³ *De Roode Vaan*, 21 augustus 1937, 2.

⁵⁶⁴ *De Roode Vaan*, 3 september 1938, 1

gevallen zijn, zoals de Baskische stad Guernica die aangevallen werd door Spaanse en Duitse gevechtsvliegtuigen tijdens de Spaanse Burgeroorlog. Het is enigszins ongebruikelijk dat Hitler een sombere indruk wekt, terwijl Hirohito daarentegen besluitvaardig en strijdlustig oogt.⁵⁶⁵ Daarenboven valt het op dat de Japanse keizer een stuk kleiner is dan Hitler en Mussolini. Deze beeldvorming keerde

regelmatig terug in de cartoons over de keizer of Japanners in het algemeen om hem belachelijk te maken.⁵⁶⁶

Waar *De Roode Vaan* vaak scherpe kritiek uitte op de provocerende en oorlogszuchtige houding van de

De Tenno

De Führer

De Duce

(Archief-foto)

asmogendheden, koos het Vlaams-nationalistische dagblad ervoor om Hirohito, net als Hitler en Mussolini, niet af te schilderen als massamoordenaar. De Vlaamsgezinde krant publiceerde in mindere mate foto's van hem, maar presenteerden hem ook als een verstandige leider. Het imago van de asmogendheden in *Volk en Staat* stond in schril contrast met dat in *De*

Roode Vaan, aangezien de leiders in deze publicaties niet op groteske wijze werden gedemoniseerd, maar afgebeeld werden als de verantwoordelijke beschermer van hun vaderland.⁵⁶⁷

1.3 Tussentijdse conclusie

Dit hoofdstuk behandelde niet alleen Japan als een van de drie asmogendheden, maar ook de Tweede Chinees-Japanse Oorlog. Vooral *De Roode Vaan* uitte scherpe kritiek op beide onderwerpen. Vanuit haar antifascistische invalshoek en ideologische affiniteit met China portretteerde het blad Japan als een imperialistische agressor, die grove oorlogsmisdaden beging onder het mom van beschaving brengen, zoals ook werd aangestipt in cartoons over de Italiaanse inval in Abessinië. Keizer Hirohito en Japanse soldaten verschenen steevast als kleine, fanatieke beulen in het weekblad. Het scherpe fysieke contrast tussen de karikaturale Japanners en de weerloze Chinese slachtoffers benadrukte niet alleen de selectiviteit in het gebruik van raciale stereotypen, maar ook de duidelijke politieke positionering van het weekblad. Daarnaast verscheen de Japanse keizer, net als Franco, vaak samen met de fascistische leiders Hitler en Mussolini. De drie kregen daarbij een oorlogszuchtige uitstraling of werden volledig gedemoniseerd.

⁵⁶⁵ *De Roode Vaan*, 7 augustus 1937, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 244-245.

⁵⁶⁶ Frank Jacob e.a., *War and Stereotypes: The Image of Japan's Military Abroad*, 1st ed., War (Hi) Stories 7 (Paderborn: Brill, Schöningh, 2020), 141-151.

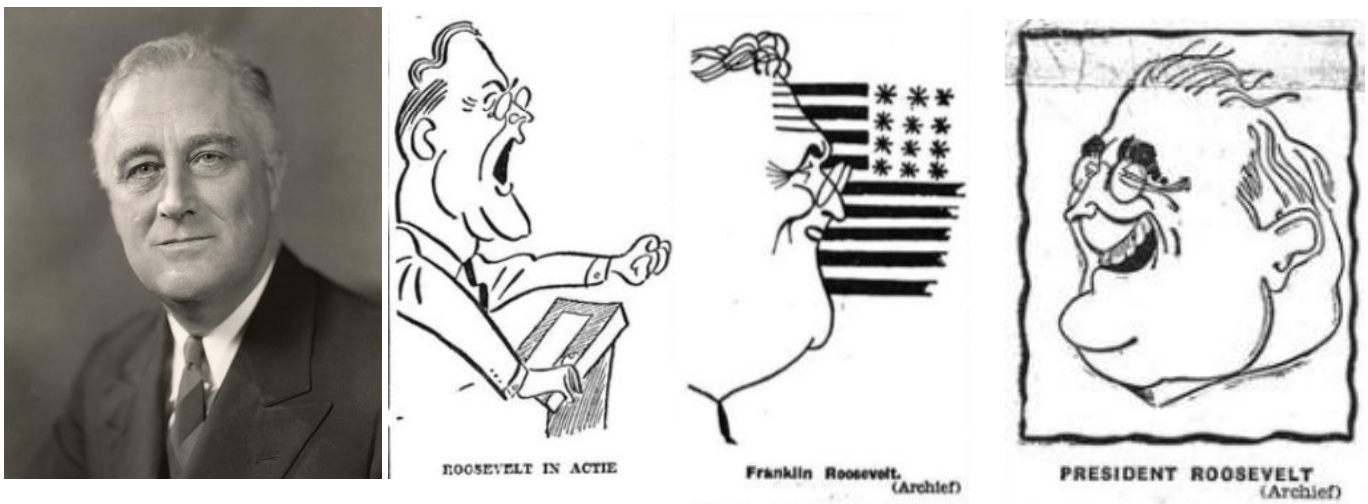
⁵⁶⁷ *Volk en Staat*, 12 december 1941, 2.

In de Vlaams-nationalistische pers ontbreekt een scherpe visuele reactie op de Japanse agressie vrijwel volledig. *De Schelde* spotte weliswaar op satirische wijze met de expansie van Japan in de jaren dertig, maar zonder het keizerrijk expliciet te veroordelen, terwijl *Volk en Staat* zich beperkte tot het publiceren van staatsportretten van Hirohito. Deze houding wijst op de hypocrisie van de Vlaams-nationalistische kranten. Hoewel ze joden en Afrikanen geregeld karikaturiseren, bleef Japan, als bondgenoot van de fascistten, buiten schot. Het feit dat nazi-Duitsland, en bijgevolg ook het VNV, hun raciale ideologie opzijzette om dit bondgenootschap te sluiten, benadrukt het opportunistische karakter van de fascistische mogendheden. *De Standaard* nam dan weer een meer passieve bekritiserende houding aan. In plaats van polemische cartoons publiceerde het centrumrechtse dagblad eerder voorprenten over de rol van Japan in de Volkenbond of de internationale vrede. Het blad veroordeelde Japan niet als een moreel ontspoorde natie zoals *De Roode Vaan* dat deed, maar subtiel werd de agressieve houding van de staat aan de kaak gesteld.

2 De Amerikaanse interventie

Pas in het midden van de jaren dertig nam de aandacht voor de Verenigde Staten (VS) in de Belgische politieke cartoons toe. Terwijl Europa aan de rand van de Tweede Wereldoorlog balanceerde, werden de Amerikaanse inmenging in het Europese conflict en de rol van president Franklin Delano Roosevelt (FDR) steeds vaker het onderwerp van spot in kranten en tijdschriften. Cartoons uit deze periode weerspiegelden dikwijls de ambivalente houding ten opzichte van Amerika. Enerzijds werd het land gezien als een economische en diplomatieke grootmacht, anderzijds als een aarzelende en soms naïeve toeschouwer van de geopolitieke spanningen in Europa.

2.1 De gekarikaturiseerde president

In het merendeel van de cartoons over de VS verschijnt president Roosevelt als personificatie van de macht en dat was zeker niet alleen zo in de Vlaamse dagbladpers.⁵⁶⁸ Hoewel spotprenttekenaars Roosevelt's fysieke kenmerken, zoals zijn zware onderkin, kraaienpootjes, voorhoofdrimpels en ronde bril, doorgaans op gelijkaardige wijze uitbeeldden, varieerde de beeldvorming over hem sterk. Niet alleen verschilden de voorstellingen tussen de kranten, maar ook binnen éénzelfde blad liepen de boodschappen van de spotprenten uiteen. Zo portretteerde de Vlaams-nationalistische pers hem de ene keer als een afwachtcende, gezapige zestiger, en de andere keer als een vastberaden en zelfverzekerde president. De passieve en actieve houding van Amerika zal bijgevolg de rode draad vormen in de volgende twee delen.⁵⁶⁹ In *De Roode Vaan* en *De Standaard* was dat laatste totaal niet het geval, want cartoonisten van deze bladen gaven hem eerder als een onzekere of minder

⁵⁶⁸ Mark Bryant, *World War II in Cartoons* (London: Grub Street, 2014), 75.

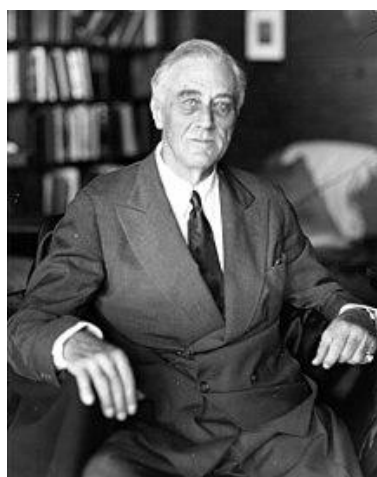
⁵⁶⁹ FDR Presidential Library & Museum, *Portrait of President Franklin D. Roosevelt taken on June 20, 1936.*, 20 juni 1936, <https://www.flickr.com/photos/fdrlibrary/32810560620/>, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Franklin_D._Roosevelt_1936_june.jpg; *De Schelde*, 19 januari 1935, 2; *Volk en Staat*, 6 februari 1941, 1; *Volk en Staat*, 21 december 1940, 1.

bekwame uitstraling.⁵⁷⁰ Vooral in het communistische weekblad kreeg hij een nerveuze of twijfelende uitstraling, ongeacht de inhoud van het artikel. Zelfs wanneer de berichtgeving positief was vanuit communistisch perspectief, bijvoorbeeld wanneer hij de oorlogsprovocaties van de fascistische landen krachtig aanklaagde of hij de USSR feliciteerde met haar twintigjarig bestaan, miste in de ogen van de cartoonisten hij het charisma van een sterke wereldleider. Hij had steevast een bezorgde of angstige gezichtsuitdrukking, vaak met zweetdruppels rond zijn gezicht, wat wees op zijn gebrek aan

zelfvertrouwen en zijn besluiteloosheid. In de cartoon brak het angstzweet hem als het ware uit.⁵⁷¹

Toen het einde van de Tweede Wereldoorlog in zicht was, nam de spot met de Amerikaanse president af, met uitzondering van de cartoons uit *Volk en Staat*. Bij de verkiezingen van 1944 verscheen Roosevelt in *De Standaard* als een fel verouderde man, wiens fysieke achteruitgang duidelijk zichtbaar was. Cartoonist Margo gaf hem een slaperige uitstraling. Bovendien contrasteerde zijn gebogen houding met frontale weergave van zijn geduchte tegenkandidaat Thomas Edmund Dewey, die te herkennen was aan zijn doordringende blik. De republikein verloor de verkiezingen van Roosevelt, die bijgevolg begon aan zijn vierde ambtstermijn. Op 6 januari 1945 werd FDR officieel ingehuldigd, maar drie maanden later overleed hij op 12 april aan een hersenbloeding in zijn vakantiewoning in Georgia. Zijn gezondheid was al geruime tijd zwak, mede door de stress van de

oorlog en onderliggende hartproblemen. Na de dood van Roosevelt, kwam zijn running mate en vicepresident Harry Truman onverwachts aan de macht, maar over hem zijn geen cartoons terug te vinden in het gebruikte bronnenmateriaal.⁵⁷²

⁵⁷⁰ *De Standaard*, 5 januari 1936, 1; *De Standaard*, 29 juni 1936, 2; *De Standaard*, 8 januari 1937, 2; *De Roode Vaan*, 8 januari 1938, 1; *De Roode Vaan*, 6 november 1937, 1.

⁵⁷¹ *De Roode Vaan*, 8 januari 1938, 1; *De Roode Vaan*, 6 november 1937, 1.

2.2 De Anglo-Amerikaanse samenwerking

Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog gaven de publieke opinie en het Amerikaanse Congres eerder hun voorkeur aan een isolationistische houding van de VS in het conflict. Toch schaarde president Roosevelt zich achter de Britse premier Churchill door de Leen- en Pachtwet in maart 1941 en het Atlantische Charter in augustus 1941 te ondertekenen. Die eerstgenoemde wet stelde de VS in staat om militaire en humanitaire hulp te bieden aan landen die aan geallieerde zijde stonden. Amerika nam toen nog niet officieel deel aan het conflict, maar voorzag een lening aan Europese staten om de oorlog door te komen. De landen moesten dus de goederen niet meteen terugbetalen op voorwaarde dat ze meestreden tegen de asmogendheden. Daarnaast legde het Atlantisch Charter de basis voor de naoorlogse wereldorde, met enkele basisbeginselen zoals het zelfbeschikkingsrecht van volkeren en het principe van geen territoriale uitbreiding.⁵⁷³

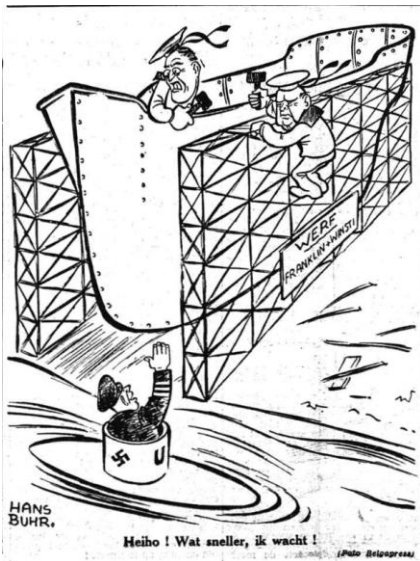
Pas na de verwoestende luchtaanval op Pearl Harbor op 7 december 1941 mengde de VS zich volledig in de strijd. Japan viel de Amerikaanse vloot aan, omdat deze te krachtig was en in de toekomst een obstakel zou kunnen vormen voor de expansieplannen van het Keizerrijk. Bovendien hadden de Japanse kopstukken hun pijlen gericht op de Filipijnen, een strategische kolonie van de VS. Daarnaast werd Japanse expansie al jaren bemoeilijkt doordat Amerika sinds de late jaren dertig China steunde, wat de territoriale ambities van Japan in Azië belemmerde. Na de aanval op de Amerikaanse marinebasis volgde een reeks van Japanse overwinningen, waarbij heel Zuidoost-Azië tegen het midden van 1942 in Japanse handen viel. Dit markeerde het hoogtepunt van de territoriale uitbreiding. De VS verklaarde de oorlog aan het Keizerrijk en bijgevolg nam Duitsland als bondgenoot ook de wapens op tegen Amerika. De toetreding van de VS aan het conflict zou op lange termijn van onschatbare waarde zijn voor de geallieerde landen, want het land was niet alleen kapitaalkrachtig maar kon ook ongestoord hun wapenindustrie optimaliseren.⁵⁷⁴

Artikels over bovenstaande ontwikkelingen verschenen dikwijls in de Vlaamse pers, maar enkel *Volk en Staat* publiceerde frequent cartoons over de deelname van de VS in de oorlog. Vooral de Trans-Atlantische samenwerking tussen het Britse Rijk en Amerika waren mikpunt van spot voor radicaal rechtse cartoonisten. Deze tekening van de Duitse spotprenttekenaar Hans Buhr is daarvan een voorbeeld. De Britse premier en de Amerikaanse president timmeren aan een gigantisch oorlogsschip, terwijl een Duitse soldaat hen opjaagt. De

⁵⁷² *De Standaard*, 9 september 1944, 1; Nicholas Robbins, *This image represents the last photograph taken of President Franklin D. Roosevelt. It was taken at Warm Springs, Georgia by Nicholas Robbins to aid in artist Elizabeth Shoumatoff's portrait painting session. FDR died the following day.*, 11 april 1945, Photo ID 03-46, Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:FDR_on_1945_Apr_11,_the_day_before_he_died.jpg; Greystone Studio N.Y., *Thomas Edmund Dewey, head-and-shoulders portrait, facing slightly right* digital file from b&w film copy neg., circa 1948, This image is available from the United States Library of Congress's Prints and Photographs division under the digital ID cph.3c06327, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Thomas_Dewey.jpg; Alfons Lammers, *Franklin Delano Roosevelt: koning van Amerika* (Amsterdam: Balans, 1992), 244-258, 261-263, 270.

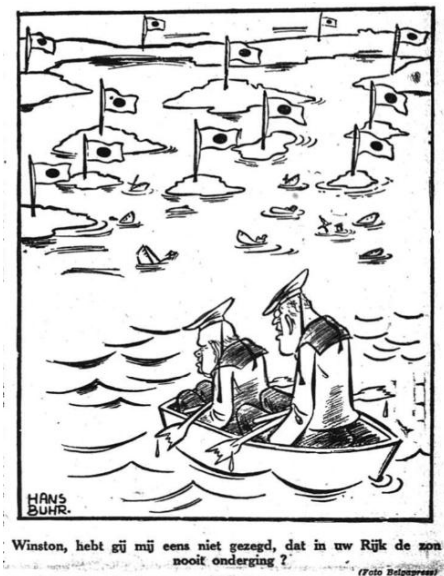
⁵⁷³ Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 223-225; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 290-298.

⁵⁷⁴ Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 223-225; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 290-298.

Duitser dobbert rond in een klein bootje, wat wijst op de relatieve zwakte van de Duitse strijdkrachten in vergelijking met de geallieerden, die zich in een sterkere militaire positie bevonden. Toch vreest de soldaat hen niet. Integendeel, hij spoort de wereldleiders zelfs aan om op te schieten. Van schrik of oorlogsmoeheid aan Duitse zijde is er volgens Buhr dus duidelijk nog geen sprake.⁵⁷⁵

Naast de oorlogsindustrie bracht Buhr ook de overzeese uitdagingen in beeld. Niet alleen de grote afstand tussen de verschillende landen, maar ook de verscheidenheid aan ingepalmde eilandjes maakten het moeilijk voor de geallieerden om de strijd te winnen.⁵⁷⁶ Zo peddelden een teleurgestelde Churchill en FDR met kapotte roeispanten in een zee, die bezaaid ligt met brokstukken van vernielde oorlogsschepen.⁵⁷⁷ Het onderschrift verwijst naar het rijk van keizer Karel V, waar de zon nooit onderging.

onderging.⁵⁷⁸ In de negentiende en twintigste eeuw werd deze

uitdrukking geregeld gebruikt om het Britse Rijk te beschrijven, vanwege de enorme omvang die zich over verschillende tijdzones uitstreckte.⁵⁷⁹ In de cartoon stelt Roosevelt deze bewering nu in vraag, aangezien op alle kleine eilanden in Oost-Azië de Japanse vlag wappert. De situatie lijkt uitzichtloos, wat de boodschap van de cartoon versterkt: de zon lijkt daadwerkelijk onder te gaan in het Britse Rijk door de expansiedrang van het Japanse Keizerrijk.⁵⁸⁰ Vermoedelijk verwijst Buhr ook naar de poëtische benaming die Japan krijgt, namelijk het land van de rijzende zon.⁵⁸¹

⁵⁷⁵ *Volk en Staat*, 14 juni 1942, 1.

⁵⁷⁶ Van de Meerse, *Internationale politiek 1815-2005*, 295-310.

⁵⁷⁷ *Volk en Staat*, 31 maart 1942, 1.

⁵⁷⁸ 'Hoe geeft Karel V de Nederlanden vorm?', NPO Kennis, geraadpleegd 25 maart 2025, <https://npokennis.nl/longread/7594/hoe-geeft-karel-v-de-nederlanden-vorm>.

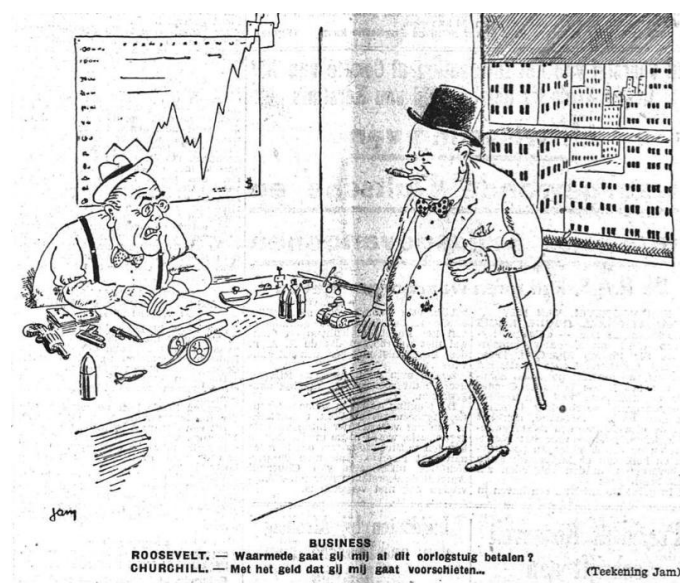
⁵⁷⁹ Jan van Hessche, Raphael Cockx en Thomas Segers, 'Acht decennia storm op het Kanaal', *De Tijd*, 31 januari 2025, <https://multimedia.tijd.be/brexit-tijdlijn>.

⁵⁸⁰ *Volk en Staat*, 31 maart 1942, 1.

⁵⁸¹ Japan Luggage Express en Juggage, 'Waarom Wordt Japan Het "Land van de Rijzende Zon" Genoemd?', Japan Luggage Express, geraadpleegd 25 maart 2025, <https://www.juggage.com/blog/nl/waarom-wordt-japan-het-land-van-de-rijzende-zon-genoemd/>.

In een daaropvolgende spotprent ligt de zee opnieuw vol met puin, maar de sfeer tussen Churchill en FDR is minder somber dan in de vorige tekening. De twee dragen, net zoals in bovenstaande cartoons, een matrozenpakje en houden elkaar innig vast. Ze dromen weg de enige, maar volgens Buhr onrealistische manier om de oorlog nog te winnen, namelijk met vliegende schepen, want op het water maken ze geen schijn van kans tegen de asmogendheden. De absurditeit versterkt het beeld van de hopeloze situatie waarin de geallieerden zich bevinden.⁵⁸² Toch toonde de Britse *Royal Air Force* (RAF) tijdens de Slag om Engeland van juli tot oktober 1940 al aan dat ze sterk genoeg waren om de expansiedrang van nazi-Duitsland in te dammen. Hoewel de Duitse Luchtwaffe het Britse vasteland zwaar bombardeerde, hield de RAF stand en werden Hitlers invasieplannen verijdeld. Deze overwinning versterkte het moreel van de geallieerden.⁵⁸³

Daarnaast doken er in *Volk en Staat* dikwijls spotprenten op van Jam, die graag en frequent de complexe relatie tussen Churchill en FDR in beeld bracht. Jam bekritiseerde de manier waarop Churchill gebruik maakte van de

Amerikaanse goedheid om zijn eigen oorlogsstrategieën en veroveringsplannen door te drijven. De Britse premier is ook in deze cartoon herkenbaar aan zijn fronsende blik, zijn bolhoed en de sigaar in zijn mond. Hij komt zelfverzekerd over en heeft een duidelijk doel voor ogen. Het onderschrift van de spotprent verwijst namelijk naar de Leen- en Pachtwet die werd goedgekeurd in maart 1941, maar waarvan de onderhandelingen al maanden daarvoor bezig waren. Bijgevolg leverde de VS wapens, gevechtsvliegtuigen, oorlogsschepen en ander materiaal aan het Britse Rijk.⁵⁸⁴ De cartoonist

verwerkte deze goederen in de spotprent, want op Roosevelts bureau ligt bijvoorbeeld een miniatuurtank, een klein kanon, een mini oorlogsschip, enkele bommen en twee revolvers. Gezien zijn pijnlijke en ongemakkelijke gezichtsuitdrukking had FDR niet verwacht dat de financiële en materiële hulp aan Groot-Brittannië Amerika zo veel zou kosten. Zijn voorhoofdrimpels en gespannen mondhoeken suggereren dat hij zich in een lastige positie bevindt of zich onder druk gezet voelt door de Britse premier. Aan de muur hangt een grote grafiek die de oorlogsuitgaven weergeeft. De kaart is echter niet groot genoeg om het volledige lijndiagram in beeld te brengen, waardoor er meerdere keren extra papier naast de kaart is geplakt om de stijgende uitgaven verder te

⁵⁸² *Volk en Staat*, 9 juli 1942, 1.

⁵⁸³ Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 222-225; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-200*, 285-288.

⁵⁸⁴ *Volk en Staat*, 22 december 1940, 1; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 223-224.

— John, verstop het zilverwerk, de whisky en de sigaren... daar komt mijn oom uit Amerika !

visualiseren.⁵⁸⁵ Aan het einde van de oorlog zou blijken dat de inmenging, vooral de budgettaire en militaire steun van Amerika, van cruciaal belang is geweest om de oorlog te winnen.⁵⁸⁶ De volgende cartoon heeft quasi dezelfde boodschap als de vorige spotprent. Ook hier insinueerde Jam dat Churchill profiteerde van de naïviteit van Roosevelt om oorlogsfinanciering los te krijgen. De Britse premier vraagt namelijk aan zijn butler om het zilverwerk, de whisky en de sigaren te verstoppert, want FDR brengt hem een bezoekje. Hij houdt dus zaken achter voor zijn geallieerde bondgenoot en plaatst zichzelf in de slachtofferpositie, wat volgens Jam

onterecht was aangezien Groot-Brittannië financieel sterk genoeg is om zelf bij te dragen aan de oorlogsinspanningen. Jam hing dus opnieuw een beeld op van Roosevelt als jaknikker, terwijl Churchill veel leper en geslepen te werk ging om zijn eigenbelangen te beschermen en te bevorderen, vaak ten koste van de andere geallieerden.⁵⁸⁷

Verder suggereerde Jam dat Churchill het zelfbeschikkingsrecht voor volkeren uit het Atlantisch Handvest vooral voor eigen gewin aanwendde.⁵⁸⁸ Hoewel dit handvest, opgesteld door de VS en Groot-Brittannië, pleitte voor de soevereiniteit en autonomie van kolonies, bleven de grootmachten tijdens de oorlog profiteren van de grondstoffen en militaire steun uit deze gebieden. Met deze cartoon wou Jam duidelijk maken dat de geallieerden de kolonie van België, namelijk Belgisch Congo, exploiteerden zonder enig respect voor de principes van het zelfbeschikkingsrecht.⁵⁸⁹ De rechtse cartoonist uitte niet alleen kritiek op FDR, die eerder een passieve houding aannam, en Churchill, die de onderhandelingen voerde, maar ook op de Belgische regering Pierlot V, ook wel de regering van Nationale

Kongo versjacherd of... Jozef door zijn broeders verkocht

⁵⁸⁵ *Volk en Staat*, 22 december 1940, 1.

⁵⁸⁶ Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 223-225.

⁵⁸⁷ *Volk en Staat*, 17 januari 1943, 1.

⁵⁸⁸ *Volk en Staat*, 23 augustus 1942, 1.

⁵⁸⁹ Idesbald Goddeeris, Amandine Lauro, en Guy Vanthemsche, 'Tijdslijn', in *Koloniaal Congo: Een geschiedenis in vragen*, 1e-3e druk (Kalmthout: Uitgeverij Polis, 2020), 420-421.

Eenheid genoemd. In de spotprent zijn namelijk van links naar rechts Belgisch premier Hubert Pierlot, minister van Buitenlandse Zaken en Buitenlandse Handel Paul-Henri Spaak, en minister van Koloniën Hendrik De Vleeschauwer te zien. Na de Duitse invasie van België in mei 1940 vluchtten deze regeringsleden naar Frankrijk en vervolgens naar Engeland om hun politieke macht veilig te stellen. Dit leidde tot een impliciete overeenkomst tussen Churchill en de Belgische politici. In ruil voor onderdak, diplomatieke erkenning en steun van Groot-Brittannië, moest België militaire en middelen van Belgisch-Congo ter beschikking stellen.⁵⁹⁰ Bijgevolg trokken bijvoorbeeld troepen uit de Belgische kolonie ten strijde tegen Italiaanse militaire eenheden in Abessinië. Dat leidde tot een overwinning voor de geallieerden. Daarnaast voorzag De Vleeschauwer grondstoffen uit Belgisch Congo zoals koper, rubber en uranium uit de Congolese mijnen. Deze waren van cruciaal belang voor de geallieerde oorlogsindustrie.⁵⁹¹ Het uranium uit de Shinkolobwe-mijn werd later zelfs gebruik voor het Manhattanproject, een geheime operatie die de ontwikkeling van de atoombom als doel had.⁵⁹² Kortom, Jam vond de ruil niet alleen oneerlijk, maar ook fundamenteel onevenwichtig. De macht van de Belgische regering kon veiliggesteld worden in Engeland zonder grote offers, terwijl de geallieerden onevenredig veel voordeel haalden uit de kostbare koloniale hulpbronnen en Congolese strijdkrachten. Pierlot, Spaak en De Vleeschauwer verhandelen de Congolese jongen in de cartoon niet echt, want dan zouden ze een eerlijke prijs voor hem krijgen. In plaats daarvan geven ze hem weg in ruil voor politieke overleving. De cartoon benadrukt niet alleen de valse idealen van het Atlantische Handvest, maar ook de dubbele standaarden binnen het koloniale beleid van de geallieerden.⁵⁹³

2.3 De Grote Drie

Hoewel Roosevelt, Churchill en Stalin slechts twee keer met z'n drieën zijn samengekomen, namelijk enkel op de conferentie van Teheran en op de conferentie van Jalta, verschenen de mannen regelmatig in de cartoons van *Volk en Staat*. Ondanks hun ideologische tegenstellingen en hun uiteenlopende toekomstvisies voor Europa, streden 'de Grote Drie' tegen de asmogendheden.⁵⁹⁴ De cartoonisten speelden vaak in op het onderlinge wantrouwen tussen de wereldleiders.⁵⁹⁵ De spotprent hierboven insinueert dat FDR, Churchill en Stalin niet in elkaars kaarten lieten kijken en zaken

⁵⁹⁰ DBNL, 'Belgische regering-in-ballingschap'.

⁵⁹¹ Goddeeris, Lauro, en Vanthemsche, 'Tijdslijn', 420-421.

⁵⁹² Bert Govaerts, 'Van Shinkolobwe tot Hiroshima: de weg van het Congolese uranium', vrtnws.be, 8 augustus 2020, <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/07/15/van-shinkolobwe-tot-hiroshima-de-weg-van-het-congolese-uranium/>.

⁵⁹³ *Volk en Staat*, 23 augustus 1942, 1.

⁵⁹⁴ Van de Meerse, *Internationale politiek 1815-2005*, 304-312.

⁵⁹⁵ Douglas, *The World War 1939-1945*, 185-193.

voor elkaar verborgen hielden. Naast de gemaakte afspraken, hield iedereen er dus een eigen politieke agenda op na.⁵⁹⁶ Niet alleen de argwaan tussen de wereldleiders kwam aan bod in de spotprenten, maar ook het oorlogsleed. Deze cartoon van Buhr laat zien dat Stalin bezorgd was over de geleden verliezen. De grafiek die de Sovjetleider vasthoudt, geeft het aantal gezonken schepen weer, maar FDR en Churchill hebben enkel oog voor de stijgende lijn. Aangezien ze enthousiast reageren zonder de context van de visualisatie te begrijpen, zijn ze volgens Buhr kortzichtig en opportunistisch.⁵⁹⁷ Roosevelt en FDR kregen in cartoons herhaaldelijk kritiek op hun opportunisme, want illustratoren suggereerden dikwijls dat de trans-Atlantische bondgenoten de USSR gebruikten voor hun eigen strategische doeleinden. Vanaf 1942 drong Stalin er namelijk op aan om een tweede front te openen in West-Europa. De Sovjet-Unie droeg op dat moment de zwaarste last in de strijd tegen nazi-Duitsland en de druk op het Rode Leger aan het oostfront werd ondraaglijk. Een extra front in het westen zou deze situatie verlichten, maar hoewel Stalin herhaaldelijk aandrong om een tweede gevechtsweg te richten, waren Groot-Brittannië en de VS terughoudend om een grootschalige invasie in West-Europa te lanceren.⁵⁹⁸

Er waren verschillende redenen waarom zij aarzelden om een tweede front op korte termijn te openen. Vooreerst hielden vooral de logistieke en militaire uitdagingen hen tegen, want er waren extra middelen en voorbereidingen nodig om de Duitse *Wehrmacht* aan te vallen. Zoals bovenstaande cartoon aantoont, werden er voortdurend geallieerde schepen tot zinken gebracht door Duitse U-boten. Het was dus vrijwel onmogelijk om op een veilige manier voldoende manschappen en materiaal naar Europa te brengen om een tweede frontlinie in actie te brengen. De bedreiging op zee maakte het logistieke proces te risicovol, waardoor de geallieerden gedwongen werden alternatieve strategieën te overwegen. Als oplossing organiseerden ze campagnes in Noord-Afrika en later een invasie op het Italiaanse vasteland. Zo konden ze de asmogendheden op een haalbare manier verzwakken zonder onmiddellijk een zware strijd aan te gaan met de Duitse troepen.⁵⁹⁹

Wantrouwen speelde zeker ook een rol in de onderhandelingen over een tweede front. De geallieerden waren het Molotov-Ribbentrop-pact, ook wel het niet-aanvalspact tussen Duitsland en de SU genoemd, nog niet volledig vergeten. Bovendien vreesden zowel Churchill als FDR de opkomst van de Sovjet-Unie als wereldmacht na de oorlog en probeerden ze de communistische invloedssfeer te beperken. Stalins eis om een tweede front te openen

⁵⁹⁶ *Volk en Staat*, 6 maart 1942, 1.

⁵⁹⁷ *Volk en Staat*, 26 april 1942, 1.

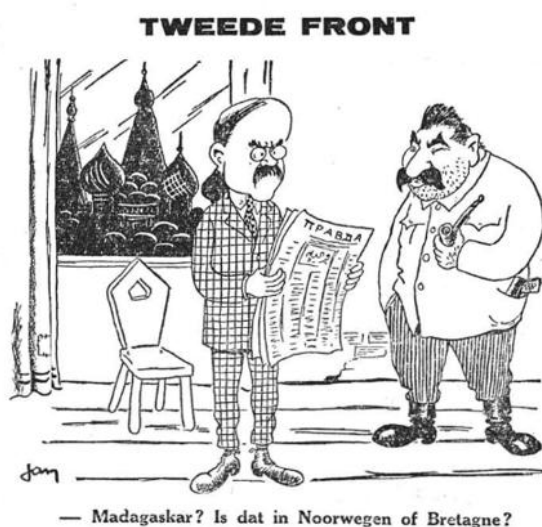
⁵⁹⁸ Douglas, *The World War 1939-1945*, 180-184.

⁵⁹⁹ Douglas, *The World War 1939-1945*, 180-184.

was vanuit hun perspectief zowel logisch als strategisch. Als de geallieerden bijvoorbeeld een invasie in Frankrijk zouden lanceren, dan zou de Duitse *Wehrmacht* haar troepen moeten opsplitsen. De druk op het Rode Leger zou afnemen en de Sovjetmilitairen zouden met hoge snelheid richting het westen kunnen oprukken. Nazi-Duitsland zou dan wel verslagen zijn, maar de invloedssfeer van de USSR zou bijgevolg ook vergroot worden, wat een slechte uitkomst was voor de kapitalistische grootmachten. Stalin vond het dus niet alleen belangrijk om de Sovjetverliezen te beperken, maar ook om een sterkere onderhandelingspositie te verkrijgen in het naoorlogse Europa.⁶⁰⁰

Door enorme aantal doden speelden de schuldgevoelens toch op bij Churchill, waardoor hij een tweede front in 1943 beloofde aan Stalin. Uiteindelijk werd de beslissing uitgesteld tot 1944, maar het lange voorbereidingswerk loonde wel. De invasie van Normandië op 6 juni markeerde de opening van het tweede front en Operatie

Overlord was een cruciale stap richting de nederlaag van Nazi-Duitsland.⁶⁰¹ Aangezien het toch nog even duurde voordat het tweede front er effectief kwam, publiceerde *Volk en Staat* tussen 1942 en 1944 tal van spotprenten over Stalin die door Churchill en FDR aan het lijntje werd gehouden. Zo verscheen de cartoon van hiernaast bij een artikel over de bloederige strijd in de Russische regio Voronezj. Stalin smeekt de Britse premier en de Amerikaanse president om hulp, terwijl een andere figuur op zijn blote knieën bedelt om geld. De westerse leiders negeren hen volledig, wat wijst op hun onverschilligheid

tegenover de ondersteuning van de Sovjet-Unie, die die zware verliezen lijdt aan het oostfront in de strijd tegen nazi-Duitsland.⁶⁰² Daarnaast dook de minister van Buitenlandse Zaken,

⁶⁰⁰ Douglas, *The World War 1939-1945*, 180-184; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 298-317.

⁶⁰¹ Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 306-308.

⁶⁰² *Volk en Staat*, 26 juli 1942, 1.

Vjatsjeslav Molotov, dikwijls op in spotprent over het tweede front. In de meest linkse illustratie stelt Jam FDR en Churchill voor in een habijt, waarmee hij de draak steekt met hun vrome karakter. Het bijschrift toont aan dat begijntjes en kwezels zich niet laten verleiden om te dansen op de muziek van de communistische band. Hiermee maakt Jam duidelijk dat de westerse leiders geen aandacht hebben voor de Russische mannen en daarom niet snel een tweede front zullen openen.⁶⁰³ Bovendien spot Jam met het feit dat de geallieerden op andere plaatsen wel nieuwe fronten openen.⁶⁰⁴

In een volgend voorbeeld tracht de Britse premier Stalin te sussen, want die laatstgenoemde is duidelijk ontevreden over het steeds uitgestelde westerse front. Churchill belooft Stalin dat de USSR na de oorlog heel Europa in handen zal krijgen, zodra hij stopt met klagen. De cartoonist benadrukte hiermee de verdeeldheid tussen de geallieerden. Bovendien bewijst hij dat het over valse beloftes gaat, want Churchill zou nooit het Europese vasteland volledig aan de Sovjet-Unie hebben overgedragen.⁶⁰⁵ Het is opvallend dat Roosevelt eerder een passieve houding aanneemt, maar dat gebeurt wel vaker in spotprenten. Zo laat Jam Churchill de onderhandelingen voeren, terwijl FDR toekijkt en banjo speelt om de sfeer wat gemoedelijker te maken. De boodschap van deze spotprent is dat

Ge kunt Duitsland hebben, heel Europa! Maar zanik niet over een tweede front
(Nat. Dagblad.)

Drie mannen in één boot

Stalin al het zware werk moet doen. Het roeien staat gelijk aan het leveren van manschappen, het uitwerken van strategieën, het verschaffen van wapens. Kortom, het dragen van de grootste last in de strijd tegen Duitsland, terwijl de Westerse geallieerden vooral afwachten en profiteren van de Sovjetinspanningen. Stalin vraagt aan Churchill om de roeispanten eindelijk over te nemen, maar met een sigaar in de mond lijkt de Britse premier weinig te ondernemen.⁶⁰⁶

Toch portretteerde Jam Roosevelt niet altijd als een passieve staatsleider. Zo beeldt hij hem af als bemoeizuchtige oude tante. In tegenstelling tot andere cartoons draagt hij in deze tekening geen chic kostuum, maar een lange zwarte jurk, wat hem een komische uitstraling geeft. Hebberig houdt hij een kind vast, wiens hoofd werd vervangen door een wereldbol. Het onderschrift toont aan dat hij als een moeder gezag wil hebben over het kind, wat verwijst naar Roosevelt's verlangen om de wereldpolitiek te beheersen. De cartoonist uitte dus kritiek op de

⁶⁰³ *Volk en Staat*, 2 augustus 1942, 1.

⁶⁰⁴ *Volk en Staat*, 20 september 1942, 1.

⁶⁰⁵ *Volk en Staat*, 3 juli 1942, 1; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-2005*, 304-312.

⁶⁰⁶ *Volk en Staat*, 13 september 1942, 1.

DE OUDE TANTE

Broederke, broederke mijn,
Laat mij uw moederke zijn...

manier waarop de Amerikaanse president zich opdringt in de internationale onderhandelingen, wat dus in contrast staat met de vorige cartoons van Jam. Aan de muur hangt een portret van de Sovjetleider Joseph Stalin, die somber het tafereel aanschouwt. Hiermee hint de tekenaar op de geopolitieke rivaliteit die tijdens de Tweede Wereldoorlog al heerst tussen de VS en de USSR.⁶⁰⁷

Aangezien er amper spotprenten over het beleid van FDR terug te vinden zijn in *De Standaard*, is onderstaande cartoon best uniek. De tekening is oorspronkelijk overgenomen uit het opinieweekblad *De Groene Amsterdammer* en illustreert, in plaats van een passieve

houding, een eerder onwetende Amerikaanse president. In het midden van de afbeelding staat Roosevelt, die verloren loopt in de politieke jungle van Europa. Zijn houding en gezichtsuitdrukking suggereren verwarring en

Roosevelt's missionaris in de Europeesche jungle.

(De Groene Amsterdammer).

onmacht, alsof hij niet weet hoe hij zich moet navigeren tussen de dreigende krachten om hem heen. Hij wordt omringd door verschillende Europese leiders, elk met kenmerkende attributen die hun houding in het conflict symboliseren.⁶⁰⁸ Wat deze afbeelding bijzonder maakt, is dat alle Europese leiders een donkere huidskleur hebben en storokjes dragen, wat verwijst naar de koloniale stereotypering van Afrikaanse bevolkingsgroepen. Dit contrasteert met FDR, die een kostuum draagt en een witte huidskleur heeft. De cartoon speelt in op het missiewerk in de koloniale gebieden, waarbij Westerse machten missionarissen uitzenden om beschaving te brengen in zogenoemde onderontwikkelde landen. In deze context suggereert de prent dat Roosevelt, als vertegenwoordiger van de VS, beschaving moet

terugbrengen naar Europa. Door deze omkering van de gebruikelijke koloniale beeldvorming worden de Europese politici gereduceerd tot exotische, barbaarse en ongeciviliseerde karikaturen, terwijl Roosevelt wordt gepositioneerd als de bringer van civilisatie en bijgevolg ook vrede.⁶⁰⁹ Op de voorgrond danst Neville Chamberlain. De Britse premier is herkenbaar aan zijn dikke snor en de paraplu in zijn hand. Hij heeft een

⁶⁰⁷ *Volk en Staat*, 18 oktober 1943, 1.

⁶⁰⁸ *De Standaard*, 6 maart 1940, 8.

⁶⁰⁹ *De Standaard*, 6 maart 1940, 8.

vijandige gelaatsuitdrukking net zoals Adolf Hitler, die tegenover hem staat. In tegenstelling tot Chamberlain draagt de Duitse *Führer* een storokje versierd met doodskoppen. Hoewel deze cartoon gepubliceerd werd aan het begin van de Tweede Wereldoorlog, namelijk op 6 maart 1940, kan het mogelijks al verwijzen naar de vele slachtoffers die al gevallen zijn tijdens de oorlog. Ook op Hitlers kruin rust een skelet en om zijn nek hangt een halsketting vervaardigd uit tanden. In zijn hand heeft hij een speer, die hij richt op het gezicht van Chamberlain. De rivaliteit tussen de politici is op die manier duidelijk zichtbaar. Achter de Britse premier schuilt vermoedelijk Stalin, die te herkennen is aan zijn zwarte snor. Verder is in de achtergrond van de prent de Italiaanse leider Mussolini te zien. Hij staart nors voor zich uit en zit neer. De trommelaar met rond brilletje naast hem is hoogstwaarschijnlijk Mahatma Gandhi.⁶¹⁰

Om Roosevelt nog meer in een slecht daglicht te stellen, nam *Volk en Staat* tekeningen over uit internationale

Zoals men weet, heeft Roosevelt zich bij het begin van zijn regering omgeven door een staf van medewerkers, deskundigen op allerlei gebied, met wier hulp hij meende in staat te zijn alle economische kwalen van het Amerikaanse volk te overwinnen. Deze kring van medewerkers, de « Braintrust » (hersentrust) genaamd, heeft Amerika echter niet voor een economischen chaos kunnen redden, maar het land daarentegen aan den rand van den afgrond gebracht. Geen wonder overigens, als men weet, dat de joden ook hier aan de touwtjes trekken. (Teekening Erik—Scherl m.)

dagbladen over de vermeende samenwerking tussen de Amerikaanse president en de joodse gemeenschap. Net zoals bij de bolsjewieken als bij de Britten, zoals besproken in de vorige hoofdstukken, gebruikten de nazi's dit antisemitische narratief om haat aan te wakkeren en hun politieke agenda te versterken.⁶¹¹ De illustrator Erik portretteert Roosevelt als een marionet – een beeldtaal die al eerder gezien werd bij Henlein en de collaborerende partijen – van de joodse gemeenschap, een veelvoorkomend antisemitisch stereotype. De afgebeelde joodse figuren vertonen overdreven fysische kenmerken, zoals een haakvormige neus en volle lippen, waardoor gangbare antisemitische beeldvorming wordt bevestigd. Bovendien suggereert de cartoonist niet alleen dat Roosevelt onder joodse invloed de Amerikaanse economie in chaos stort, maar ook dat andere sectoren, en uiteindelijk het hele land, naar de afgrond worden geleid.⁶¹² Ook de volgende cartoon aan de rechterzijde van André Delbaere stelt Joden voor als een bedreiging voor de Amerikaanse economie en samenleving. In deze cartoon vervangt een Joodse man met overdreven stereotypische kenmerken, zoals grote oren, een haakneus, dikke lippen en donkere lichaamsbeharing de iconische *Lady Liberty*.⁶¹³ In zijn hand houdt

Het Amerikaansche vrijheidsbeeld zoals de judeo-ploetokraten het zich droomden. (Teekening A. Delbaere)

⁶¹⁰ *De Standaard*, 6 maart 1940, 8.

⁶¹¹ Richard J. Evans, *Het nazisme en complottheorieën: de paranoïde verbeelding en het Hitler-tijdperk* (Amsterdam: Spectrum, 2020), 55-93; Robert James Maddox, *The United States and World War II* (Boulder: Westview, 1992), 35-40.

⁶¹² *Volk en Staat*, 25 september 1942, 1.

⁶¹³ *Volk en Staat*, 5 februari 1942, 2; Bryant, *World War II in Cartoons*, 77.

hij een hamer en sikkel, wat communistische symbolen zijn. Onder de *Stars and Stripes* zijn gescheurde kleren zichtbaar, wat suggereert dat zijn Amerikaanse identiteit slechts een façade is. Boven zijn hoofd prijkt geen kroon, maar een Davidster. Verder is het voetstuk van het Vrijheidsbeeld vervangen door een kluis.⁶¹⁴

2.4 Roosevelt's entourage

Verder doken naast Churchill en Stalin nog andere figuren uit Roosevelt's entourage in de cartoons op. Als eerste karikaturiseerden de cartoonisten zijn echtgenote Anna Eleanor Roosevelt. Vooral haar gebit was

het mikpunt van spot, waardoor ze in *Volk en Staat* altijd werd afgebeeld met opvallend grote tanden. Daarnaast zijn er treffende gelijkenissen te zien tussen de kledingstijl en accessoires van de *first lady* in de tekening en op de foto. Ook haar weelderige krullen bracht

de onbekende cartoonist goed in beeld.⁶¹⁵ Opmerkelijk in deze prent is de terugkeer van de paraplu, het kenmerkende symbool van de appeasementpolitiek onder Churchills voorganger Chamberlain.⁶¹⁶ Eveneens verwerkte Jam een gekarikaturiseerde versie van Anna Eleanor Roosevelt in deze tekening, waarin FDR aan enkele omstaanders vraagt om een bijdrage te leveren voor zijn circusact, namelijk het gewichtheffen.⁶¹⁷ De

toeschouwers, die de doorsnee Amerikaanse bevolking vertegenwoordigen, tonen weinig enthousiasme en stellen zich terughoudend op om te betalen.⁶¹⁸ Het onderschrift versterkt de boodschap van de cartoonist, want niemand vindt honderdmiljard dollar 'een kleinigheidje'. Jam levert daarmee kritiek op de wijze waarop de Verenigde Staten de oorlogsinspanningen financieren, waarbij de gewone belastingbetaler de kosten draagt. De *first lady* observeert het tafereel met gekruiste armen, wat erop wijst dat zij

⁶¹⁴ *Volk en Staat*, 5 februari 1942, 2.

⁶¹⁵ *Volk en Staat*, 18 januari 1943, 1; Yousuf Karsh, *Anna Eleanor Roosevelt, head-and-shoulders portrait, facing slightly right. Photograph taken Yousuf Karsh at the White House.*, 31 oktober 1944, karsh.org, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eleanor_Roosevelt.jpg.

⁶¹⁶ Gottlieb, 'Neville Chamberlain's Umbrella', 357-369, 381-382.

⁶¹⁷ *Volk en Staat*, 30 september 1942, 1.

⁶¹⁸ Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 223-224.

gewoon haar man volgt in zijn besluitvorming.⁶¹⁹ In beide cartoons komt Roosevelt echtgenote vrij arrogant of gemeen over, wat suggereert dat FDR moet luisteren naar haar, net zoals Mussolini onder het gezag staat van zijn vrouw volgens *De Roode Vaan*.⁶²⁰

Niet alle cartoons uit deze periode tonen Roosevelt als het gezicht van de Amerikaanse interventie in Europa. Hoewel hij de centrale politieke figuur was, doken er af en toe ook andere prominente vertegenwoordigers van het Amerikaanse buitenlandbeleid op in spotprenten, bijvoorbeeld in *De Standaard*. Deze cartoon van 13 augustus 1940 gaat over Sumner Welles, de Amerikaanse onderminister van Buitenlandse Zaken, die een cruciale rol speelde in de diplomatieke pogingen om vrede in Europa te bewaren. Welles zit centraal in een wagen, omringd door Europese wereldleiders. Terwijl enkele wereldleiders met een hoorn in zijn oor schreeuwen, steekt hij onverstoord een sigaar op. Links van hem zit Chamberlain, rechts Mussolini, en achter hem bevinden zich Hitler en Churchill. Elk van hen probeert de koers van de Amerikaanse politiek te beïnvloeden, maar ze wijzen allemaal in verschillende richtingen. Waarschijnlijk zit ook de Duitse propagandaminister Joseph Goebbels voorin de auto. De afbeelding weerspiegelt de complexe positie van de VS in de beginfase van de oorlog. Welles probeerde in 1940 via diplomatieke missies in Europa een vreedzame

De eenige Amerikaanse wintertoerist: Sumner Welles « Doing Europe ».
(De Groene Amsterdammer.)

— « Kijk eens wat daar op komt... » Hoe Surube in de « Daily Express » de belangstelling van de neutralen voor de reis van Sumner Welles weergeeft.
(Daily Express.)

oplossing te vinden en de opkomst van totalitaire regimes in Duitsland en Italië in te perken. Zijn inspanningen werden echter overschaduwde door de realiteit van de oorlog.⁶²¹ Zijn onderneming bracht weinig te weeg, zoals ook een andere spotprent uit *De Standaard* aangaf. De setting toont aan dat de oorlog eigenlijk al begonnen was, maar iedereen kijkt toe op een klein lichtpuntje, namelijk de komst van Welles. Mussolini, die centraal achter de beschutting staat, kijkt eveneens toe. Toch lijkt het maar bij een klein vlammetje te blijven, want Welles ontmoette de

fascistische leider in maart 1940 in Rome maar hij kon hem niet overtuigen om een rol te spelen in een mogelijke

⁶¹⁹ *Volk en Staat*, 30 september 1942, 1.

⁶²⁰ *Volk en Staat*, 18 januari 1943, 1; *Volk en Staat*, 30 september 1942, 1; *De Roode Vaan*, 18 december 1937, 5.

⁶²¹ *De Standaard*, 13 augustus 1940, 8; Christopher D. O'Sullivan, *Sumner Welles, Postwar Planning, and the Quest for a New World Order, 1937-1943* (New York: Columbia University Press, 2008), <http://www.gutenberg-e.org/osc01/frames/fosc03.html>.

vredesregeling. Mussolini liet toen al blijken dat hij de kant van Duitsland zou kiezen, hoewel Italië vooreerst een neutrale houding aanhield. Kort daarna koos Italië in juni 1940 definitief de kant van Duitsland en verklaarde het de oorlog aan Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk.⁶²²

2.5 Uncle Sam en andere Amerikaanse stereotyperingen

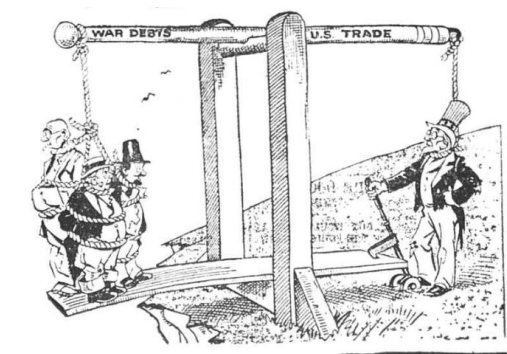
Daarnaast gebruikten cartoonisten soms de fictieve *Uncle Sam* als de personificatie van de VS. Hij is makkelijk te herkennen aan zijn witte baard en karakteristieke hoed, die bedrukt is met sterren en strepen van de Amerikaanse vlag.⁶²³ Tijdens het interbellum verschenen er in de Vlaamse pers nauwelijks cartoons over Amerika, maar toch zijn er in *De Standaard* twee voorbeelden te vinden van spotprenten die de te hoge oorlogsschuld na de Eerste Wereldoorlog bekritiseerden.⁶²⁴ Tijdens de Grote Oorlog hadden een aantal Europese landen enorme schulden opgebouwd bij de VS om hun oorlogsinspanningen te financieren. Amerika stelde in de jaren twintig daarom een aantal afbetalingsplannen op, zoals het Dawes-plan en het Young-plan, om de terugbetalingen van de Europese landen en de herstelbetalingen van Duitsland te reguleren. Door de te hoge rentevoeten op deze schulden en het feit dat Duitsland de herstelbetalingen niet volledig kon nakomen door de zware economische gevolgen van de Grote Depressie in 1929, kwamen ook de Europese landen in financiële problemen. De economische crisis verergerde de situatie, waardoor zij nog meer moeite hadden om de schulden af te betalen.⁶²⁵

De cartoon hiernaast toont aan hoe de te hoge indexeringen het moeilijk maken voor de Europese landen om Amerika terug te betalen in het begin van de jaren dertig.⁶²⁶ Een tweede voorbeeld laat zien hoe verschillende Europese landen afstevenen op een economische afgrond, terwijl *Uncle Sam*, als personificatie van de VS, als kille schuldeiser toekijkt. De schuldenaars, waaronder *John Bull* als

personificatie van Engeland, smeken om opnieuw uitstel te krijgen voor de herstelbetalingen, maar *Uncle Sam* vindt dat hij al lang genoeg heeft gewacht. Toch waarschuwen de mannen hem dat hij in de toekomst spijt zal krijgen als Amerika Europa niet meer wil steunen.⁶²⁷

HET NIEUW AMERIKAANSCH TARIEF
Onkel Sam: « Betaal uwe schulden, en laat me gerust! »
Europa: ! Hoe kan ik dat, als ge me verplet? »
(Il Guerin Meschino.)

DE OORLOGSSCHULDEN
De schuldenaars. — Wilt gij ons wat meer «d.g.v.» a.b. meeneer?
De schuldeiser. — Wat weer! Ik laat inij hangen als ik het doe.
De schuldenaars. — Wel, gij zult kangen als gij het niet doet.
(republic, in de «Daily Express» 9. Lond. 1933.)

⁶²² *De Standaard*, 21 februari 1940, 8; O'Sullivan, *Sumner Welles, Postwar Planning, and the Quest for a New World Order, 1937-1943*.

⁶²³ Hans Mulder, *Een groote laars, een plumpe voet: Nederland en de Nazi's in spotprent en karikatuur 1933-1945* (Amsterdam: Rap, 1985), 19.

⁶²⁴ *De Standaard*, 18 juli 1930, 8; *De Standaard*, 27 december 1932, 6.

⁶²⁵ Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 180-182; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-200*, 227-236.

⁶²⁶ *De Standaard*, 18 juli 1930, 8.

⁶²⁷ *De Standaard*, 27 december 1932, 6.

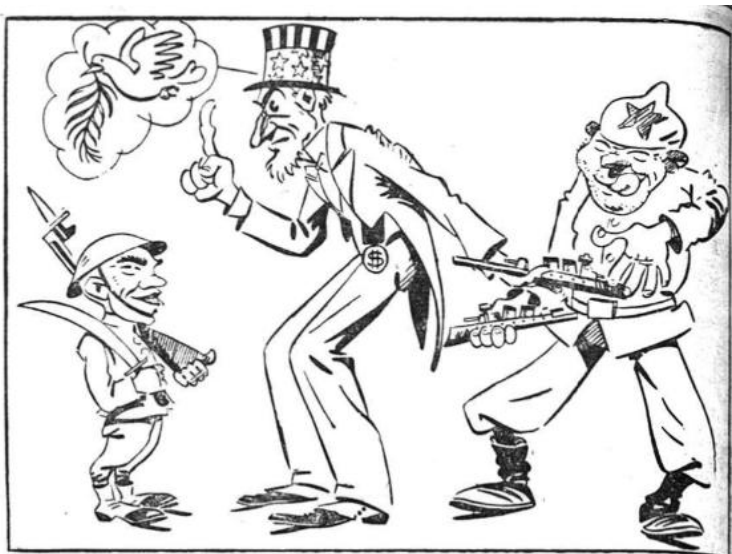

Sam, wat gaat gij doen, zijt gij de les van '14-'18 reeds vergeten.
(Teekening uit The Saturday Evening Post)

Een tijdsprong naar de Tweede Wereldoorlog laat zien dat *Volk en Staat* ook *Uncle Sam* gebruikte om de inmenging van de VS in het conflict te ontmoedigen. Vol verwondering kijkt hij naar zijn kleerkast, waar zijn militaire outfit uit de Eerste Wereldoorlog nog in hangt. Zijn vrouw merkt dit op en herinnert hem aan de pijnlijke lessen van de vorige oorlog, waarin de VS jarenlang moesten wachten op de terugbetalingen van de oorlogsschuld van Europese landen. Deze herinnering fungeert als een waarschuwing tegen een herhaling van deze situatie. De cartoon benadrukt de gespannen relatie tussen de wens om wereldwijd in te grijpen en de economische ervaringen uit het verleden, waarbij de VS de blijvende effecten van hun militaire interventie onder ogen zagen. Een deel van hun geld hebben ze namelijk

nooit teruggezien, aangezien Hitler eenzijdig besloot om de terugbetalingen stop te zetten.⁶²⁸

Daarenboven kaartte *Volk en Staat* de hypocrisie van de VS tijdens het interbellum aan. Als grote voorstander van vrede spelt *Uncle Sam* een Japanse soldaat de les, terwijl hij achter zijn rug oorlogsschepen uitwisselt met een Russische soldaat. De Japanner heeft stereotiepe visuele kenmerken zoals spleetogen en een klein gestalte. Eveneens valt de Sovjetsoldaat op door een specifieke representatie. Zo draagt hij een muts met een ster op, heeft hij berenoortjes en een ietwat domme of primitieve uitstraling door zijn uitstekende tong. Er is goed

GELD STINKT NIET

Aan de eene zijde speelt Amerika als «vredesengel» en verklaart Japan als aanvalser op China. De keerzijde der medaille is geheel anders, alleen in de maand September leverde Amerika voor 10 miljoen dollar oorlogsmateriaal aan Rusland. Ook twee groote slagschepen werden door Amerika aan Sovjet Rusland verkocht.

nagedacht over de compositie van deze cartoon, want *Uncle Sam* handelt achter zijn rug om met de USSR, terwijl ze eigenlijk ideologische tegenstanders zijn. Door deze situatie visueel te representeren, toont de cartoonist aan dat hij sceptisch staat tegenover de vermeende dubbele agenda van de VS, die publiekelijk wel vrede uitspreekt, maar in werkelijkheid wapens zou leveren.⁶²⁹

Daarnaast deden cartoonisten vaak beroep op denkbelden die het brede publiek linkte aan Amerika. Jam verbeeldde Roosevelt

⁶²⁸ *Volk en Staat*, 6 februari 1941, 1; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 180-182.

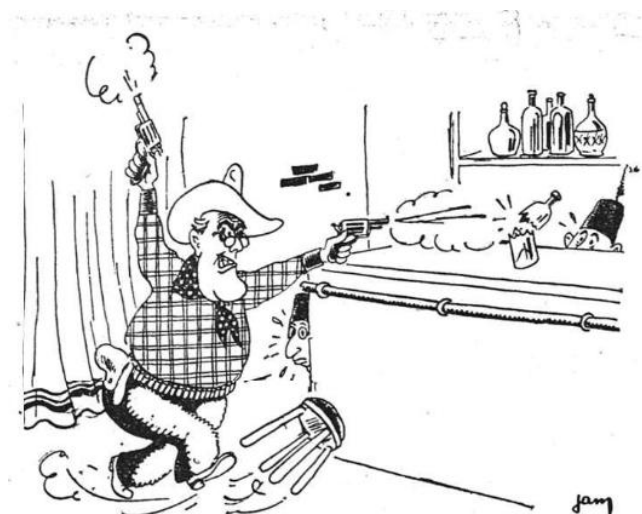
⁶²⁹ *Volk en Staat*, 12 oktober 1937, 2.

bijvoorbeeld als indiaan. Hij heeft veren in zijn haren en draagt pijlen op zijn rug, wat een stereotiepe verbeelding van de *Native Americans* is. In zijn blote bast kijkt hij toe hoe Churchill op zoek is naar het ei van Columbus om een einde te maken aan de oorlog.⁶³⁰ Bijgevolg liggen er al tientallen gebroken eieren op de grond. De mislukte pogingen symboliseren de moeilijkheid voor de geallieerden om het conflict te beëindigen, wat opnieuw doet denken aan de oorlogsmoeheid.⁶³¹ Bovendien draagt de Britse premier typerende kleren voor een ontdekkingsreiziger als

Christoffel Columbus, die de Atlantische Oceaan overstak en zo in 1492 de Nieuwe Wereld ontdekte.⁶³²

Jam beeldde Roosevelt af als een cowboy die roekeloos schiet in een Algerijnse bar. Het bijschrift verwijst naar *Pepe le Moko*, een populaire Franse film uit 1937 van Julien Duvivier over een Algerijnse gangster die zich

schuilhoudt in de smalle steegjes van de Casbah in Algiers, terwijl de Franse autoriteiten hem op de hielen zitten. De Casbah, een labyrint van verborgen plekken en ontsnappingsroutes, kan symbool staan voor de positie van de VS in de oorlog: gevangen in een complexe situatie zonder eenvoudige uitweg. Dit sluit aan bij de historische context. In november 1942 lanceerden de geallieerden Operatie Torch om Algerije te bevrijden, dat onder het bewind van de Franse Vichy-regering, die samenwerkte met nazi-Duitsland. Britse en Amerikaanse troepen landden in Algiers, Oran en Casablanca om Noord-Afrika uit Vichy-handen te krijgen. Na aanvankelijke weerstand

gaven de Vichy-troepen zich over en kwam Algerije onder geallieerd bestuur. Dit was een strategische doorbraak, omdat het de geallieerden een cruciale uitvalsbasis bood voor verdere operaties tegen de asmogendheden in Noord-Afrika en Zuid-Europa. Met zijn cartoon bekritiseerde Jam Roosevelt's cowboymentaliteit, die volgens hem

⁶³⁰ *Volk en Staat*, 12 juli 1942, 1; Arlene Hirschfelder and Paulette F. Molin, 'Stereotyping Native Americans - Jim Crow Museum', 22 februari 2018, <https://jimcrowmuseum.ferris.edu/native/homepage.htm>.

⁶³¹ *Volk en Staat*, 12 juli 1942, 1; Gerard, *Hedendaagse geschiedenis*, 223-225.

⁶³² *Volk en Staat*, 12 juli 1942, 1.

tijdens deze operatie won van pragmatisme. Waar de film geweld vooral suggereert zonder het expliciet te tonen, laat de cartoon een Roosevelt zien die onbezonnen en gewelddadig tekeergaat.⁶³³

2.6 Tussentijdse conclusie

Doorheen dit hoofdstuk werd duidelijk dat de Vlaamse dagbladpers de Verenigde Staten zowel een passieve als een actieve rol toedichtte in het mondiale conflict. De isolationistische opstelling van het land in de jaren dertig en in de eerste oorlogsjaren vertaalde zich in een beperkte visuele aanwezigheid in *De Roode Vaan*. Zo bevat dit hoofdstuk slechts één cartoon over Amerika uit het communistische weekblad, mede door de publicatiestop van het blad begin 1940.⁶³⁴ In die prent viel een dubbelzinnige houding op ten opzichte van de Verenigde Staten op. Hoewel de berichtgeving op het eerste gezicht positief leek, werd president Roosevelt afgebeeld als een nerveuze, besluiteloze leider. Voor een kapitalistische grootmacht als de VS was in de communistische beeldvorming dus geen heldenrol weggelegd. Daarnaast publiceerde *De Standaard* slechts sporadisch cartoons over de Verenigde Staten. Wanneer dat wel gebeurde, werd Roosevelt stevast voorgesteld als een naïeve of slecht geïnformeerde buitenstaander in het Europese machtsspel. Dat gold ook voor Sumner Welles, want de spotprenten suggereerden dat zijn diplomatieke vredesmissie zinloos was, aangezien de Europese leiders elk een andere richting wilden uitgaan. Een andere illustrator verbeeldde zijn interventie als een klein vlammetje in de chaos, namelijk kwetsbaar en makkelijk te doven. In scherp contrast daarmee stelden enkele spotprenten uit het centrumrechtse blad *Uncle Sam* voor als een meedogenloze schuldeiser, die nog steeds wacht op de terugbetalingen van de Eerste Wereldoorlog. Op diplomatiek vlak kreeg Amerika in *De Standaard* dus geen actieve rol, maar wel op economisch vlak.

De Schelde beperkte zich grotendeels tot tekstuele berichtgeving over de Verenigde Staten. Pas na de Amerikaanse toetreding tot de oorlog kreeg het land ook in de Vlaams-nationalistische pers een prominentere plaats in de beeldvorming. Van alle kranten bracht *Volk en Staat* de scherpste en visueel meest agressieve kritiek op de Verenigde Staten. Roosevelt werd daarin herhaaldelijk afgeschilderd als een zwakke leider, die gedomineerd werd door Churchill, zijn vrouw of een vermeend Joods complot. De Britse premier trad op als sluwe manipulator, die Roosevelts goedgegelovigheid handig uitbuit om militaire en financiële steun los te weken, terwijl de Amerikaanse president zich opstelde als volgzaam jaknikker. Bovendien blijft FDR opvallend stil in de tekeningen die over het westelijke front gaan. Tijdens de gesprekken tussen de Grote Drie neemt Churchill het volledige initiatief, terwijl Roosevelt zwijgzaam blijft. Vlaams-nationalistische cartoonisten stellen hem dus voor als een gehoorzame volgeling van Churchill, wat ook zo in de Duitse pers werd gepropageerd zoals de illustraties van Hans Buhr aantoonde. Daarnaast wekte het blad de indruk, vergelijkbaar met *De Roode Vaan* bij Mussolini,

⁶³³ *Volk en Staat*, 15 november 1942, 1; Jacob Vermeulen, 'Van Caligari tot Pépé le Moko: over de representatie van criminaliteit in film tijdens het interbellum in Duitsland en Frankrijk' (Leuven, KU Leuven. Faculteit Letteren, 2018), 64-67; Van de Meerssche, *Internationale politiek 1815-200*, 298-304.

⁶³⁴ Vandenabeele en Degruyter, 'De Rode Vaan'.

dat Roosevelt eigenlijk onder het gezag van zijn vrouw stond. Verder verspreidde *Volk en Staat* prenten waarin joden schijnbaar de macht in handen hadden in Amerika. Dit illustreert opnieuw hoe twee vijandbeelden samensmelten tot één gemeenschappelijk vijand, zoals de Vlaams-nationalistische pers eerder deed met joden en communisten, en met joden en Britten. Tegelijkertijd verschenen in de krant andere karikaturen, waarin Roosevelt een actieve houding aannam, bijvoorbeeld als een bemoeizuchtige tante, hebzuchtige moeder of roekeloze cowboy. Het maakte niet uit wie de prent tekende, want Jam gaf Roosevelt zowel een actieve als passieve rol toebedeeld, afhankelijk van de boodschap die hij wilde overbrengen aan het leespubliek. Deze wisselende beelden laten zien hoe FDR als centraal figuur flexibel werd ingezet door cartoonisten.

Besluit

Historici stonden lange tijd sceptisch tegenover het gebruik van visueel bronnenmateriaal als primaire bronnen, omdat deze volgens hen niet objectief benaderd konden worden. Objectiviteit gold namelijk als een fundamentele vereiste voor betrouwbaar wetenschappelijk historisch onderzoek.⁶³⁵ Ondanks die scepsis, besloten buitenlandse onderzoekers, onder wie Roy Douglas en Mark Bryant, om cartoons uit de internationale pers met elkaar te vergelijken.⁶³⁶ Het is opvallend dat spotprenten uit de Vlaamse media onderbelicht bleven in deze onderzoeken. Daarnaast zijn visuele bronnen nauwelijks of enkel als decoratieve elementen opgenomen in persstudies over de onderzochte kranten.⁶³⁷ Tot op heden werden politieke cartoons uit de Vlaamse dag- en weekbladen dus nog nooit systematisch met elkaar vergeleken. Dat leidde tot de volgende onderzoeksvraag: Hoe verbeeldden politieke cartoons uit de ideologisch uiteenlopende Vlaamse pers, met name het communistische weekblad *De Roode Vaan*, de Vlaams-nationalistische dagbladen *De Schelde* en zijn opvolger *Volk en Staat*, en de centrumrechtse krant *De Standaard*, de internationale geopolitieke spanningen tussen 1929 en 1945? Volgens de werkdefinitie is een politieke cartoon een tekening die door middel van symboliek, karikaturen en overdrijvingen kritiek levert op actuele maatschappelijke gebeurtenissen of politieke tendensen, met als doel bepaalde beslissingen, politieke figuren of grotere machtsstructuren aan de kaak te stellen. Toch werd niet alleen een visuele analyse uitgevoerd op die politieke cartoons, maar ook een discoursanalyse op de bijhorende artikels of onderschriften, omdat deze veel informatie onthulden over de boodschap van de cartoonist. Om de kritiek op visuele bronnen als primair bronnenmateriaal te weerleggen, werd de reflexieve zelfpositionering van de onderzoeker kenbaar gemaakt.⁶³⁸ Daarnaast werden, in tegenstelling tot werken van Douglas en Bryant, doorheen de tekst fotorealistische weergaven toegevoegd, wat de analyse versterkte en zorgde voor helderdere en methodologisch verantwoorde interpretatie van het visuele materiaal.⁶³⁹

Deze studie bood nieuwe inzichten in de manieren waarop de Vlaamse dagbladpers internationale conflicten, ideologische breuklijnen en geopolitieke herschikkingen visueel representeerde. Door te kiezen voor een thematische in plaats van een chronologische opbouw, ontstond de mogelijkheid om diepgaand stil te staan bij terugkerende beeldmotieven en ideologische manipulatie binnen het cartoonlandschap. Twee overkoepelende vaststellingen kwamen bijgevolg naar voren. Ten eerste bevestigde dit onderzoek de vanzelfsprekendheid dat spotprenten dienden als ideologisch wapen. Alle kranten bekritiseerden, karikaturiseerden of demoniseerden hun

⁶³⁵ Pauwels, 'Social scientific filmmaking and multimedia production: key features and debates', 180-187; Pauwels, 'Researching 'found or 'pre-existing' visual materials', 47-51.

⁶³⁶ Douglas, *The Great War, 1914-1918*; Douglas, *Between the Wars 1919-1939*; Douglas, *The World War 1939-1945*; Bryant, *World War II in Cartoons*.

⁶³⁷ Vandenabeele en Degruyter, 'De Rode Vaan'; Geert, 'De verleiding van de Nieuwe Orde in Vlaanderen (1933-1940)'; Mottie, 'Media tijdens het interbellum'; Durnez, *De Standaard*.

⁶³⁸ Pauwels, 'Social scientific filmmaking and multimedia production: key features and debates', 180-187.

⁶³⁹ Douglas, *The Great War, 1914-1918*; Douglas, *Between the Wars 1919-1939*; Douglas, *The World War 1939-1945*; Bryant, *World War II in Cartoons*.

politieke tegenstanders. Daarnaast werden hun eigen politieke oriëntatie of ideologische bondgenoten visueel verheerlijkt. Door alle onderzoeksresultaten te combineren, ontstond de volgende tabel.

Houding ten opzichte van	 DE ROODE VAAN Organ van de Kommunistische Partij - N.A.S.	 DE SCHELDE Vlaamsch Nationaal Dagblad VOELKEN STAAT	 De Standaard DAGBLAD VOOR STAATKUNDIGE, MAATSCHAPPELIJKE EN ECONOMISCHE BELANGEN
De expansiedrang van nazi-Duitsland	-	+	?
Het Italiaanse fascisme	-	+	-
De Sovjetunie als wereldmacht	+	?	-
Het beleid van Groot-Brittannië	?	?	?
Franco in Spaanse burgeroorlog	-	+	?
Het Japanse keizerrijk	-	+	?
De Amerikaanse interventie	?	-	?

Een plusteken staat voor een positieve houding van de krant ten opzichte van een bepaald onderwerp, terwijl een minteken staat voor een negatieve houding. Daarenboven staat een vraagteken symbool voor de ambivalente, impliciete of wisselende houding van de krant. Zo uitte *De Roode Vaan* via cartoons scherpe kritiek op het Britse appeasementbeleid, maar na de heropstart van het blad in september 1944 bleef de houding ten opzichte van Groot-Brittannië onduidelijk. Dit komt doordat er in 1944 en 1945 geen cartoons over Groot-Brittannië verschenen. Hoewel deze landen tijdens de oorlog bondgenoten waren, bleven ze wel ideologisch tegenstanders. Hetzelfde gold voor de Verenigde Staten, waarover het weekblad eveneens een ambivalente houding aannam. Daarnaast nam de Vlaams-nationalistische pers een dubbele houding aan over de Sovjet-Unie, want na de ondertekening van het Molotov-Ribbentroppact werden even geen spotprenten meer gepubliceerd, die het communisme op de hak namen. Daarnaast was de appeasementpolitiek gunstig voor de fascistische mogendheden, waardoor er amper spotprenten verschenen over het Britse beleid, maar tijdens de oorlog maakte *Volk en Staat* de Britse premier Churchill wel compleet belachelijk. Verder is het opvallend dat de meeste vraagtekens in de kolom van *De Standaard* staan. Dat valt te verklaren doordat deze centrumrechtse krant vaak cartoons overnam uit zowel de Duitse als de Britse pers, of zich minder expliciet uitdrukte over bepaalde onderwerpen, zoals Franco tijdens de Spaanse Burgeroorlog.

Ondanks deze ideologische tegenstellingen en hun visuele weergave, bleek uit deze analyse dat bepaalde beeldtalen en visuele elementen wel over de ideologische grenzen heen gedeeld werden. De visualisering van menselijk leed, zoals bombardementen, hongersnood en vernielde landschappen, doken op in alle onderzochte kranten. Daarnaast werd de notie van beschaving in alle bladen sarcastisch aangewend om barbaarse inmenging

van andere landen aan te klagen. Alle cartoonisten maakten bovendien selectief gebruik van raciale stereotypen, al dan niet om vijandbeelden kracht bij te zetten. Daarenboven liepen sommige vijandbeelden in elkaar over. Zo werd Trotski, als nationale vijand van de Sovjet-Unie in *De Roode Vaan* voorgesteld als een bondgenoot van de fascistten, terwijl de Vlaams-nationalistische pers antisemitische voorstellingen vermengde met andere vijandbeelden zoals de bolsjewieken, de Britten en de Amerikanen. Verder gebruikten cartoonisten, ongeacht hun ideologische voorkeur, personificaties zoals Marianne voor Frankrijk, John Bull voor Groot-Brittannië, *Uncle Sam* voor de Verenigde Staten en *Der Deutsche Michel* voor Duitsland. Animalisering, zoals de Russische beer of de Britse leeuw, kwamen eveneens voor in alle kranten. Verder bevatten spotprenten uit alle bladen herkenbare symbolen zoals de hamer en sikkel, het hakenkruis, de nazigroet en de *fasces*. Aan de hand van deze tekens werd niet alleen de eigen ideologie visueel verankerd, maar werden ook ideologische tegenstanders ermee bespot. Ten slotte beeldden de kranten vijandige bondgenootschappen af als intern verdeeld en gekenmerkt door uitbuiting. Een voorbeeld hiervan is de manier waarop Vlaams-nationalistische spotprenttekenaars de Grote Drie afbeeldden. Andere voorbeelden uit *De Roode Vaan* tonen hoe de fascistten bepaalde figuren voor zich wonnen en uitbuiten om hun eigen invloedsfeer te vergroten, zoals bijvoorbeeld Franco.

Deze bevindingen tonen aan dat visuele bronnen wel degelijk onderzocht kunnen worden als primaire, mits ze zorgvuldig en reflexief geanalyseerd zijn. Ze bieden namelijk niet alleen inzicht in de geopolitieke gebeurtenissen van die tijd, maar zijn ook een spiegel van de cultuur waarin ze gemaakt zijn.⁶⁴⁰ Zo leverde deze masterproef niet alleen een originele bijdrage aan de Vlaamse persgeschiedenis, maar ook aan de studie van Vlaamse cartoons. Vervolgonderzoek is zeker mogelijk. Zo is het mogelijk om de Vlaamse cartoons te vergelijken met de transnationale studies, die spotprenten uit de internationale pers behandelen. Daarnaast kan er eveneens dieper worden ingegaan op de nationale context, bijvoorbeeld door de Belgische regering of de collaborerende partijen onder de loep te nemen. Aangezien Frankrijk geen apart hoofdstuk vormt in deze thesis, kan er bovendien ook daar verder onderzoek naar gedaan worden. Hoewel de inkt opgedroogd is, blijft de 'politieke inktvloed' in Vlaamse cartoons krachtig aanwezig en nodigt ze uit tot nieuwe ontdekkingen.

⁶⁴⁰ Pauwels, 'Social scientific filmmaking and multimedia production: key features and debates', 180-187; Pauwels, 'Researching 'found or 'pre-existing' visual materials', 47-51.

Bibliografie

1 Bronnen

De Roode Vaan.

De Schelde.

Volk en Staat.

De Standaard.

2 Gedrukte werken

Abs, Robert. *Emile Vandervelde*. Humanisme. Bruxelles: Labor, 1973.

Barucci, Piero, Piero Bini, en Lucilla Conigliello. *Corporativismo nell'Italia di Mussolini: Dal declino delle istituzioni liberali alla Costituzione repubblicana*. Florence: Firenze University Press, 2018.

Beevor, Antony. *De strijd om Spanje: de Spaanse burgeroorlog, 1936-1939*. Amsterdam: Anthos, 2006.

Brennan, T. Corey. *The Fasces: A History of Ancient Rome's Most Dangerous Political Symbol*. Oxford Scholarship Online. New York: Oxford University Press, 2023.

Bryant, Mark. *World War II in Cartoons*. London: Grub Street, 2014.

Davies, Sarah, en James R. Harris. *Stalin: A New History*. 1st ed. Cambridge, UK ; Cambridge University Press, 2005.

De Jongh, G. T. J. *De brand: het proces Van der Lubbe*. Amsterdam: Blitz, z.d.

De Marrez, Peter. 'De Japanse terugtrekking uit de volkenbond tengevolge van de Manchurije-crisis.' KUL. Faculteit letteren. Departement oosterse en slavische studies. Aziatische en islamitische studies, 1998.

De Vos, Luc. *De Tweede Wereldoorlog*. 2de dr. Leuven: Davidsfonds, 2004.

De Wever, Bruno. *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en Nieuwe Orde: het VNV 1933-1945*. Tielt: Lannoo, 1994.

Destoop, Koen. 'Politieke cartoons en hun publiek. De cartoonist Marcel Antoine in Le Face à Main en L'Action Libérale /', 2018.

Douglas, Roy. *Between the Wars 1919-1939: The Cartoonists' Vision*. London: Taylor & Francis, 2013.

———. *The Great War, 1914-1918: The Cartoonists' Vision*. London: Routledge, 1995.

———. *The World War 1939-1945: The Cartoonists' Vision*. London: Routledge, 1991.

Durnez, Gaston. *De lachende tekenpen: grafiese humor uit Vlaanderen*. Vlaamse pockets 147. Hasselt: Heideland, 1964.

———. *De Standaard: het levensverhaal van een Vlaamse krant: 1914 - 1948*. Tielt: Lannoo, 1985.

Evans, Richard J. *Het nazisme en complottheorieën: de paranoïde verbeelding en het Hitler-tijdperk*. Amsterdam: Spectrum, 2020.

Geert, Geukens. 'De verleiding van de Nieuwe Orde in Vlaanderen (1933-1940): een studie van de kranten De Schelde-Volk en Staat en Hier Dinaso!' K.U.Leuven. Faculteit Letteren, 2008.

Gerard, Emmanuel. *Hedendaagse geschiedenis*. 12e, herz. uitg., herdruk dr. Leuven: Acco, 2010.

Gerard, Emmanuel, en Frederik Verleden. *De ongrijpbare macht: politieke geschiedenis van België*. Leuven: Acco, 2019.

Goddeeris, Idesbald, Amandine Lauro, en Guy Vanthemsche. *Koloniaal Congo: Een geschiedenis in vragen*. 1e-3e dr. dr. Kalmthout: Uitgeverij Polis, 2020.

Hitler, Adolf. *Speech of Chancellor Hitler at Nuremberg, September 9, 1936*. International Conciliation: Documents of the American Association for International Conciliation 324,2. New York: Carnegie endowment for international peace, 1936.

Grote, Bernd. *Der deutsche Michel: ein Beitrag zur publizistischen Bedeutung der Nationalfiguren*. Dortmunder Beiträge zur Zeitungsforschung 11. Ruhfus, 1967.

Luna, Giovanni de. *Benito Mussolini: Een Biografie*. Roeselare: Roularta books, 2006.

Kanttekeningen bij een bewogen geschiedenis. Vlaamse Progresieve Uitgeverij, 1987.

Jacob, Frank, Hiram Kümpfer, Jeffrey M. Shaw, Sarah K. Danielsson, Sabine Müller, Sepp Linhart, Jürgen Angelow, e.a. *War and Stereotypes: The Image of Japan's Military Abroad*. 1st ed. War (Hi) Stories 7. Paderborn: Brill , Schöningh, 2020.

Macklin, Graham. *Chamberlain*. The 20 British Prime Ministers of the 20th Century 9. London: Haus publishing, 2006.

Maddox, Robert James. *The United States and World War II*. Boulder: Westview, 1992.

Mallett, Robert. *Mussolini in Ethiopia, 1919-1935: The Origins of Fascist Italy's African War*. Cambridge: University Press, 2015.

Martin, Bernd. *Japan and Germany in the Modern World*. Providence: Berghahn, 1995.

Marx, Karl, en Friedrich Engels. *Het communistisch manifest*. 14de verbeterde druk. Amsterdam: Pegasus, 1973.

McDonough, Frank. *Hitler and the Rise of the Nazi Party*. Seminar Studies in History. Harlow: Pearson, 2003.

Morgan, Philip. *Italian Fascism 1919-1945*. The Making of the 20th Century. Basingstoke: Macmillan, 1995.

Mosley, Leonard. *De rijksmaarschalk: een levenbeschrijving van Hermann Göring*. Brussel: Manteau, 1974.

Mottie, Michiel. 'Media tijdens het interbellum: de aanwezigheid van de Vlaamse beweging'. KU Leuven. Faculteit Letteren, 2024.

Mulder, Hans. *Een groote laars, een plompe voet: Nederland en de Nazi's in spotprent en karikatuur 1933-1945*. Amsterdam: Rap, 1985.

Ortigosa, Vincent Scheltiens. 'Antony Beevor, De Strijd Om Spanje. De Spaanse Burgeroorlog 1936-1939'. *Brood & Rozen*, 1 januari 2007. <https://doi.org/10.21825/BR.V12I2.3282>.

Pauwels, L. *Reframing Visual Social Science: Towards a More Visual Sociology and Anthropology*. Cambridge: University Press, 2015.

Peden, G. C. *Churchill, Chamberlain and Appeasement*. First edition. Cambridge, England: Cambridge University Press, 2023.

Quispel, Chris. *Anti-Joodse beeldvorming en Jodenhaat: De geschiedenis van het antisemitisme in West-Europa*. Historische migratiestudies 5. Hilversum: Verloren, 2015.

Rees, Laurence. *Verschrikkingen in het Verre Oosten: Japanse wreedheden voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog*. Roeselare: Globe, 2002.

Seberechts, Frank, en Frans-Jos Verdoodt. *Leven in twee werelden.: Belgische collaborateurs en de diaspora na de Tweede Wereldoorlog*. Leuven: Davidsfonds, 2009.

Simpson, William. *Hitler and Germany*. 4th pr. Cambridge: University press, 1995.

Smollett, T. *The History of England in Three Volumes, Vol.II.: Continued from the Reign of William and Mary to the Death of George II*. Salt Lake City, UT: Project Gutenberg, z.d.

Stiles, Gary L. *Churchill in Punch*. Lewes: Unicorn Press, 2022.

Stoutenburg, Jan, en Pieter Molenbroek. *De protocollen van de Wijzen van Sion*. Volksverwerping, 1938.

Swett, Pamela E., en S. Jonathan Wiesen. *Nazi Germany: Society, Culture and Politics*. London: Bloomsbury Academic, 2024.

Van de Meerssche, Paul. *Internationale politiek 1815-2005*. Tweede geheel herziene uitgave. Leuven: Acco, 2006.

Verstraete, Pieter Jan. *Armand Panis: karikaturist en tekenaar*. Kortrijk: Pieter Jan Verstraete, 2007.

Verbeeck, Georgi. *Het derde rijk: de geschiedenis van het nationaalsocialisme* Leuven: acco, 2016.

Vints, Luc. 'Fear for communism. Anticommunism in Belgium, 1920-1960', 2020.

Zelle, Karl-Günter. *Hitlers zweifelnde Elite: Goebbels, Göring, Himmler, Speer*. 1st ed. Paderborn: Brill Academic Publishers, 2010.

Zeman, Z. A. B. *Nazi propaganda*. Repr. London: Oxford university, 1965.

3 Digitale informatie

Agence de presse Meurisse. *Left to right: Austrian Foreign Minister Guido Schmidt, Italian Foreign Minister Galeazzo Ciano, Austrian Chancellor Kurt Schuschnigg at the opening of the Austro-Italian Conference in 1936*. 12 november 1936. Bibliothèque nationale de France This is a retouched picture, which means that it has been digitally altered from its original version. Modifications: cleaned. Modifications made by Drdoht. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Guido_Schmidt,_Galeazzo_Ciano,_Kurt_von_Schuschnigg,_1936.jpg.

Alber. *Leon Degrelle, Belgian politician, commander of the Walloon Legion. Portrait photography in uniform.* 1943. Photographs available at www.audiovis.nac.gov.pl are public domain or the owner of the copyrights is the State Treasury of Poland, represented by the National Digital Archive and which grant free of charge licence for free use of the materials on all known exploitation fields. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:L%C3%A9on_Degrelle_portrait.jpg.

Anefo. *Nederlands: Collectie / Archief: Fotocollectie Anefo.* 12 juli 1962. <http://proxy.handle.net/10648/aa10507e-d0b4-102d-bcf8-003048976d84>.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jose_Maria_Gil_Robles,_leider_Katholieke_Democraten_in_Spanje,_B_estanddeelnr_914-1253.jpg.

Arthurs, Joshua, en Kate Ferris. “‘The Way We Were’: Everyday Life in Fascist Italy and Lessons of Alltagsgeschichte”. *European History Quarterly* 54, nr. 2 (2024): 212-32. <https://doi.org/10.1177/02656914241236614>.

Anoniem. *Retrato fotográfico de Francisco Franco, circa 1930.* 1930. [1]. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Francisco_Franco_-_retrato_fotogr%C3%A1fico.jpg.

———. *Léon Blum en 1936.* 1936. Gettyimages. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:L%C3%A9on_Blum_1936.jpg.

———. *Photograph of Trotsky that was published on the cover of the magazine ‘Prozhektor’ in January 1924.* early 1920s. Original publication: Журнал «Прожектор» №1 (23) 15 января 1924 года. Immediate source: postcard at auction.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:%D0%9B%D0%B5%D0%B2_%D0%94%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_%D0%A2%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%BA%D0%B8%D0%B9.jpg.

———. *Manuel Azaña Díaz, Spanish politician.* between 1936 and 1939. Narodowe Archiwum Cyfrowe, 1-E-6356, originally published in *Ilustrowany Kurier Codzienny*. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Manuel_Aza%C3%B1a_D%C3%ADaz.jpg.

———. *Gouwleider Konrad Henlein (1898-1945).* 1939. Photographs available at www.audiovis.nac.gov.pl are public domain or the owner of the copyrights is the State Treasury of Poland, represented by the National Digital Archive and which grant free of charge licence for free use of the materials on all known exploitation fields. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Konrad_Henlein_\(1898-1945\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Konrad_Henlein_(1898-1945).jpg).

———. *Jors van Severen, Belgian politician (1894-1940).* 1930. DeWereldMorgen.be. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:JorisVanSeveren.jpg>.

———. *For documentary purposes the German Federal Archive often retained the original image captions, which may be erroneous, biased, obsolete or politically extreme. Heinrich Himmler.* 1938. German Federal Archives. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_183-R99621,_Heinrich_Himmler.jpg.

———. *Joseph Goebbels.* 1933. German Federal Archives. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_Joseph_Goebbels_\(3x4_cropped\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_Joseph_Goebbels_(3x4_cropped).jpg).

Bakker, Johan. ‘Onsterfelijke roem voor molenaar’, in *De Molenaar*, jaargang 113, nr. 11 (13 augustus 2010). <https://www.demolenaar.nl/vakblad-edities/pages/de-molenaar-jaargang-113-nr-11-pag-34/>.

Banai, Moshe, en Claude-Hélène Mayer. 'Adolf Hitler: Hatred Driven Destructive Leadership'. *International Journal of Cross Cultural Management: CCM* 25, nr. 1 (2025): 135-57. <https://doi.org/10.1177/14705958251319653>.

Basu, Dipak, en Victoria Miroshnik. *Imperialism and Capitalism, Volume I: Historical Perspectives*. 1st ed. 2020. Cham: Springer International Publishing, 2020. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-47368-6>.

Birt, Raymond. 'Personality and Foreign Policy: The Case of Stalin'. *Political Psychology* 14, nr. 4 (1993): 607-25. <https://doi.org/10.2307/3791377>.

Borg, Marlies Ter. 'Reducing Offensive Capabilities. The Attempt of 1932'. *Journal of Peace Research* 29, nr. 2 (1992): 145-60.

Bos, Dennis. 'Hamer en sikkels: Van buitenlands staatswapen tot Nederlands partijsymbool'. *Tijdschrift voor geschiedenis* 130, nr. 3 (2017): 409-26. <https://doi.org/10.5117/TVGESCH2017.3.BOS>.

Causenbroeck, Bernard Van. 'Van Immerseel, Frans'. De digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging'. Geraadpleegd 5 juni 2025. <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/van-immerseel-frans>.

Christensen, Else. 'Rode Kruis ontstaat: Bloedige burentwist brengt Geneefse Conventie tot leven', 6 oktober 2024. <https://historianet.nl/oorlog/tere-ziel-aan-het-front>.

Clemen, Sam Van. 'Gazette van Gent | De digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging'. Geraadpleegd 15 april 2025. <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/gazette-van-gent>.

DBNL. 'Italië corporatieve staat'. In *Kroniek van de 20ste eeuw [tot en met 1940]*. Carin Bouwmeester, Ed Delwel, Ton Mantoua, Anne Nippel, Katja Rotte en Sylvia Sassenus. Geraadpleegd 8 mei 2025. https://www.dbnl.org/tekst/bouw029kron01_01/bouw029kron01_01_1381.php.

———. 'Belgische regering-in-ballingschap'. In *Kroniek van de 20ste eeuw [tot en met 1940]*. Carin Bouwmeester, Ed Delwel, Ton Mantoua, Anne Nippel, Katja Rotte, Sylvia Sassenus. Geraadpleegd 5 juni 2025, https://www.dbnl.org/tekst/bouw029kron01_01/bouw029kron01_01_2204.php.

Devred, Georges. 'Mr LITVINOFF (CONFERENCE du DESARMEMENT 1932)' *Photo originale G.DEVRED / ROL*. 11 februari 1932. [1]. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Maxim_Litvinov_1932.jpg.

Dogliani, Patrizia. 'Men and Women in Fascism'. In *A Social History of Italian Fascism*, 87-113. Italian and Italian American Studies. Switzerland: Palgrave Macmillan, 2025. https://doi.org/10.1007/978-3-031-75083-0_3.

Doorslaer, Rudi Van. 'Van Extergem, Jef'. De digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging. Geraadpleegd 4 juni 2025. <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/van-exterger-jef>.

Durnez, Gaston. 'De Standaard (1914-)'. De digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging. Geraadpleegd 5 juni 2025. <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/de-standaard-1914>.

Express, Japan Luggage, en jLuggage. 'Waarom Wordt Japan Het "Land van de Rijzende Zon" Genoemd?' Japan Luggage Express. Geraadpleegd 25 maart 2025. <https://www.jluggage.com/blog/nl/waarom-wordt-japan-het-land-van-de-rijzende-zon-genoemd/>.

Hartlieb, Bettina. "Verlicht despotisme." In *Over Multatuli*, jaargang 25, delen 50–51 (2003). *Digitale Bibliotheek voor de Nederlandse Letteren*. Geraadpleegd op 25 april 2025.

Hessche, Jan van, Cockx, Raphael, Segers, Thomas. 'Acht decennia storm op het Kanaal'. *De Tijd*, 31 januari 2025. <https://multimedia.tijd.be/brexit-tijdljn>.

Gottlieb, Julie V. 'Neville Chamberlain's Umbrella: "Object" Lessons in the History of Appeasement'. *Modern British History* 27, nr. 3 (1 september 2016): 357-88. <https://doi.org/10.1093/tcbh/hww030>.

Holden Reid, Brian. 'General Hastings "Pug" Ismay: Soldier, Statesman, Diplomat: A New Biography: John Kiszely, Hurst, 2024'. *The RUSI Journal* 169, nr. 5 (2024): 76-78. <https://doi.org/10.1080/03071847.2024.2406618>.

Korshak, Yvonne. 'The Liberty Cap as a Revolutionary Symbol in America and France'. *Smithsonian Studies in American Art* 1, nr. 2 (1987): 53-69. <https://doi.org/10.1086/smitstudamerart.1.2.3108944>.

Kühne, Thomas. 'Protean Masculinity, Hegemonic Masculinity: Soldiers in the Third Reich'. *Central European History* 51, nr. 3 (2018): 390-418. <https://doi.org/10.1017/S0008938918000596>.

lambiek.net. 'Armand Panis'. Geraadpleegd 13 mei 2025. <https://www.lambiek.net/artists/s/sinap.htm>.

lambiek.net. 'Frans Van Immerseel'. Geraadpleegd 17 april 2025. https://www.lambiek.net/artists/v/van-immerseel_frans.htm.

lambiek.net. 'Henri Monier'. Geraadpleegd 30 maart 2025. https://www.lambiek.net/artists/m/monier_henri.htm.

lambiek.net. 'Jean Mad'. Geraadpleegd 18 mei 2025. https://www.lambiek.net/artists/m/mad_jean.htm.

lambiek.net. 'Paul Jamin'. Geraadpleegd 24 mei 2025. https://www.lambiek.net/artists/j/jamin_paul.htm.

lambiek.net. 'Willy Michaux'. Geraadpleegd 16 mei 2025. https://www.lambiek.net/artists/m/michaux_willy.htm.

lambiek.net. 'Willy Vandersteen'. Geraadpleegd 5 mei 2025. <https://www.lambiek.net/artists/v/vandersteen.htm>.

Langworth, Richard. 'Churchill and Bernard Shaw: A Curious Dichotomy, a Fictitious Exchange'. *The Churchill Project - Hillsdale College* (blog), 7 maart 2020. <https://winstonchurchill.hillsdale.edu/george-bernard-shaw/>.

Lefèvre, Pascale. 'De onbekende voorgeschiedenis van het beeldverhaal in Vlaanderen in geïllustreerde weekbladen 1868-1900'. In *Stripgids*, nr.16 (2025): 6-11, geraadpleegd 3 juni 2025, , https://stripgids.org/stripgids_edities/stripgids-16/.

Leopold, John A. 'The Election of Alfred Hugenberg as Chairman of the German National People's Party'. *Canadian Journal of History* 7, nr. 2 (1972): 149-72. <https://doi.org/10.3138/cjh.7.2.149>.

Marco, José Maria. 'El nacionalismo Español de Manuel Azaña'. in *Cuadernos de pensamiento político (Madrid, Spain)*, nr. 30 (2011): 41-54.

Museum, FDR Presidential Library &. *English: Portrait of President Franklin D. Roosevelt taken on June 20, 1936*. 20 juni 1936. <https://www.flickr.com/photos/fdrlibrary/32810560620/>. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Franklin_D._Roosevelt_1936_june.jpg.

Karsh, Yusef. *Anna Eleanor Roosevelt, head-and-shoulders portrait, facing slightly right. Photograph taken Yousuf Karsh at the White House*. 31 oktober 1944. [karsh.org, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eleanor_Roosevelt.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eleanor_Roosevelt.jpg).

Devred, Georges. 'Mr LITVINOFF (CONFERENCE du DESARMEMENT 1932)' Photo originale G.DEVRED / ROL. 11 februari 1932. [1]. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Maxim_Litvinov_1932.jpg.

Nations, United. *English: Paul Henri Spaak, Minister of Foreign Affairs and President of the United Nations General Assembly.* 26 oktober 1946. Sigedon Books and Antiques, Archive. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Paul_Henri_Spaak_\(1946_UN_photo\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Paul_Henri_Spaak_(1946_UN_photo).jpg).

NPO Kennis. 'Hoe geeft Karel V de Nederlanden vorm?' Geraadpleegd 25 maart 2025. <https://npokennis.nl/longread/7594/hoe-geeft-karel-v-de-nederlanden-vorm>.

NWS, VRT. 'Van Shinkolobwe tot Hiroshima: de weg van het Congolese uranium'. [vrtnws.be](https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/07/15/van-shinkolobwe-tot-hiroshima-de-weg-van-het-congolese-uranium/), 8 augustus 2020. <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/07/15/van-shinkolobwe-tot-hiroshima-de-weg-van-het-congolese-uranium/>.

N.Y, Greystone Studio. *[Thomas Edmund Dewey, head-and-shoulders portrait, facing slightly right]* digital file from b&w film copy neg. circa 1948. This image is available from the United States Library of Congress's Prints and Photographs division under the digital ID cph.3c06327. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Thomas_Dewey.jpg.

Poggi, Isabella, en Francesca D'Errico. 'Benito Mussolini: Charisma of a Italian Dictator in His Words and Multimodal Communication'. In *Social Influence, Power, and Multimodal Communication*, 1ste dr., 91-114. United Kingdom: Routledge, 2023. <https://doi.org/10.4324/9781003029274-8>.

Robbins, Nicholas. *This image represents the last photograph taken of President Franklin D. Roosevelt. It was taken at Warm Springs, Georgia by Nicholas Robbins to aid in artist Elizabeth Shoumatoff's portrait painting session. FDR died the following day.* 11 april 1945. Photo ID 03-46, Franklin D. Roosevelt Presidential Library & Museum. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:FDR_on_1945_Apr_11,_the_day_before_he_died.jpg.

Roberts, David D. 'The Monarchy and the Fascist Regime in Italy'. *History of European Ideas* ahead-of-print, nr. ahead-of-print (2023): 1-17. <https://doi.org/10.1080/01916599.2023.2233065>.

Seberechts, Frank. 'De oostfronttekeningen van Frans Van Immerseel'. *WT. Tijdschrift over de geschiedenis van de Vlaamse beweging* 69, nr. 1 (1 januari 2010). <https://doi.org/10.21825/wt.v69i1.12354>.

Seregny, Scott J. 'A Different Type of Peasant Movement: The Peasant Unions in the Russian Revolution of 1905'. *Slavic Review* 47, nr. 1 (1988): 51-67. <https://doi.org/10.2307/2498838>.

Service, Matson Photo. *King George VI.* maart 1938. Negative film, height: 7 in (17.7 cm); width: 5 in (12.7 cm) dimensions. Library of Congress. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:King_George_VI_LOC_matpc.14736_A_\(cropped\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:King_George_VI_LOC_matpc.14736_A_(cropped).jpg).

Sharp, Walter R. 'The Popular Front in France: Prelude or Interlude?' *The American Political Science Review* 30, nr. 5 (1936): 857-83. <https://doi.org/10.2307/1948354>.

Shindler, Colin, red. 'Introduction: Jews: Caricatures, Cartoons, Comics'. In *Israel: A History in 100 Cartoons*, 1-26. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. <https://doi.org/10.1017/9781316756027.001>.

Soskovets, Lyubov, Sergei Krasilnikov, en Dina Mymrina. 'Persecution of Believers as a Systemic Feature of the Soviet Regime'. *SHS Web of Conferences* 28 (2016): 1098-. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20162801098>.

Hirschfelder, Arlene, Molin, Paulette F. 'Stereotyping Native Americans - Jim Crow Museum'. Geraadpleegd 28 maart 2025. <https://jimcrowmuseum.ferris.edu/native/homepage.htm>.

Strang, G. Bruce. "'The Worst of All Worlds:' Oil Sanctions and Italy's Invasion of Abyssinia, 1935-1936'. *Diplomacy and Statecraft* 19, nr. 2 (2008): 210-35. <https://doi.org/10.1080/09592290802096257>.

Times, The Washington. *English: Donna Rachele Mussolini*. 18 januari 1926. <https://www.loc.gov/resource/sn84026749/1926-01-18/ed-1/?sp=8&>.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Donna_Rachele_Mussolini.png.

United States Army Signal Corps Parent institution. *Anthony Eden arrives for the Potsdam Conference title*. 20 juli 1945. Black and white photographic paper, height: 26 cm (10.2 in); width: 21 cm (8.2 in) dimensions. Harry S. Truman Presidential Library and Museum. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Eden,_Anthony.jpg.

Van De Wiele, Eva. 'United in Times of War: Reading Mickey in 1940-1944 France'. *Strenæ. Recherches Sur Les Livres et Objets Culturels de l'enfance*, nr. 25 (1 november 2024). <https://doi.org/10.4000/130td>.

Vandenabeele, Werner, Degruyer, Elias. 'De Rode Vaan'. De digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging. Geraadpleegd 19 december 2024. <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/de-rode-vaan>.

Vermeulen, Jacob. 'Van Caligari tot Pépé le Moko: over de representatie van criminaliteit in film tijdens het interbellum in Duitsland en Frankrijk'. KU Leuven. Faculteit Letteren, 2018.

Wever, Bruno De. 'Volk en Staat'. De digitale Encyclopedie van de Vlaamse beweging. Geraadpleegd 5 juni 2025. <https://encyclopedievlaamsebeweging.be/nl/volk-en-staat>.

Wilson, Paul E. 'Propaganda for Genocide'. In *The Degradation of Ethics Through the Holocaust*, 57-81. Cham: Springer Nature Switzerland, 2023. https://doi.org/10.1007/978-3-031-30919-9_4.

Zhukov, Pavel. *Vladimir Lenin*. juli 1920. <https://pbs.twimg.com/media/DTeBvwXVoAEMjMW?format=jpg>.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vladimir_Lenin.jpg.